BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL

VI.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL VI.

A BÁCS-KISKUN MEGYEI LEVÉLTÁR KIADVÁNYAI VIII.

BÁCS-KISKUN MEGYE MÚLTJÁBÓL

VI.

Helytörténeti források és szemelvények
a XVIII—XIX. századból

Szerkeszti
IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR

Budapest
1982

Fordította és jegyzetekkel ellátta
SZŐTS RUDOLF

Lektorálta
VARGA JÁNOS

A védőborítót
BODRI FERENC
tervezte

ISSN 0133—1299

ISBN 963 01 0239 0 összkiadás
ISBN 963 01 4308 9 VI. kötet

ELŐSZÓ

Lassan megszokottá, mi több természetessé válik a történelmünkkel foglalkozók számára a magyar levéltárak azon több évtizedes gyakorlata, hogy az őrizetükben levő legfontosabb forrásokat publikálják, a mindenekelőtt saját forrásbázisukra épülő tanulmányokat közreadják. A Bács-Kiskun megyei Levéltár is felzárkózott ehhez a gyakorlathoz, és az elmúlt tíz év alatt két dokumentumgyűjteményt és négy tanulmánykötetet jelentetett meg.

Régtől fogva jogos igény viszont a helytörténettel és a történelemtanítással foglalkozók számára, hogy hozzá tudjanak férni azokhoz a nélkülözhetetlen forrásokhoz is, amelyek egy-egy országos közgyűjtemény féltett kincsei, s annál kevésbé elérhető számukra, mivel idegen nyelven fogalmazták meg azokat. Pedig nemegyszer ezek a hivatalos vagy kortársi feljegyzések azok, amelyek településeink létrejöttéről, életének első évtizedeiről a legelső hiteles forrásként szolgálnak.

Érthetően sok évtizeddel korábban megfogalmazódott az az igény, hogy a legalapvetőbb kútfőket szisztematikusan és az indokolt kritikai feldolgozás alapján tegyék közzé. E tekintetben sok kiemelkedő tudományos eredmény látott már napvilágot. Sajnos a különféle korlátok miatt ez a munka még csak a Zsigmond-kori dokumentumok feltárásánál tart. Így a tájegységeink újabb kori történetének forrásaihoz várhatóan igen soká fog eljutni. Ennek köszönhető, hogy a helyi kezdeményezések, amelyek érthetően sokkal kisebb tudományos és anyagi lehetőségekkel rendelkeznek, kénytelenek ellensúlyozni ezt a tempót. Szűkösebb lehetőségeikből adódóan viszont meg kell, hogy elégedjenek egy-egy részeredménnyel, egy-egy kisebb egységet érintő vállalkozással és erőfeszítéssel is. Ennek viszont szükségszerű velejárója az is, hogy az esetlegesség nagyobb teret kap, mint az országos méretű vállalkozások során.

A századforduló táján csaknem „divattá" vált, hogy a jelentősebb városok, települések helyi vonatkozású forrásait összegyűjtsék és közreadják. Az akkori és a későbbi évtizedek sajátos értékrendje és a publikálás anyagi korlátai miatt ritkán jutottak túl a hódoltság évszázadain. Így a XVIII—XIX. századi dokumentumok nyomtatásban történő megjelentetésére csak elvétve és szűk keretek között került sor. A tanácsi levéltárak ezen az aránytalanságon már sokat javítottak. A mai Bács-Kiskun megyére vonatkozó XVIII. századi források közül is nem egy megjelent. Közülük csak a legfontosabbakat emeljük ki.

Bács-Kiskun megye múltjából I.

Illyés Bálint—Szőts Rudolf: Bél Mátyás: A kunok és a jászok avagy filiszteusok kerületei. (A latin szöveg magyar nyelvű fordítása magyarázó jegyzetekkel ellátva.)

Bárth János: Fajsz népessége a XVIII. század közepén. (A feldolgozáshoz mellékelve a „Status animarum Fajsziensium", a latin nyelvű összesítés.)

Bács-Kiskun megye múltjából II.

Iványosi-Szabó Tibor: Három katonai összeírás a Rákóczi-szabadságharcból. (A feldolgozáshoz mellékelve a három összeírás teljes szövege.)

Eperjessy Kálmán: Bács-Kiskun, illetve Bács-Bodrog megye a II. József kori Országleírásban. (A német nyelvű forrás eredetije, a Militarische Beschreibung von Hungarn, Bécsben található.)

A korábbi nagyobbrészt érthetően alkalmi forráspublikálással szemben feltétlenül tudatosabb és szélesebb körű munka eredménye ez a kiadvány. Ezt mindenekelőtt az tette lehetővé, hogy a kiváló nyelvtanár, Szőts Rudolf hajlandó volt oktató-nevelő munkája mellett jelentős mennyiségű időt és még több energiát áldozni egyrészt a nyelvi szempontból rendkívül nehéz és igen sok buktatót magában rejtő Bél Mátyás szövegek gondos fordítására, másrészt, amíg egészsége engedte, a lefordított, összegyűjtött szemelvényekhez hivatásos történészeknek is becsületére váló megfelelő magyarázatokat adni.

Sajnos a jelen kötet sem lehetett minden tekintetben olyan arányú, olyan átfogó, hogy legalább a XVIII. századi legfontosabb forrásainkat felölelhette volna. Ezt többé-kevésbé érthetően nem teszik lehetővé sem a helyi tudományos, még kevésbé az anyagi lehetőségek. Kötetünkkel kettős célt igyekeztünk elérni. Egyrészt közre kívántuk adni a Rákóczi-szabadságharc és a József-kori összeírások keletkezése között vitán felül legjelentősebb leíró forrásunk földrajzi egységünkre vonatkozó részeit, kiegészítve ezzel a néhány évvel korábban publikált Jászkunságra vonatkozó fejezeteket. Másrészt e földrajzi egység talán legismertebb közigazgatási-etnikai részének, a Kiskunságnak alaposabb megismeréséhez kívántunk újabb tanulmány számba menő magyarázatokkal és szemelvényekkel hozzájárulni.

Bár e tematikához látszólag kevésbé kötődik a „Kővári kerület története" című rész, ennek ellenére közreadása mellett döntöttünk. Eljárásunkat több tényező indokolta. Mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy Bél Mátyás egyazon szerkezeti egységbe építette be munkájában a korábban már jelzett „A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei" című résszel. Akkor nem vállalkozhattunk a fordítás elvégeztetésére, illetve kiadására, mivel a kézirat hollétét homály fedte. Szőts Rudolf ügybuzgalmának köszönhetően előkerült latin nyelvű kézirat magyar fordításának az itt történő megjelentetését indokolja az a tény is — Bél Mátyás minden bizonnyal ennek alapján fogta össze a két földrajzilag távol eső területet egy egységbe —, hogy a közigazgatási, politikai szervezetük sok rokon vonást mutatott. Így a Jászkunsággal foglalkozók nem csekély haszonnal forgathatják ezt. Végül nem utolsó szempont az sem, hogy ezen Bél-szöveg kézirata a történészek előtt eddig teljesen ismeretlen volt, s így közlésével az országos történetírásnak is szolgálatot tehetünk.

Bár jól tudjuk, hogy a XVIII. század legfontosabb forrásainak is csak egy része áll még e kötet megjelenése után is az érdeklődők rendelkezésére, mégis bízunk abban, hogy ennek birtokában nagyobb tér és időegység tekinthető át megbízhatóan mint eddig. Az így számottevően kibővült adattár segítségével a Duna—Tisza közének nagyobb hányadában árnyaltabb képet kaphatunk arról, hogyan indult el e táj a hódoltság során történt elnéptelenedés, elvadulás után a mai kultúrtájjá válás útján. Hogyan módosultak, változtak meg nem egyszer a természeti tényezők is, miként lett az egykori legelőkből, úttalan homokpusztákból, áttekinthetetlen mocsarakból hazánk talán legfontosabb, legbelterjesebben megművelt mezőgazdasági területe, ahol az ország kenyerének, gyümölcsének és egyéb élelmiszereinek tekintélyes hányada terem. Feltétlenül segíthet nyomon követni azt a mélyreható átalakulását, amit ez a földrajzi egység is átélt az elmúlt évszázadok és mindenekelőtt az elmúlt 50—100 év alatt.

A szerkesztő

Bél Mátyás:

PEST- PILIS- SOLT VÁRMEGYE

BEVEZETÉS A FORDÍTÁSHOZ

Ma már kétségtelen, hogy a XVIII. századi leíró forrásaink között az egyik legjelentősebb a Bél Mátyás munkássága révén elkészült, részben meg is jelent NOTITIA NOVAE HISTORICO GEOGRAPHICA DIVISA . . . latin nyelvű opus. Ennek értékét régtől fogva jól ismerik a szakemberek, bár az érdemének megfelelő gondozásra máig sem került sor. Az utóbbi évtizedekben a helytörténet iránti érdeklődés eredményeként egyre többen foglalkoznak a török kiűzése után települt, illetve újratelepült falvak, városok életével. A település eredetét, legrégibb történetét kutatók ismételten Bél Mátyásnál kötöttek ki. Azonban ezen érdeklődés kielégítése az esetek többségében fennakadt a nagyon igényes, nehezen fordítható latin nyelvű szöveg zátonyain. Ennek áthidalására több helyi kezdeményezés született az elmúlt évtizedek során. Legtöbbször a megyei levéltárak és múzeumok igyekeztek a közigazgatási területükre vonatkozó leírások fordításairól, közreadásáról gondoskodni. Így jelent meg 1977-ben a Pest megyei múzeumok X. köteteként „Bél Mátyás Pest megyéről" című rendkívül hasznos kiadvány is. A szerkesztő, miként ezt a „Bevezetés"-ben is kiemeli, a jelenlegi Pest megye területére koncentrálta figyelmét. Így előre tájékoztatta az olvasókat, hogy: „Ebből kihagytuk az akkori Pest és Buda városok történetének ismertetését. (. . .) Kihagytuk továbbá azoknak a településeknek az ismertetését, amelyek már nem tartoznak Pest megyéhez . . ."

Ennek, részben pedig a Bács-Kiskun megyei Levéltár korábbi hasonló publikációinak folytatása az alábbi fordítás. A forrásközlés közreadása során érthetően szorosan alkalmazkodnunk kellett a már korábban megjelentetett fordításokhoz. Kizárólag azok a megyénk mai területére vonatkozó részek, leírások kerültek ide, amelyeket a Pest megyei kiadvány az említett okok miatt mellőzött. Éppen ezért az eredeti szöveg folyamatossága több esetben megszakad. Ilyenkor mindig utalunk arra a szöveg közlése során is, hogy a szóban forgó városról, illetve településről készült tudósítás az említett kötetben található. A megye többi részére vonatkozó leírásokat maradéktalanul közöljük.

A fordítás alapjául a NOTITIA harmadik kötete szolgált, amely magába foglalja Pest-Pilis-Solt megye leírását. A fordítás során mindvégig igyekeztünk az eredeti értelmet hitelesen közölni. Egyben kötelezőnek éreztük a teljes szövegközlést is. Még akkor is ragaszkodtunk ehhez, ha a címek, megjegyzések ma már olykor szokatlanok, illetve nehézkesnek is hatnak. Nem hagytuk el azokat a részeket, kitételeket sem, amelyek esetleg egyik-másik olvasó számára érdektelennek tűnnek. A teljesség és a forráshűség érdekében nem mellőztük a kitérőknek látszó, az előadás lendületét olykor megtörő felsorolásokat sem. A sokszorosítás lehetőségeinek keretein belül igyekeztünk pontosan követni Bél Mátyás megjegyzéseit és utalásait is. Még arra is vigyáztunk, hogy az eredeti jelölések lehetőleg ne változzanak.

A Bács-Kiskun megye múltjából I. kötetében megjelent Bél Mátyás forrásközlés bevezetőjében és jegyzetanyagában már kitértünk arra, hogy a szerző életműve ma már elsőrendű forrásunknak minősül. Ezt egyébként minden más hasonló forrásközlés is érthetően leszögezi. Ezen értékelés természetesen nem mentesít attól, hogy vele szemben is alkalmazzuk azokat a forráskritikai eljárásokat, amelyeket a kortárs szerzőkkel, illetve forrásokkal szemben szükségszerűen alkalmaznunk kell. Tekintettel arra, hogy a XVIII. századból szerencsére igen jelentős összeírások, a korábbinál lényegesen bővebb közigazgatási irategyüttesek maradtak fenn, bőséges lehetőség nyílik a Bél-szövegek pontosítására és kiegészítésére. Mindezek természetesen nem devalválják a korábban megfogalmazott értékítéletet.

Sajnos ezen forrásrészek magyarázó szöveggel való ellátására a fordító egészségi állapota miatt nem tudott vállalkozni. Nem túlzás azonban az az állításunk, hogy a forrásközlés ennek hiányában is teljes értékű és maradéktalanul használható. Csak mellesleg utalunk arra, hogy a Pest megyei múzeumok szövegközlései sem rendelkeznek olyan bőséges magyarázó anyaggal, mint amivel a fordító a Jászkunságról, illetve a Kővár és vidékéről szóló részeket ellátta.

FORRÁSKÖZLÉS

II. fejezet

A KECSKEMÉTI JÁRÁS

Bevezetés

Ez magában foglalja azt az egész vidéket, amely Sámboktól, Dánytól, Sülytől, Uritól, Monortól, Ullyótól kezdve a Zagyván és a kiskunok között egészen a Tiszáig terjed, több mint nyolc magyar mérföldnyi hosszúságban és hol három, hol több magyar mérföldnyi szélességben. Az egész sík és kietlen mező, amelyen semmiféle, vagy csak igen kis domb található. Itt-ott homokdombok emelkednek, melyeket a szél hordott össze, az erdők ritkák, folyó semmiféle sincs, kivéve a Tápiót, amely e vidék északi szögletét érinti: de a Zagyva és a Tisza fogadja magába, és tele van tavakkal és mocsarakkal, amelyek mind a lakosoknak, mind a barmoknak hasznosak, hacsak ki nem száradnak száraz időjárás esetén. Tehát e vidék legnagyobb részében megműveletlenül és homokosan szinte elborzaszt hatalmas pusztaságaival. Ezeknek nem csekély része terméketlen és csupasz síkságokra oszlik. Kevés helyen szántják fel, persze csak ott, ahol a talaj fekete színű: a többi hosszú kiterjedésben alkalmatlan az emberi művelésre; csak takarmányban bővelkedik, de abban sem mindenütt. A lakosok a falvak környékét vetik be és ott, ahol a pusztaságban a talaj porhanyósabb. Viszont igen jó gabonatermést nyernek a Tisza és a Zagyva folyók mellett; a többit barmok népesítik be. Azok a részek, amelyek megművelhetőek, nemcsak gyümölcsöt teremnek, hanem szőlőt is bőséges, de piros és garázdaságra késztető gyümölccsel. A lakosok legnagyobb számban magyarok, köztük tótokkal és németekkel.

I. szakasz

A KECSKEMÉTI JÁRÁS MEZŐVÁROSAI

Városokban és várakban szűkölködik ez a vidék, a mezei városokat a magyarok Mező-Városok-(sic!)nak hívják; csak hármat foglal magában; mindegyikük védtelen; de mégis alkalmasak mezei életre. Most ezekhez fogunk hozzá.

Rövid összefoglalás

Kecskemét elnevezése: vajon Partiscum-e? A mai kinézete, és vásárainak híressége: templomai: a mezőváros részei és bejáratai: a kecskemétiek szeren-

csétlensége a patak eltömítése miatt: a környező szántóföldek minőségei: a lakosai magyarok, és ezeknek a foglalkozása, a tisztségviselői. I. §.

Kőrös fekvése: lakosainak tulajdonságai: a szőlőskertek és azok gyümölcsei: a gabonaföld minősége: a mezőváros földesura. II. §.

Cegléd fekvése: a föld minősége: a tulajdonosok: régi a helynek hírneve. III. §.

I. §.

KECSKEMÉT MEZŐVÁROS

Kecskemét (latinul Ketskemétum vagy Ketskemetinum) nagy és lakosokban népes mezőváros. Azok, akik nevének magyar szómagyarázatán törik a fejüket, Aegopolis görög szóra hivatkoznak: mert nekünk a kecske ugyanazt jelenti, mint amit a görögök αιγόν (aigon)-nak mondanak; ebből ezek αιγόπολις (aigopolis-t), azaz kecskék városát csinálnak. Ha helye lenne a találgatásnak, akkor én úgy vélném, hogy ez a régi Partiscum. Partiscum volt pedig a metanaszta jazigok legfőbb városa, amelyet Ptolemaeus is említett, és amelyet Ortelius (a) helytelenül a Pathissus vagy Tibiscus (Tisza) folyóval zavart össze. Cellarius (b) Ptolemaeust követve visszatette a mezővárosok közé. Ezt mondta: „Ptolemaeus a jazigok néhány mezővárosát megnevezte: Partiscumot, Pessiumot, Candanumot, Trissumot, de ezek számunkra mind ismeretlenek." De mindenesetre nehéz dolog a régi nevet kikutatni azoknak a szerzőknek a hallgatása miatt, akik Ptolemaeus korával foglalkoznak. A mi feltevésünknek főleg az mond ellent, hogy a metanaszták szokása ellenére Kecskemétet túlságosan száraz helyre telepítették. Bárhogyan is legyen ez, ma is őrzi nagyságának és bizonyos hírnevének dicsőségét. Ugyanis egyrészt jó erőben van polgárainak száma miatt, másrészt a véltnél gazdagabb vásárosok keresik fel. Ezeket évenként Szent György, Szent Lőrinc és Szent Katalin vértanúk napján rendezik. Tartanak pedig főleg marhavásárokat barmok hatalmas sokaságával és a marhakereskedőknek szinte hihetetlen összegyülekezésével: főleg a rácokénak, akiknek ez a fajta kereskedés igen megszokott. De lát az ember törököket is idejárni a maguk házi termékeikkel. Ez a dolog annál nagyobb csodálkozást kelt, mivel a város száraz, vízben szegény és a folyók kedvező lehetőségeitől távoli helyen települt, mégis meg tudott erősödni a kereskedelem e látogatottsága folytán. Mindenesetre egész Magyarországon valóban alig találni olyan várost, amelynek kereskedői ne járnának ide adás-vétel okából. Pesttől kb. tíz mérföldre van távol kelet felé; ugyanannyira van Szegedtől északra; és sík helyen fekszik számos, de alacsony épülettel, amelyek nyers téglából vagy agyaggal betapasztott sövényből készültek, és szalmával vannak befedve: bár van már a házak között néhány szebb, zsindellyel vagy cseréppel fedett is. A legjobban a főtéren álló két templom emelkedik ki, az egyik a katolikus, a Megváltó nevű tartomány a ferences atyáknak klastromával, a másik, amely az előbbivel szomszédos, a helvét hitvalláshoz tartozóké. Hajdan a ferencesek a reformátusokkal együtt ugyanabban a templomban egyetlen fallal elválasztva végezték az istentiszteletet. Mivel azonban ez a helyzet mindkettőjük számára bántó volt, ezért a

(a) Lásd a Thesaurus Geographicusban a Földrajzi Kincsestárban.
(b) Notitiae Orbis Antiqui, II. könyv, VIII. fejezet, 598. oldal.

földesuruktól, Koháry István gróftól kieszközölték, hogy ezek (ti. a reformátusok) a saját költségükön egy másik templomot építhessenek. Ez az 1681—1683. években épült a ferencesekével egyenlő hosszúra és szélesre; alig száz lépésnyire van távol az előbbitől; homlokzatával nyugat felé fordul, bár az előbbi kelet felé néz. Mindkettőnek hátul van a tornya, mindkettőnek ércharangjai vannak. És mivel mindkét templomot fal övezi, és mélyen kiásott árok veszi körül, így veszélyes és háborúval fenyegető helyzetben a város lakosainak némi menedékül szolgáltak. Van a piarista iskolás atyáknak is templomuk és szép lakóházuk, amely ugyanazon földesúr jótéteményéből jött létre, aki nekik egy ötszáz lépésnyi területű helyet juttatott a város nyugati szögletében az utóbbi években. A köztulajdonú házak között van a tanácsház, a katonai kórház, a vendégszerető fogadók, valamint a kocsmák és számos száraz malom épülete. A város közepén egymást keresztezve néhány szélesebb térség van, amelyek több városrészre osztva, különböző irányokba vezetnek ki. A város fő bejáratai a következők: nyugatról a budai, északról a kőrösi, kelet felé a csongrádi, dél felől a halasi, és végül a homoki dél és nyugat között. Az egész várost sekély árok zárja körül, de itt-ott már el is tűnt, és víz sincs benne. A város kényelmetlenségei között ugyanis figyelembe kell venni azt, hogy vízben szegény helyen van. Ezért számos kutat ásnak, ezeknek a vize azonban többnyire nyúlós, és ha száraz az időjárás, akkor nem ritkán szerfelett kevés. Az a hír járja, hogy egykor egy bővízű patak buzogott fel a homoki kapu előtt, és kelet felé egészen a Tisza folyóig folytatódó medrével öntözte a mezőket; mivel azonban úgy tűnt, hogy ez egészen a halasi bejárat előtt levő mocsaras tóig mintegy ötszáz lépésnyire kiáradva egy kiemelkedő és táborverésre alkalmas térséget zár be, a város lakosai attól félve, hogy a törökök megszállják a dombot, magába a forrásba tömött nagy tömegű gyapjúval lent a torkolatot elfojtva tönkretették. Az utódok, akik helyre akarták hozni e gaztettet, újra kiásva megkísérelték életre támasztani a folyócska forrásait; de munkájuk hiábavaló volt, mivel a régi forrásoknak még a nyoma sem volt látható. Ezt pedig maguk a kecskemétiek állították nekünk, későn siratva őrzik emlékezetükben hibás tervét, akiket az alaptalan félelem arra bírt, hogy a természetnek ezt a páratlan jótéteményét habozás nélkül ekkora igyekezettel eltékozolják. A városnak ezt a részét, amely a homoki bejárattól egészen a csongrádi bejáratig nyugatról, északról és keletről a várost körülveszi, széltében-hosszában szőlők és faültetvények borítják; ezeken túl vannak a mezők, amelyeket részben gabonatermesztésre, részben kaszálóknak és legelőknek használnak. Egyébként a város kijelölt területe nagyságához viszonyítva sokkal kisebb. Ezért a város lakosai évenként bérbe vett pusztákon és pusztaságokon termékeny és gyümölcsöző földművelést folytatnak. Ezek majdnem mindnyájan magyarok, régi szokásaikhoz szívósan ragaszkodnak, és a munkavégzésben kiválóan szorgalmasak. Ki-ki minél nagyobb földet tud bevetni, minél gazdagabb termést tud elérni, a pusztaságokon minél számosabb barmot, akár ökröt, akár lovat tud felnevelni, annál több becsületet érdemel ki mind a köz-, mind a magánügyekben. Ezért derék dolognak tartják ilyen fajta leleményességgel a kölcsönös szorgalmat a háztartásban fokozni. A földművelésnek ezt a szeretetét jó néhányan kiválóan kapcsolják össze az állattenyésztés hasznával. Nem hiányzanak olyanok sem, akik az életüket mesterségekkel töltik el. Már a németek, rácok és görögök is kezdenek keveredni a magyar szomszédokkal, munkájukat szorgalmasan végezve. A tisztségviselők a város lakosai számára szinte családtagok. Köztük a vallások különbözősége miatt két bíró és több esküdt van. Ezek jelen vannak a bírák mellett, és gyakran vannak a tanácsházán, hogy kéznél legyenek,

ha valami hirtelenül adódik a közügyek intézésénél. Mindegyiküknek régi erkölcsűnek, azaz komolynak és feddhetetlennek kell lenniük. Hajdan többnyire hosszú, fehér szakállukkal tiszteletre méltó öregek voltak. A népet teljesen fegyelemben és egyetértésben tartják, és erősen azon vannak, hogy gonosztevők se a városban, se kint a mezőkön el ne hatalmasodjanak. Tudniillik nagy számban tartanak a pusztaságokon pásztorokat, és ez az emberfajta, amely a mezei szokás szerint az életét a nyári és téli szállásokon tölti, annál könnyebben elfeledkezik a jó erkölcsről, minél messzebb van a városi közösségtől. Egyébként a nép nyájas, vendégszerető és a városi életet kedvelő; bármit is hányjanak néhányan a szemükre. Egyszerű módon élnek, és nem hivalkodnak a ruházatukkal; bár a nők, a nép szokása szerint, díszesebben járnak.

II. §.

KŐRÖS MEZŐVÁROS
(Pest megye)

III. §.

CEGLÉD MEZŐVÁROS
(Pest megye)

II. szakasz

A KECSKEMÉTI JÁRÁS FALVAI

Itt a vidék terjedelméhez képest kevés falut fogunk feljegyezni, hiszen ez szinte szakadatlan pusztaságaival elborzasztja az embert; helyenként jászok és kunok települései ékelődnek közbe. Mindegyik falut meg fogjuk látogatni, és elő fogjuk adni, hogy milyen állapotban vannak.

1. Tóth-Almás
2. Kóka
3. Sz. Lőrincz-Káta
4. Sz. Márton-Káta
5. Nagy-Káta
6. János-Hídja
7. Szele

— Pest megye

8. Rékás az előbbitől délre egy mérföldnyire van a Tápiónak ugyanazon a partján. Közepes falu, váci birtok templommal és plébános lelkésszel. A szántóföldje sík, termékeny, de ki van téve a Zagyva gyakori áradásának.

9. Alany Pest megye (ma Szolnok megye)

10. Tószegh ugyancsak a Balogh-család öröksége, és szintén egy mérföldre van Alanytól egy mocsárnak és a Tisza által létrehozott tavaknak a szögletében; ezért tőlük kapta a nevét is. A hosszan elnyúló, de nem túl népes falut szétszórt házak népesítik be. Balogh János és István uralja.

11. Kétske Tószeghtől délre három mérföldre esik; a Tiszának a partján van Nagy-Rév és Kürth falvakkal szemben, és ez a folyó sok áradással sújtja; bár különben a talaja kövér, és a föld egyetlen megforgatásával is termékeny. Ugyanazoknak a Baloghoknak engedelmeskedik.

12. Alpár a váci fönnhatóság faluja, amelyet Géza már 1075-ben említ a garami Szent Benedek apátsághoz intézett levelében, és visszaadja a váci főpap fennhatósága alá. Szűk mérföldnyire van Kétskétől a folyó ugyanazon partján; de egy kissé távolabb van a folyó medrétől a némileg kiemelkedő part alatt a Tiszából kiáradó tavak közelében. Itt át lehet kelni a folyón Sas falu jóvoltából, amely a Tiszán túl Alpárral szemben van. A talaja kiválóan termékeny lenne, ha az áradások nem károsítanák. Pest és Csongrád megyék határán fekszik.

13. Izsák Kecskeméten túl kb. két mérföldnyire fekszik nyílt síkságon kiskunoktól körülvéve. A falu fekvése kiemelkedő és helyenként erdő, de fák csak ritkán vannak. A talaja ugyanis homokos, és ez, amikor a nap felhevíti, nemcsak a gyepet, de a fákat is kiégeti. A hely lakosai magyarok, akik többek között a Tassi nemzetségnek engedelmeskednek.

14. Irsa
15. Alberti
16. Pilis
17. Sz. Márton
18. Bitske
19. Ságh
20. Szetső
21. Paud
22. Oltsa vagy Olcha
23. Saári
24. Németi
25. Haraszti
26. Taksony
27. Pereg

— Pest megye

IV. fejezet

A SOLTI JÁRÁS

Bevezetés

Ez a járás a nevét Solt mezővárosról vagy várról kapta. A határa egykor éppen nem volt kicsiny: hiszen szélesen terült el a Duna mindkét partján, és magába foglalta mindazt, ami a kiskunok és Fejér megye között feküdt. Amikor még a törökök Magyarország dolgait még nem tették tönkre, Fejér vármegyéhez tartozott solti szék néven, és avval együtt tartotta gyűléseit, amíg Fejér vármegyének az ellenségtől történt elfoglalása után állami törvénnyel (a) Pest és Pilis vármegyéhez nem csatolták. „Mivel Külső-Szolnok vármegyét és Fejér vármegye soldti székét a török elfoglalta, így ott nincs alispán és szolgabírák; pedig ezekben a vármegyékben különböző ügyeket kell elintézni: ezért elrendeltetett, hogy a jövőben Külső-Szolnok vármegye bírósági ügyeit Heves vármegye, a Fejér vármegyei soldti szék ügyeit pedig Pest vármegye intézze": ezek a tör-

(a) Lipót 1659-ben kelt I. rendeletének LXXVI. cikkelyével.

vénycikk szavai. (b) Ettől az időtől kezdve a határai lassanként összeszorultak, és elvesztette azt az egész vidéket, amely a folyón túl az övé volt, és neki alig három mérföld széles területe maradt a folyó és a kunok között. Ez elég hosszú, ugyanis Dömsöd falutól egészen Bajáig tizenkét mérföldnyire nyúlik el: mivel azonban a Dunával szomszédos, az igen sűrű árvizek folytán gyakran még azt is elveszti, ami az övé. Így azután, bár a talaja feketés, kövér és mindenféle magot egyetlen szántás után, trágyázás nélkül megterem, termékenységének meglévő hírnevét a folyó károkozása folytán olyankor is elveszíti, amikor a legjobb termés ígérkezik. Ez történt az 1730. esztendőben, de máskor is számos esetben. (c) Buján nőtt a vetés a szántóföldeken, és gazdag aratás reményét sugallta a földművesnek, amikor hirtelen a folyóval szomszédos és mély fekvésű földeket annyira elborították, hogy köröskörül még a búzakalászok sem emelkedtek ki, és minden egyebet részben iszap tett tönkre, részben a vetés gyökereit kimosva az örvény nyelt el. Mivel ugyanis a Duna szemközti partja az egész szakaszon magasabb és erős, a solti ellenben mélyebb fekvésű, így az onnan visszaverődött víz az innenső partra tört, és nagy és tömeges károkat okoz. És nemcsak a vetést pusztítja el ez a csapás, hanem a kaszálókat és a folyóparti erdőket is. Természetesen a vetés nem tud a megszokott módon növekedni, amikor vagy gyökerestül kitépik, vagy a rátörő víz tömege a földre fekteti, nehezen fog újból felállni. Ugyanúgy ritkák itt az erdők, kivéve a szigetek füzeseit és égerfáit, amelyek a Duna széleit borítják. Ezenkívül az áradások ilyen károkozásaikor előfordul, hogy a Dunától távolabb eső vidék is vizenyőssé válik, és szélesen elterülő állóvizek öntik el, különösen a solti partvidéken. Ezt a magyarok Sárköznek (sic!), azaz sárral körülfogottnak nevezik, és emberi művelésre nemigen alkalmas. Ámde hatalmas tömegű vízi madarat tart el, de disznók számára is alkalmas, amelyek az elfogyasztott nádgyökerektől nagyra nőnek, és könnyen híznak meg. Azt is mondták, hogy olykor négyszáz fontra is megnőnek. Egyébként ebből lehet következtetni, hogy a járás jelentős részét általában igen rossznak tartják, és hogy az vagy semmiféle, vagy csak sovány termést hoz. Amerre ez a vidék szántható, kedvező időjárás esetén olyan búzát hoz, amely valamennyi között a legkiválóbb, és amelyet a budai és pesti molnárok többre értékelnek, mint a többi járását. A szőlő számára sem rossz ez a vidék, amelyen azt termesztik is. Bőségesen hoz ugyanis bort, de az sem nem nemes, sem el nem tartható. Tehát alig fizeti vissza a befektetett munkát, mivel a bor nem tud beérni. Emiatt van, hogy e vidék lakosai kevesebbet foglalkoznak szőlőműveléssel. Mindenesetre a solti járásban a kiterjedéséhez képest kevesebb a mezőváros és a falu: és azok is rendszerint csak a folyó szomszédságában vannak. A többi része hatalmas pusztaságok, amelyek a barmoknak alkalmasabbak, mint az embereknek. Különös dicsőséget szerzett vele az ősi kalocsai érsekség. Ez az, ami mindjárt látható lesz.

(b) Miksa III. rendeletének LII. cikkelye. És azután ugyanezek a vármegyék teljesen egyesítve maradtak. Lásd Lipót 1659-ben kelt rendeletének LXXVI. cikkelyét.

(c) Sokkal szörnyűbb volt az az árvíz, amely mostani 1736-os esztendőben június hónapban sújtotta nemcsak Németország jelentékeny részét, hanem főleg a mi Magyarországunknak a Dunával szomszédos és alacsony fekvésű területét. Ugyanis egyrészt elvitte a bőségesen learatott vetést és a halomba gyűjtött szénát, másrészt az egész vidéket, amelyre rátört, haszontalan homokkal borította be: nem is szólva az emberben, állatban, házakban és erdőkben okozott károkról, valamint a keresztülkasul lerombolt és kikezdett töltésekről és partokról.

I. szakasz

KALOCSA VÁROSA ÉS ÉRSEKSÉGE ÉS ANNAK FŐPAPJAI

Rövid tartalom (Áttekintés)

Kalocsa város nevének eredete: vajon a coletianusok műve? Lazius feltevése a hatalmas oszlopokról: Colossusról Pannónia elöljáróról: mi benne a dicsérendő? ... ... I. §

Kalocsa eredete és neve kifürkészésének nehézsége: Cellarius nézete: az oszlopoknak még ma is meglevő töredékei: az ügyet nem döntik el II. §

Kalocsa érseki székhely lesz Szent István alatt; ez hatalmas esemény III. §

Timon véleménye az egész ügyről: a szerző vitája és nézete: Otrokocsi és Timon szavaival kiegészítve: tovább magyarázzuk: II. Géza az érsekség alapítója ... ... IV. §

A kalocsai érsekek jegyzéke ... ... V. §

Kalocsa egykor virágzó állapota: balsorsa Lajos halála után: a törökök zsarnoksága alá kerül az érseki fönnhatósággal együtt: tönkreteszi a mieink támadása: a törökök teljesen eltörlik ... ... VI. §

A város hajdani virágkorát Csáky az idős lakosoktól ismerte meg: ezeknek életkora: a kiváló életerő és a kitartás a mezei munka végzésében: Csáky jóindulata irántuk ... ... VII. §

Kalocsa ügyei Buda elfoglalása után kezdtek rendbe jönni: Lipót őfensége az érsekséget újra helyre állítja: a törökök kiűzése után első főpapja: a Széchenyi által létrehozott érseki palota külső alakja és kényelmes volta: szép fekvése ... ... VIII. §

A római kövek, amelyek a kastélyban láthatóak: a város kiváló hírnevét Csáky Imre szerezte: ezt ma (Patacsics) Gábor érsek növeli ... IX. §

I. §

Kalocsa érseki város nevét a tudósok különféleképpen vezetik le. Jó néhányan (a) a coletianus népektől származtatják, akikről Ptolemaeus (b) azt mondja, hogy a Száva és a Dráva között Petoviumtól nem messze laktak. Azt azonban alig lehetne elképzelni, hogyan alapítottak volna e coletianusok idegen földön települést. Lazius (c) a maga szokása szerint majd ezt, majd azt az eredetet tulajdonítja a szónak, és részben a hatalmas oszlopokról, részben bizonyos Colossustól származtatja az elnevezést. Azt mondja: „A hatalmas oszlopokról barbár kiejtéssel nevezik magyarul Kalocsának. Ezt Antonius az oszlopokkal

(a) Lásd Bonfinit, Dec. I. Lib. I. p. 23, 53 és a régi földrajzban igen járatos Ortelius Abrahamot a Thesaurus Geographiae Antiquae c. munkájában.

(b) Lib. III. Cap. XXII. Lásd Schönlebenius kritikust a coletianusokról a Carniolae Antiquae Adperatus-ban, Cap. III. §. III. p. 90. b.

(c) Commentariorum Reipubl. Romanae Lib. XII. Cap. IX. p. 1117.

kapcsolatban világosan megmondta: név szerint Scotus azt írja, hogy ott Arcadius és Honorius kormányzása idején a dalmát lovasoknak és az ursariai segédcsapatoknak állandó tábora volt. Spartianus azt adja elő, hogy Antonius Pius életében ezt Hadrianus avval a feltétellel fogadta örökbe, hogy ő maga viszont Marcus és Verus Antoninust fogadja örökbe, és leányát Verushoz vagy Marcushoz adja feleségül. És hozzátette: „Nem sokáig élt, bágyadtságtól és különféle fajtájú betegségektől elgyötörve gyakran mondta, hogy egy császárnak egészségesen kell meghalnia, nem erőtlenül." Aelius Verusnak az egész földkerekségen kétségtelenül hatalmas szobrokat állíttatott, és nem egy városban templomot is emeltetett. Igen valószínű tehát, hogy abban az időben alapították a szobroknak ezt a szabad városát is." Így írja: Miután pedig Pliniustól, Quintianustól és Martialistól a szobrokkal kapcsolatban egy-két dolgot elmondott, úgy folytatja: „ezekről a toronymagasságú szobrokról, amelyeket Antonius Pius az Antoninus útvonalán levő szobrok közé azon a helyen felállított, századok múltával a magyarok azt a várost, amelyről szóltunk, Kalocsának nevezték el". Semmi ellenvetésünk sincs egy olyan dologban, amelynek nincs semmi jelentősége, és senkinek sem káros, ha Lazius következetes marad önmagához. Alig mondta ki ugyanis ezeket, midőn új ihlettől megszállva maga a szerző is bizonytalankodik, hogy ehhez a véleményéhez, vagy ahhoz a másikhoz kell-e csatlakoznia, amelyet szintén beleszőtt az írásába. Azt mondja ugyanis: „Ámbár talán azt is lehet gondolni, hogy esetleg az elnevezés Colossusról, arról a grófról és Pannonia elöljárójáról történt, akit Cassiodorus (Lib. III. Variar. Cap.) említ a gótok királyának, Theodoricusnak levelében stb." De, kérem, mi dolga van Pannonia elöljárójának a Duna szemközti partjával? Miféle hatalma van arra, hogy ott egy várost alapítson, és azt a saját nevéről nevezze el? A folyó által kétségtelenül elválasztva hasznavehetetlen lett volna ez az erőszakosan alapított település. Dicséretet érdemel az, hogy miután véleményét kifejtette, rábízza az olvasóra, hogy mit akar helyesnek tartani. Azt mondja: „Hogy tehát vajon a hatalmas szobrokról, vagy Colossaeusról, Alsó-Pannónia helytartójáról van-e elnevezve Kalocsa a magyaroknál, azt az olvasó szabad véleményére bízzuk. Ámbár ha a magam érzéséről kell szólnom, inkább az előbbi feltételezést helyeslem, mivel a szobrok e régi városnak területén azok még ma is felállítva láthatók." Ezeket mondja Lozius (d), a legengedékenyebb véleménynyilvánító.

2. §.

De nagyon nehéz is — a tévedés félelme nélkül — dönteni ennek a városnak eredetéről és nevéről. Legalább is alig kereshetjük itt a szobrokat. Antoninus (e) útvonala azt a bizonyos szállást a túlsó partra, azaz Alsó-Pannoniába teszi, nem pedig a jászokhoz. Cristophorus Cellarius (f), hogy ezt a nehézséget eloszlassa, azt mondja, hogy a hatalmas szobrokat átvitték oda, ahol most van Kalocsa. De helyesen figyelmeztet Wesselingius (g): „Nekem ez fölötte kétségesnek és bizonytalannak látszik." Egyébként e szobroknak a töredékei itt ma is megvannak. Ezekről Matalay János, e vármegyékre vonatkozó ismeretek legszorgalmasabb gyűjtője azt mondja: „Láttam itt szokatlan nagyságú oszlopoknak a töre-

(d) Az idézett helyen, p. 1118.
(e) Petrus Wesseliugius kiadásában, Amsterdam, 1734-ben for. quadr. pag. 244.
(f) Geographia Antiqua lib. II. Cap. VIII. p. 559.
(g) A jegyzékben idézett helyen.

dékeit. Közülük egyesek, amelyek már régen dőltek le és nincsenek összetörve, kerületükben két ölnyi vastagságot is elértek, és nem egyformán hosszúak voltak, fekete színű, kemény sziklából kerekre kimunkálva. Ha igaz az, amit sokan állítanak, hogy itt a rómaiak oszlopai vagy szobrai álltak, úgy ezt e hatalmas tömegű romtól származó töredékek nem vonják kétségbe; de inkább mondhatnám ezeket annak a templomnak a romjainak, amelyet itt Szent István alapított. Mert ugyanennek a templomnak a romjainál törmelékek látszanak, és világosan mutatják, hogy templom oszlopai voltak: hacsak véletlenül a szent király a templom építésére nem a római romokat használta fel." Ezeket mondja, és ezekből a hellyel kapcsolatban kétségtelenül valamiféle következtetést lehet levonni. De hogy még így se legyünk teljesen meggyőzve, hogy azért ezek a szobrok közé tartoztak, amint azt fentebb mondottuk Spartianus alapján, hiszen ilyen fajta hatalmas szobrokat az egész római világon mindenütt állítottak. Miért mondjuk ezt? Mivel Magyarországon más helyeken is ásnak ki ilyenféle oszlopnak a töredékeit. (h)

III. §.

Bármiképpen legyen is, a legtöbben úgy vélik, hogy Kalocsa nemcsak fejlett, hanem Szent Istvántól az érsekségi székhely révén híressé is tett város volt. Ezért nem habozik Bonfini (i) érseki városnak nevezni. „Coletia pedig érseki város, és kiváló érseke szokott lenni." És bizonyára azok között a püspökségek között volt, amelyeket a legkiválóbb király a XI. század kezdetén alapított, azt mondják, hogy a sors csodálatos gondoskodása folytán ez röviddel utána érsekséggé emelkedett. Ezt a nagyjelentőségű alkalmat Ludovicus Thomassinustól (k) ismertük meg. Azt mondja: „Sebastianusnak, aki egy ideig az esztergomi érsekség első szabályos érseke volt, miután a szemevilágát elvesztette, a kalocsai püspök volt az utóda, így rendelkezett a pápa. Majd ismét a pápa rendeletére, amikor három évvel később Sebastianus a látását visszanyerte, és a vaksága megszűnt, a régi székébe visszakerült, és a kalocsai érsek is visszatért előző püspökségébe az érseki köpennyel, amellyel felruházták. Könnyen kitalálhatjuk, hogy ebből az alkalomból történt, hogy a kalocsai egyház érseki várossá emelkedett." És csakugyan vannak vele egyetértő írók, akik erről a dologról írtak, mint Inchoffer, Szentiványi és Thuróczi László, akik közül ez utóbbi azt mondja, hogy az egész Magyarország a legnyomatékosabb kéréssel kívánta a pápától, hogy ne vegye el az érseki köpenyt a haza és az egyház hálját méltán kiérdemelt férfitől, sőt inkább emelje Asztrikot érsekké, különösen azért, mivel Erdélynek nemrég történt idecsatolása folytán akkora az ország kiterjedése, hogy az legalább két érseket követel.

IV. §.

Ezt mondja így elég határozottan, mivel nem előzmények nélkül szól. Ezt az egész dolgot nem ok nélkül vonja kétségbe Timon. Azt mondja: „Hogy vajon ez az Asztrik vagy Anasztáziusz volt-e valaha is kalocsai érsek, arról komoly

(h) Ez Pesten történt, amikor Szeleczky szabad báró házának alapjait rakta le.
(i) A most idézett helyen.
(k) De Veteri Novaque Ecclesiae Disciplina, Tom. I. Lib. I. Cap. LXV. n. 6.

kétség merül fel annak a jeles kiváltságlevélnek alapján, amelyet a szent király 1001-ben, uralkodásának második évében adott ki a Szent Márton monostor számára, kiadva Hannoverben 1605-ben Magyarország hajdani királyainak rendeletei között, és amely így kezdődik: Hisszük, és jól tudjuk. Ebben kizárólag egy érsekről van szó; Anasztáziuszt pedig minden más méltóság nélkül említik. Nem helyeselhető Szentiványi Márton atya véleménye sem, aki azt mondja, hogy őt apátként Asztriknak nevezték, érsekként Anasztáziusznak." Ha kedvem lenne Thuróczi, valamint Timon e szavaival vitába szállni, könnyű lenne ellenvéleményeket felhozni, és ezt véleményünk szerint annál inkább meg kell tennünk, minél nehezebb kiásni azoknak a dolgoknak az eredetét, amelyeket rég eltemetett a feledés. De ha ugyanennek az István királynak azt az oklevelét, amellyel a Szent Márton monostort Pannónia szent hegyén egyrészt megalapította, másrészt elsőként adományokkal látta el, Timonnal együtt alaposan átvizsgálja az ember, Anastasius, akiről ugyanott említés történik, 1001-ben tisztán és világosan annak a monostornak valóban az apátja volt, más méltósága egyáltalán nem volt. Kétségtelenül, ha akkor kalocsai érsek lett volna, úgy teljesen felesleges lett volna a jeles oklevélben neki, mint apátnak a megemlítése, pedig ez kétszer is előfordul. Érdekes Szörényi Lászlónak, e tudós férfinak az állítása, aki most, amikor (l) ezeket a dolgokat vizsgálgatjuk, a szirmiumi püspök; szerinte a kalocsai püspökséget folyamatosan érsekséggé tették. Ha ez így van, akkor nem lesz helytálló az, amit Thuróczi László (m) a püspökségeknek és érsekségeknek a 990. évben történt megalapításáról szóló vitairatában a kalocsai püspökről állít, hogy Szent István jóvoltából ezt is az esztergomi érsekkel és más főpapokkal együtt emelték e rangra. Természetesen egybe kell majd vetni a legfőbb főpapnak, II. Szilveszternek Istvánhoz intézett levelét, amelyet Inchofferus közölt, legkiválóbb királyunknak Pannonia szent hegyének monostorával kapcsolatban kiadott oklevelével. Ott ugyanis Asztrikot kalocsai főpapnak nevezik, a királyi oklevélben ellenben csak apátnak. Ezt a méltóságot bizonyára nem hallgatta volna el a király, az egyházi ügyeknek legkiválóbb ismerője, ha az akkor tényleg igaz lett volna. De ezekkel a dolgokkal foglalkoznak mások is, elsősorban azok, akik Szilveszter levele mellett vannak, amelyet Iohannes Lucius (n) már régen joggal vont kétségbe. Tehát Szent István valóban felállíthatta a kalocsai püspökséget, de érseket nem nevezett ki: hiszen az csak a XII. század közepe után kezdett ismeretessé válni, amint azt Otrokocsi jegyzetei alapján (o) Timon (p), az alapos vizsgálat írója teljesen bebizonyította. Azt mondja: „Hogy Szent István utolsó éveiben Magyarországon egyetlen érsek volt, azt Otrokocsi egy 1037. évi iratból vette, amelyben említés történik Dominicus érsekről, királyi kancellárról, és mivel az ő székhelyét nem említik, esz-

(l) A Vindiciae Syrmienses seu Descriptio Syrmii, una cum Episcopatu c. művében, 53. és a következő oldalakon. A könyvecske Pozsonyban jelent meg 1724-ben 8. ad. for.

(m) A Hungaria, Compendio data, a 109. és a következő oldalakon.

(n) A Notae, ad Marci Maruli, Patritii Spalatensis schediasma, de Patria B. Hyeronimi, quod ad Dalmatiam et Croatiam suam, adtexuit. c. művében. p. 459. b.

(o) Otrokocsi Magyarország egyháztörténetének megírásába életének utolsó éveiben fogott bele, és e munkájának helyzetéről minket az iskolánkban 1717-ben személyesen, bőségesen tájékoztatott. Hogy vajon befejezte-e a művét, vagy előbb meghalt, nem tudom megmondani. Szeretném azonban, ha ennek a művelt embernek a művei, ezek a gondosan kidolgozott feljegyzései napfényre kerülnének.

(p) Az Imago Novae Hungariae c. művében P. II. (rész), Cap. VIII. p. 71. Ennek az igen hasznos könyvnek az első része 1733-ban, a második része pedig 1734-ben került kiadásra Kassán, for. 8.

tergomi érseknek kellett lennie. Idővel azután a bácsi szék érseki várossá emelkedett. Ugyanis, amint azt a Zágrábi írott emlékekből megtudtuk, 1085-ben Fabianus bácsi érsek volt. 1111-ben a Kálmán király által a dalmáciai Arbe egyházánál adott oklevelet Tulbertus kalocsai püspök írta alá. 1124-ben pedig István király oklevelét, amelyben a spalatóiak és trauiak bizonyos kiváltságait megerősítette Gergely bácsi érsek írta alá. Azután pedig rendre következtek a főpapi méltóságban a kalocsaiak, amint az Mikónak nyilvánvalóvá vált, és ezt a tényt megerősítik III. István király levelei, amelyeket 1169-ben írt Lukács esztergomi és Kozma kalocsai érsekeknek az elhunyt főpapok javaival és az üresen álló magyarországi papi méltóságokkal kapcsolatban. Aki ezeknek jegyzékét meg akarja ismerni, forduljon Baroniushoz vagy ahhoz a vatikáni könyvtárban elhelyezett könyvhöz, amelynek címe Cencii Cameralis. „Ezeket mondja a tévedés veszélye nélkül." De, kérem, ki költözött át a bácsi szék e kiváltságával Kalocsára? Úgy vélem, hogy kétségkívül a bácsi egyházban állították fel az érsekséget; egyrészt a kalocsai székhely szerfeletti közelsége miatt, másrészt mindkét egyházmegye kicsinysége miatt összevonták őket azért, mert talán volt olyan tapasztalat, hogy egy és ugyanaz az ember kényelmesen és gyümölcsözően igazgathatja a kettős széket. Ismét a jeles Timon egyetértésére hivatkozom. Ő azt mondja: „A nagyobb tekintély és terjedelem miatt a bácsi papi méltóságot a kalocsaihoz csatolták, és ez 1156 előtt történt. Ugyanis ez után az év után a püspökök neve között külön nem említik a bácsi nevet, hanem ugyanazt a főpapot jelölik evvel a formulával: az egyházjogilag egyesített kalocsai és bácsi érsek. Bár ezt a formulát szerfelett ritkán használják." Ehhez még tegyük hozzá a háborúban és békében egyaránt igen kiváló II. Géza király gondoskodását, aki 1139-től 1161-ig, azaz 20 évig uralkodott és nem általános tetszéssel fáradozásait az egyházra fordította. Kétségkívül a nyitrai egyházat egyrészt püspöki méltóságra emelte, másrészt gazdagon megajándékozta; mennyire könnyű úgy vélni, hogy ugyanez a jóindulat vezette, amikor a bácsi papi méltóságot a kalocsaival egyesítette. E véleményünktől minket a történetírók hallgatása sem tántorít el, akiknek szokásuk akár késlekedésből, akár az események nem ismerése miatt még a leglényegesebb eseményeket is hallgatásukkal mellőzni. Egyébként, ha a tudósok és azok, akiknek hazánk hajdani története szív szerinti gondjuk, biztosabb adatokat fognak közölni, mi könnyen és hálásan fogunk azoknak engedni.

V. §.

Ezeket kellett elmondani az érsekség eredetéről. Már az ügy méltósága is arra késztet minket, hogy miután a vitával felhagytunk, szokásunk szerint hozzá fűzzük azoknak az igen jeles férfiaknak a jegyzékét, akik ezt a főpapi széket a maguk korában ékesítették. Kétségkívül magunk is szeretnénk, hogy ez sikerülhessen, és ezt az érseki egyház méltósága is megköveteli, de mivel annak a régi kornak szerfelett ritkák az emlékei, ezért elegendő lesz, ha semmit sem mellőzünk el abból, amit már kiástak, és így nekünk már adva van. De nem is leszünk túlságosan szőrszálhasogatók, sőt a makacs feltételezéseket szívesen elfogadjuk a megrögzött vélemények helyett, amíg nem lesz elegendő biztosabb és a kétség kockázata nélküli adatunk.

I.

Asztrik az első kalocsai püspök. Erre a méltóságra az 1000. évben emelték, ha Turóczi Lászlót (q) hallgatjuk meg, ha pedig Szörény Sándort (r) akkor 1006-ban, amikor Rómában XIX. János harmadik éve volt pápa: ugyanis már akkor szűnt meg az esztergomi egyház kormányzója lenni. Az ő Magyarországra való érkezéséről Bonfini (s) ezt mondja: „Szent István nevében sok egyházi elöljáró hívta Pannoniába a legtávolibb vidékekről; elsősorban Asztrik, ez a szent életével kiváló férfi érkezett meg a tanítványaival." És kevéssel utána írja: „A király Asztrikot és tanítványait kitüntetően fogadta, és annak a nagy hegynek a lábánál telepítette le, ahol megengedte, hogy Szent Benedek monostorát nagy költséggel felépítsék stb." Sőt azt is megemlíti, hogyan állította fel a kalocsai püspökséget. Azt mondja: „Majd megalapította a kalocsai székesegyházat és annak főpapjául Asztrikot jelölte ki, akiről tudta, hogy kiváló erkölcsű és tudású ember, és őt a főpapi szék elfoglalása után Anasztasiusnak nevezte el." Chartuitius (t) alapján eléggé nyilvánvaló, hogy ez a névváltoztatás vitathatatlan történelmi tény, bár nehéz megállnunk, hogy ne hivatkozzunk azokra a tudósokra, akik ezt a névváltoztatást tagadják. De ki tudná mindezt egyenként felsorolni? Közben Thuróczi László részben Chartuitius, részben Bonfini és azoknak a tanúságában bízva, akik ezeket követik, nem habozik őt az érsekek fejévé tenni. Ezt mondja: „Szent István a kalocsaiak, valamint a bácsiak városába püspököt nevezett ki, de Asztrikot vagy Anastasiust elsőként szentelték fel Rómában valószínűleg ugyanabban az 1000. évben, és a nagy kalocsai püspököt jogosan kell a haza atyjának nevezni. Ő kevéssel később az érseki székbe emelkedvén, tudásával és tiszta életével hasonlóképpen vezette az érsekeink sorát, akik a keresztény világban igen híresek voltak, és nagyon kiérdemelték az állam háláját." Úgy gondolom, hogy háromszori követséget hajtott végre. A legnagyobb fontosságú az a római követség volt. István király természetesen azért küldte a legfőbb főpaphoz, hogy tőle a magyarok számára, akik csak a minap tértek a keresztény hitre, apostoli áldásáért könyörögjön, és megkérje, hogy a nemzetet Szent Péter bárányai közé fogadja be; hogy tegye érsekivé az esztergomi székesegyházat; hogy erősítse meg az István által nemrég felállított püspökségeket; és hogy kegyes kérésekkel kieszközölje a királyi jelvényeket a főpapi áldással együtt, mivel minden hatalom Istentől van, és az ő segítsége nélkül a legnagyobb kezdeményezéseket sem lehet végrehajtani. Már ahogyan (u) Bonfini említi ugyanott a követségnek ezeket a főbb pontjait. E feladatát végrehajtva meghozta a koronát Rómából, és ezt már nem kell tovább vizsgálni. A második követsége az volt, amellyel Gizellát, III. Henrik császár leányát és IV. Henrik nővérét István feleségéül kérte és elnyerte. (v) Ezt a feladatát oly

(q) A Hungariájában, p. 129.

(r) Az Archiepiocopum Strigoniensium Nova Series c. művében, p. 1. A könyvecske Nagyszombatban 1717-ben, for. 8.

(s) A II. Decasban Lib. I. p. 174. 20.

(t) A Szent István élete (Vita S. Stephani) c. művében, amely Thuróczi János krónikájához van csatolva, p. 271. 48.

(u) Akik ezt az Asztrik által végrehajtott követséget tagadják, lássák be, hogy mennyire eltúlozták okoskodásaikat. Bizonyos, hogy a kalocsai érsekség elnyerése semmis; amint az elmondottakból nyilvánvaló.

(v) Lásd Bonfinit az idézett helyen, p. 174. 48. és a következő sorok.

(x) A függelékek végéhez, a Régi és Új Magyarország képeihez, amelyek a báró altorjai Apor Péterhez írt három levélből állnak.

ügyesen és tisztességesen hajtotta végre, hogy a következő esztendőben ugyanez a Henrik császár meghívta őt a frankfurti zsinatra, és ez is hozzájárult ahhoz, hogy íróink úgy vélik, hogy már akkor fel volt ruházva az érseki méltósággal. Ezt az utazást méltán lehet a harmadik követségnek nevezni. Itt Szentiváni a kalocsai érsekeknek (már ahogyan ő nevezi őket) sorában űrt hagy, amelyet nem tudunk kitölteni. Azután pedig

II.

Fábiánt (Fabianust) teszi, akiről Timon útmutatásával Otrokocsi szorgos munkája alapján fentebb kifejtettük, hogy legalább is az 1085. évben bácsi érsek volt: és ennek hitelességét megerősítik a zágrábi egyház írott emlékei. Egyébként nem jogtalanul vesszük őt itt számba, mivel később a bácsi érsekséget a kalocsai székre helyezték át. Őt követte

III.

Desiderius. Bizonytalan, hogy ő bácsi érsek vagy csak kalocsai főpap volt-e. Neki jut az 1093. esztendő, ti. amikor az ország élén Szent László állt. Ugyanis az ő idejében az érseki süveg valójában még a bácsi érseké volt. Minden kétséget kizár az igen világosan látó Timon (x), akit mindig a tisztelet hangján kell említeni. Ő Desideriust így mutatja be nekünk. Azt mondja: „A kalocsai érsekségről mondottakhoz vegyük hozzá, hogy Szent László uralkodása idején, miután ő Szlavóniát már elfoglalta, a pécsi vagy Quinqueecclesiae-i püspök István volt, a kalocsai pedig Desiderius. Az egykor közöttük támadt vitát Timotheus és Laurentius, Sacellani Tschasmenses duoque comites szüntették meg. Ezt Paullus Ritter adja elő László király életrajzában. Mindkét püspököt megemlíti Szentiváni Márton a névjegyzékeiben. Mivel a kalocsai a pécsi püspök után van téve, így nyilvánvaló, hogy ő nem volt érsek." Hasznos volt ezeket nem elhallgatni. Következik:

IV.

Ugolinus, Szentiváni melléje az 1102. évet írta. Az ő tetteiről, bár igyekeztünk, a nevén kívül eddig semmit sem találtunk.

V.

Tulbertus kalocsai püspök. Az ő emlékét Lucius (y) őrizte meg a számunkra, Kálmán oklevele alapján, amelyet a dalmáciai Arbe-ban jegyeztek fel 1111-ben. Az oklevél így kezdődik: „Az Úr megtestesülésének évében
Én, Kálmán, Isten kegyelméből a magyarok királya, Isten könyörületessége folytán Dalmácia és Horvátország ura, jóváhagyjuk és amennyire ránk tartozik, megerősítjük az arbei egyház plébániáit, stb." És így végződik: „Ezt a kivált-

(y) Dalmatiae et Croatiae Lib. III. Cap. VV. p. 117. et 118. a.

ságlevelet az említett arbei egyháznak a tiszteletre méltó Laurentius, esztergomi érsek keze írásával adtuk ki Kálmánnak, Magyarország, Dalmácia és Horvátország királyának örökös engedélye alapján, püspökeinek és ispánjainak jelenlétében, kiknek a nevei a következők: Marcellus, váci püspök, Simon pécsi püspök, Mátyás, veszprémi püspök, György, győri püspök, Sixtus, váradi püspök, Tulbertus, kalocsai püspök, az ispánok közül János, nádorispán stb." Ebből két dolgot lehet bizonyítani. Az egyik az, hogy semmiféle bácsi érsekről sem történik említés, akár azért, mert távol volt a királyi udvartól, akár, mert véletlenül a széke üresen állt; a másik, hogy Tulbertus kalocsai püspököt az utolsó helyen sorolja fel, ami bizonyítékul szolgál arra, hogy a XII. század elején a püspökségek között a kalocsai még az utolsó volt, nem pedig érseki méltóságával kiváló. Egyébként maga a Tulbertus név eléggé igazolja, hogy külföldi, tehát nem magyar volt. Ez arra mutat, hogy akkoriban a legtöbb püspököt külföldről vagy egyenesen Rómából hívták ide, mivel a magyarok között művelt emberekben oly nagy volt a hiány.

VI.

I. György megint bácsi érsek. Ismertté tette számunkra a dicséretre méltó Lucius (z) Kálmán fiának, István királynak az iratai alapján, amellyel az apja által a trauiaknak adott oklevelet ünnepélyes szokás szerint ígéretével megerősítette. Az pedig ezeket tartalmazza: „Én, István, Kálmán király fia, Magyarország, Dalmácia és Horvátország királya az Úr megtestesülése 1124. évének második felében, július hónapban, uralkodásomnak kilencedik évében ugyanazt a szabadságot és békességet, melyet apám számotokra trauiai és spalatoi polgárok, megállapított, ugyanazon eskü kötelezettsége mellett érvényesnek nyilvánítom és megerősítem püspökeimmel, ispánjaimmal és birodalmam minden főurával egyetemben; én Marcellus, esztergomi érsek helyeslem és megerősítem; én György bácsi érsek helyeslem és megerősítem; én Simon pécsi püspök helyeslem és megerősítem, én Claudinus ispán helyeslem és megerősítem; én Marcus helyeslem és megerősítem; én Miklós helyeslem és megerősítem; én Lambertus ispán helyeslem és megerősítem; én Buzco ispán helyeslem és megerősítem; én Jakab ispán helyeslem és megerősítem; én Sergius ispán helyeslem és megerősítem." Róla ezek olvashatók.

VII.

Francitát, Szentiváni az 1131. évhez sorolja. Őt ebbe a kalocsai székbe a zágrábiból helyezték át. Az időpont alapján vegyük figyelembe, hogy Francitát azok között a főpapok között sorolták fel, akiket II. István gyermektelensége arra bírt, hogy Vak Bélát, akit néhány főúr gondoskodása megóvott, Istvánnak királyul ajánlják. Hogy meddig töltötte be székét, azt nem tudjuk; amint azt sem, hogy vajon már érsek volt-e, vagy csak kalocsai püspök; de az előbbit valószínűbbnek tartom. Ugyanez a Szentiváni panaszkodik, hogy utána az odavaló

(z) Az idézett helyen p. 117. 6.

püspököknek a nevei hiányzanak: úgy gondoljuk, hogy Otrokocsi útmutatása alapján Timonnál (a) sikerült ezt az űrt kitöltenünk. Tudniillik Francita helyébe Mikót emelték.

VIII.

Miko a kalocsai és bácsi egyesült egyházak első érseke. „Továbbhaladva fáklyát tart nekem Otrokocsi (ezek Timon nevei), aki ezt mondja: hogy az esztergomi levéltárban megvannak ezek az 1156. évben feljegyzett iratok, amelyeknek alapján Martyrius érsek bizonyos tizedeket a maga papi területének adott, vagy az oda ajándékozott tizedeket számbavette. Ezekben pedig benne vannak az ajándékozás tanúi: Mico kalocsai érsek, Antimius pécsi püspök, Ypolitus váci, Waltherus erdélyi, Lucas egri választott, István csanádi választott, Peta veszprémi választott, Geruasius győri választott, Mihály váradi választott és Gottschaldus zágrábi." Nehezen hinném, hogy a kalocsai érsekségnek ennél régebbi említését (valaha is) meg fogják találni. Ezért bizonyos joggal követelheti magának, hogy ő volt az első a kalocsai érsekek között, és ez a dicsőség egészen addig az övé is lesz, amíg régebbi iratok elő nem kerülnek. Fennmaradt a neve még, amint említettük, 1165-ből III. István egy oklevele alapján, amelyet Pozsony város történeténél idéztünk, itt pedig annál gondosabban és a magunk által lemásolt pergamen hibátlan hűsége mellett újból felidézünk; annál inkább fájlaljuk, hogy az irnok aluszékonysága folytán Mico érsek nevét ott helytelenül írták. Az oklevél pedig így kezdődik: „Meg akarok ismerni minden embert, a mostaniakat is, meg a következőket is. Én, István, Isten kegyelméből Magyarország királya, a fennkölt és győzedelmes Géza király fia, ki az atyai trónon következett; azokat az embereket, a Pozsony környékieket." Ezután fel van sorolva 20 férfi szittya neve, a megajándékozottak nemesi kiváltságai, amelyeket az idézett helyen (már) elmondtunk. Azután pedig az oklevélhez megerősítés csatlakozik: „Hogy ez a dolog tartós legyen, nemeseim jelenléte, Lucas érseké, Nico érseké, Ompud nádoré stb." Nyilván Bánffy Lukács esztergomi, Nico vagy Miko, azaz Miklós kalocsai érsek volt az, akik mindketten már akkora tekintélyel rendelkeztek, hogy a királyi bírák közé felvették őket. Az az esztendő, amelyben az iratot készítették, így van feljegyezve: „Ez az oklevél pedig az Úr megtestesülésének 1165. évében készült. Ennek az ügynek tanúi Egidus és Lecha."

IX.

I. Pétert, a spalatoi érsekségből tették kalocsai érsekké 1186 táján. Úgy hiszem, hogy ez akkoriban történt, amikor III. Béla a tengerparti Dalmácia miatt a velenceiekkel sikertelenül háborúskodott. Egyébként, hogy ki volt ez a Péter, azt Thomas főesperestől (c) tudtuk meg. „Az ő (tudniillik Gaudius leváltott érsek) elhunyta után harmadszor is érsek lett a lombardiai Petrus, aki amikor ugyanehhez a Gaudiushoz vizsgálat céljából oda érkezett, meglátta, hogy az

(a) Az idézett helyen p. 67.

(c) A Historiae Salonitanae c. művéből, amely Johanes Lucius Dalmatia és Croatia c. művéhez van csatolva, Cap. XIX. p. 327. a. b.

érseki gyűrűt még az ujján viseli, ezért őt hevesen megfeddve, a gyűrűt az ujjáról lehúzta, és eltávozott. Ez a Péter pedig először Naruiensis püspök volt, egy nagy tudású és erkölcsös tettei miatt tisztes férfiú. Főleg a természettudományokban volt annyira jártas, hogy az egészséges ember arcára nézve előre felismerte, hogy milyen fajtájú betegség és mikor fogja megtámadni, és milyen ellenszerrel kerülheti el a kór veszélyét. Tehát ő, miután néhány év folyamán sikeresen állt a spalatoi egyház élén, Magyarországra utazott, meghalt, és a Szűz Máriáról elnevezett székesfehérvári templomban temették el. A sírját dicséretre méltó életének híre miatt annak a környéknek lakosai nagy tiszteletben tartják." Ime, Péter nemzetisége, erkölcse, tudása és Magyarországra érkezése. Mindössze az a sajnálatos, hogy Thomas semmit sem említett sem a Magyarországra való áthelyezésének évéről, sem az érseki méltóságáról. Bármint legyen is, élvezet volt számunkra ezeket róla előadni.

X.

Saul Imre király alatt tűnt ki. Semmit sem mondanak róla a névjegyzékek, sőt a rendeletek sem. Mi a férfi nevét és méltóságát egy oklevélből ástuk ki, amellyel Imre király Zerzowojust, Sbima fiát, a pozsonyi vár alattvalóját felvette a nemesek közé. Ezt az oklevelet a maga helyén (e) már bemutattuk, úgy, hogy nincs már szükség az újbóli megvizsgálására.

XI.

Ugrinust (f) Saul után tették oda oly módon, hogy jeruzsálemi Andreas idejére essék. A neve a kalocsai érseki méltósággal feltüntetve II. András ama híres rendeletében olvasható ily módon: „Kiadva Cletusnak, udvari kancellárunknak, az egri egyház kanonokának kézírásával, az Ige megtestesülésének 1222. évében a tiszteletre méltó János esztergomi, Ugrinus kalocsai érsek jelenlétében stb." Gyakran említik II. András okleveleiben (g), amelyeket már nem kell újra áttekinteni, de közülük több benne van az Adparatus c. munkánkban.

XII.

II. Ugolinus IV. Béla korára esik, és hihetőleg Ugrinus után következett. Erélyes és katonás férfi volt, és ezt a tatárok elleni háború is bizonyította. Rogeriusnál (h) sűrűn történik említés róla. Azt mondja: „Ugolinus, kalocsai érsek a maga és némely segédpüpöke számára sisakokért Velencébe küldött: ezeket a király akaratuk ellenére az útról visszahívta." Kétségtelenül a tatárok betörésének első hírére a háborús felszereléseket a király akarata ellenére elő-

(d) Timonnál, Novae Synops. Chronol. Parte I. p. 59. seg. hivatalos okmányok magyarnak mondják.

(e) Munkánk II. kötetében Pozsony vármegyénél. Part, Spec. Memb. III. Sect. III. ad. num. I. nota a. p. 232.

(f) Szentiváni hibásan Vigrinusnak írja.

(g) Lásd fentebb, Pest Története, Cap. III. §. IV. p. 98.

(h) De Destructione Hungariae par Tartaros, Cap. XVI. p. 182. 35.

kerítette. Amikor pedig a tatárok már Pesten garázdálkodtak, úgy mondják, hogy első volt, aki az ellenség ellen támadást intézve valami katonai tettet hajtott végre, bár kedvezőtlen hadi szerencsével. Megemlíti ezt a tettet Rogerius, (i) és az mondja: „Amikor Batu majdnem Pestre, szinte az országgyűlés közepére érkezett, az Úr szenvedéséről elnevezett vasárnap előtti pénteken, egyeseket tüstént egészen a városig küldött gyújtogatni, öldökölni, aszerint amint a velük született gonoszság késztette őket. A következő napon másokat küldött, vagy ugyanazokat, akik hasonló vagy még gonoszabb dolgokat hajtottak végre. A király azonban semmiképpen sem küldött ki senkit, hogy kimenve támadást intézzenek ellenük." Ez pedig akár Béla félelme, akár katonai bölcsessége folytán történt, mégis ösztönzésül szolgált Ugoliusnak, hogy az ellenség ellen menjen, kétségtelenül nagyobb bátorsággal, mint sikerrel. Így folytatja ugyanis Rogerius: „És mivel vasárnap ugyanezt tették, Ugolinus érsek ezt a lehető legnehezebben viselte el, mivel bizony rablók módjára annyi derék embert nyugtalanítottak, és még nehezebben, mivel neki és embereinek a király kishitűnek látszott. Ezért a király parancsa ellenére néhány emberével kimenve meg akart ütközni velük. Azok azonban hátat fordítva, kezdtek lassanként visszavonulni. Az érsek ezt látva, a lovak teljes vágtájával üldözni kezdte őket. Végül mocsaras területre jutva azok fürgébben átjutottak a mocsáron. Ezt az érsek nem vette észre, mivel igen közel volt hozzájuk, és siettében belépett a mocsárba, mivel pedig embereivel együtt a fegyvereik súlya lehúzta őket, sem átjutni, sem visszamenni nem tudtak. Azok pedig gyorsan visszatérve hozzájuk, körülvették a mocsárt, és nyilaikat záporként zúdítva ellenük, őket ott egészen elpusztították. Az érsek három vagy négy emberével kijutva teljesen megzavarodva tért vissza a városba, nem kis haragot táplálva egyrészt övéinek elvesztése miatt, másrészt azért, mert a király senkit sem küldött, hogy a segítségére siessen." Azt hinné az ember, hogy Ugolinusnak ez a szerencsétlen kitörése előjáték volt a Sajó melletti igen gyászos ütközethez. De a lelkét ez mégsem törte meg annyira, hogy egyrészt ne ösztönözte volna (k) a királyt, hogy seregével induljon az ellenség ellen, másrészt a Sajó menti ádáz ütközetben ne látta volna el éppoly vitézül vezéri, mint katonai kötelességét. Természetesen, amikor a csata kimenetele már kétes és a mieink veresége felé hajlott „a király — így mondja (Rogerius (l) — és a kalocsai érsek, akik aggódva féltek, sem fenyegetéssel, sem hízelgéssel, sem intelmekkel nem tudtak rávenni a harcra senkit, mivel kelettől egészen délig oly nagy bajban voltak." Illik itt megjegyezni, hogy ezen a szárnyon a másodtisztséget Ugolinus (m) nyerte el a királytól; ugyanis a másik szárnyon Kálmán herceg, Béla testvére harcolt férfiasan, de nem jobb eredménnyel. Sajnálatos, hogy e kiváló bátorságú férfi futás közben esett el. Természetesen Rogerius (n) itt felsorolja azokat, akiket e véres csata elragadott. „A főbb egyházi személyek elestek, Mátyás esztergomi érsek, akit a király egyrészt hűsége miatt, másrészt mivel együtt táplálták őket, igen kedvelt, és a tanácsait nagy bizalommal használta fel nehéz ügyekben. Ugolinus, kalocsai érsek, aki

(i) Az idézett helyen Cap. XXI. p. 184, 44.
(k) Ugyanott Cap. XXV. p. 186. 14.
(l) Cap. XXVIII. p. 187. 52.
(m) Mindenesetre el kell olvasni Thomas főesperes Historiae Solonitanae XXXVII. és következő fejezeteit, ahol ezt a szerencsétlen hadjáratot leírja, Ugolinust pedig állandóan Ugriusnak hívja, ami nekünk bizonyítékul szolgál, hogy ő talán ez az Ugolinus volt, akit az előző Ugrinustól egyedül az írásváltozat különböztet meg; de evvel törődjenek mások.
(n) Ugyanitt Cap. XXX. p. 188. 44.

igen előkelő nemzetségből származott: a világ nagy és nehéz problémáival foglalkozott, miközben mellőzte az apró ügyeket. Ő volt az, akiben bíztak Magyarország nemesei. Ő volt az, akiben bíztak nagyok, középszerűek és kisemberek stb." (o) Ezek vannak Ugolinusról. Utána következett

XIII.

Benedictus, akit a fehérvári prépostságról már akkor, az 1243. évben a királyi kancelláriáról megválasztottak a kalocsai érsekségbe. (p) Ezt IV. Béla okleveléből tudtuk meg, amellyel Fülöp és Dömötör ispánokat, Mátyás fiait tekintélyes nagyságú javakban erősített meg, mivel alaposan kiérdemelték az ő és testvérének, Kálmánnak, Halics királyának és Szlavonia hercegének hálaját. Így szól a záradék: „Kiadtuk Buda mellett az úgynevezett Nyulak szigetén Benedek mesternek, a fehérvári prépostnak, a királyi udvar kancellárjának, a választott kalocsai érseknek kéziírásával stb." Ismételten említik igen számos iratban, amelyeket Béla szokott tömegesen adományozni a kérvényezőknek, amikor egy-egy vidéket rendezni akart. Az ő ti. Benedek korszakát Szentiváni egészen az 1265. évig meghosszabbítja; hogy ezt vajon az oklevelek alapján ki lehet-e kutatni, azt nem tudom megerősíteni. De úgy vélem, hogy Benedek érdemei ügyében el kell mondani azt, amit Timon (q) az 1247. évben jegyzett fel: (r) „A boszniai eretnekek kiírtása során a kalocsai érsek által elszenvedett károk és kiállt fáradozások miatt a boszniai püspökséget IV. Ince pápa utasítására a kalocsai érsekség alá rendelték." Egyébként az arany bullában, amelyel Béla a turóci prépostságot 1252-ben felállította, olvasható, hogy még tanú volt. De persze 1262-ben ezt a tisztséget Fülöp esztergomi érsek töltötte be Béla mellett. Akkor pedig a kalocsai érsek

XIV.

Smaragdus volt, azelőtt fehérvári prépost és a királyi udvar alkancellárja (s), majd pedig István ifjabb király maga mellé hívta a kalocsai székbe, és kancellári méltósággal adományozta meg; az atya, Béla és a fiú, István közötti béke megteremtésében hasznos munkát fejtett ki. Pozsony város történeténél (t) már bemutattuk azt az oklevelet, amelyet az esztergomi érseki levéltár pergamenjéről vettünk, és amelynek a kezdete így szól: „Mi, István, Isten kegyelméből Magyarország ifjabb királya, Erdély hercege, a kunok ura, minden jelenlevőnek fennhangon tudtul adjuk megtartás, megújítás és megőrzés céljából azt a béke- és egyetértési egyezményt, amely a minap az Úr 1262. esztendejének (hiányos szöveg, valamelyik hónap) elsején a király Úr, legkedvesebb atyánk és köztünk Pozsonyban jött létre a következő tiszteletre méltó atyák közre-

(o) A főesperes igen daliás férfinak nevezi, az idézett helyen, p. 342, 6 vége felé.
(p) Lásd Thomas főesperes Historia Salanitana c. művét, Cap. XXXIX. p. 356, b.
(q) Novae Synopsis Chronol. I. rész. p. 91.
(r) Megadtuk azt munkánk II. kötetében Turóc vármegye történeténél Parte Speciali, Membr. IV. Sect. III. §. III. p. 351. és a köv.
(s) Így mondja számtalan okirat, amelyet Béla adott ki: „Kiadva kedvelt hívünknek, Smaragdus mester fehérvári prépostnak a kezeírásával."
(t) Munkánk I. kötetében, Parte Spec. Membr. I. Sect. I. Pozsony város történeténél Cap. III. §. V. p. 118.

működésével: Fülöp, Isten kegyelméből esztergomi érsek, legkedvesebb fivérünk udvari kancellárja és Smaragdus kalocsai érsek, a mi udvari kancellárunk stb." Íme Smaragdus kalocsai érsek és István követője akkor, amikor az atyjával, Bélával rossz viszonyban volt, majd pedig a béke és egyetértés bírája. Utána következett:

XV.

I. István, aki Szentiváni előtt ismeretlen, számunkra pedig Kun Lászlónak ama oklevele alapján ismert, amellyel Kuchnaallya falut, amelyet Kálmán király elvett tőlük, visszaadta Tamás és András ispánoknak a visszatérési jog alapján. Ennek a záradéka így szól: „Kiadtuk Benedek mesternek, a budai egyház prépostjának, a mi udvari alkancellárunknak, kedvelt hívünknek kezeírásával az Úr 1274., uralkodásának pedig második évében: amikor az esztergomi érseki szék üresen áll, és Isten egyházait sikeresen kormányozzák a következő tiszteletre méltó atyák: István kalocsai és János spalatoi érsek, Lambertus egri, Briccius csanádi, Iobus pécsi, Pál veszprémi püspök, (egyben) udvari kancellárunk, Fülöp váci püspök, legkedvesebb társunk a királyné asszonynak udvari kancellárja, Lodomerius váradi, Timotheus zágrábi, Dionysius győri és Péter erdélyi püspökök. István után

XVI.

I. Jánost választották meg a kalocsai székbe. Ezt velencei András oklevele hozta tudomásunkra, amely így végződik: „Kiadtuk a kiváló férfiúnak, Theodor mesternek, a fehérvári egyház prépostjának, udvari alkancellárunknak, kedvelt hívünknek a kezeírásával az Úr 1290. évében augusztus elseje előtti 4. napon, uralkodásunknak első évében, amikor Isten egyházait a következő tiszteletre méltó atyák kiválóan kormányozzák: Lajos esztergomi, János kalocsai érsekek, András egri, Gregorius csanádi, Pál pécsi, Haab váci, Benedek veszprémi püspök, legkedvesebb hitves társunknak, a királyné asszonynak udvari kancellárja, Benedek váradi, Poka szirmiumi, András győri és Péter erdélyi püspökök." Tévedésben van Szentiváni, amikor azt mondja, hogy áthelyezték az esztergomi székbe. Másként mondja Thuróczi János mester (u), amikor Wenceslaus király gyermekének megválasztását és fölszentelését beszéli el. Azt mondja: „Dominicus, Porch István fia, a hajdani András király pohárnokmestere, Miklós fia, Demeter Henrik fia Henrik, igen kiváló férfiak; János kalocsai érsekkel és András egri püspökkel, Imre váradi püspökkel, Haab váci püspökkel, Antal csanádi püspökkel, Miklós boszniai püspökkel és Jakab szepesi püspökkel, akinek élete végéig (v) engedélyezték a püspökséget, június hónapban elindultak Csehország felé Wenceslaus királyhoz, hogy vállalja el a magyar királyság kormányzását: Hogy egy szabad ország szabadságáért el ne veszítsék, ha az egyház által kijelölt király netán következnék a trónon." Tudniillik a római főpap még velencei

(u) A Krónika II. részében, Cap. LXXXIV. p. 81. 33.

(v) Íme, a szepesi káptalanban ez az ideiglenes püspöksége, amelyet kizárólag Iacobus életének tartamára korlátoztak. Ezt kétségtelenül jegyezzék fel a régi dolgokra kíváncsiak.

András életében a 11 éves Károlyt már akkor, 1299-ben a magyarok királyául szánta, miközben Amadé Mátyás és Ubrinus, igen hatalmas főurak a jelölést támogatták. Egyébként Jánost (x) kísérőivel együtt az is lelkesítette, hogy semmi se vesszék el Magyarország szabadságából. „Miután Csehországból elhozták az ifjabb Wenceslaust Székesfehérvárra a fölszentelési ünnepségekre, János kalocsai érsek a fentnevezett más püspökökkel együtt tisztelettel megkoronázták őt. Az esztergomi érseki szék ugyanis akkor üresen állt. Innen Budára mentek, és ott János érsek az Úrban elhunyt; Jakab szepesi érsek is békében elnyugodott. Eltemették pedig őket a Szent János templomban a minorita testvéreknél." Ezek az 1302. évben történtek.

XVII.

I. Lászlót Szentiváni ide sorolja be: mint akit a zágrábi püspökségből helyeztek át a kalocsai székbe. Sajnos, nem tüntette fel azt az időpontot, amikor ez történt. Ha hinni lehet annak, hogy az 1302-ben meghalt János helyébe lépett, akkor rövid ideig kellett betöltenie ezt az érseki széket, mert

XVIII.

I., helyesebben II. Istvánt ugyancsak Szentiváni a következő évben tünteti fel. Az oklevelekben egyikükről sem találtam eddig említést: úgy, hogy arra kell gondolni, hogy mindketten akkor nyerték el ezt a méltóságot, amikor a gyermek Wenceslaus alatt semmivel sem törődtek. István minden bizonnyal túlélhette Ottót.

XIX.

Demeterius hihetőleg I. Károly uralkodásának kezdetére esett. Utána Szentiváni felsorolása szerint

XX.

II. László következett a minoriták rendjéből, akit XXII. János erősített meg, és akit az ő rendeletére 1317-ben Rómában szenteltek fel. Említés történik róla egyrészt másutt is elszórtan, másrészt Károlynak abban az oklevelében, amellyel Felicián gaztettét elátkozva a megmentőjének, Jánosnak adta örökös jogon annak a fölségsértő gyilkosnak a birtokait. Ez pedig így végződik: „Kiadva a tiszteletre méltó Tataneus mesternek, a fehérvári egyház prépostjának, udvari alkancellárunknak kézírásával az Úr 1336. évében a március elseje előtti napon, uralkodásunknak ugyancsak 36. évében, amikor Isten egyházait sikeresen kormányozzák a Krisztusban tiszteletre méltó atyák, Csanádi esztergomi érsek úr, László testvér kalocsai érsek úr, udvari kancellárunk, Miklós győri, László pécsi,

(x) Az előző idézetben említett János kalocsai érsekről van szó.

András erdélyi, László zágrábi, András váradi, Rudolf váci, Miklós egri, Jakab csanádi püspök urak, Mesko veszprémi püspök úr, legkedvesebb hitves társunknak, a királynő asszonynak udvari kancellárja, Vitus testvér nyitrai püspök úr, miközben a boszniai és szirmiumi székek üresen állnak, valamint Pál testvér nándorfehérvári püspök úr. Ebből nyilvánvaló, hogy László egyrészt kancellári méltóságot töltött be, másrészt kb. húsz éven keresztül viselte az érseki kalapot.

XXI.

III. István Szentiváni előtt ismeretlen. Számunkra I. Lajosnak az az okirata szolgált bizonyítékul, amellyel atyjának, Károlynak imént idézett oklevelét újra elismerte és jóváhagyta. Ez így végződik: „Kiadva a tiszteletre méltó Tataneusnak, a fehérvári egyház prépostjának, udvari alkancellárunknak, kedvelt hívünknek kézírásával az Úr 1346. évében április havának (hiányzik az oklevélben a nap), uralkodásunknak pedig ötödik évében, amikor Isten egyházait sikeresen kormányozzák a Krisztusban tiszteletre méltó atyák: Csanádi esztergomi érsek úr és székhelyének örökös főispánja, István kalocsai, Dominicius spalatói és Miklós érsek urak, Miklós egri, András erdélyi, Vitus testvér nyitrai, Péter szirmiumi, Kálmán győri, Jakab zágrábi, Laurentius boszniai, Gergely csanádi, Mihály váci püspök urak, miközben a pécsi és veszprémi székek üresen állnak, és Demetrius váradi egyház püspök urai." Ne is szóljunk már más oklevelekről, amelyek bőségesen állnak a rendelkezésünkre.

XXII.

Dionysius. Megvan e férfi emléke I. Lajos 1351. évi I. törvényében. Nem szükséges ezt bővebben idézni, mivel az ott olvasható.

XXIII.

Thomas, akiről a névsorok hallgatnak, I. Lajosnak azon irata alapján vált előttünk ismeretessé, amelyek a gölniciek (szepességi, még pedig bányaváros) adózási jogait az 1359. évhez feljegyezte, és amelyeket azután 1699-ben a szepesi káptalan újból elismert. Ennek a befejezése a következő: „Kiadtuk a Krisztusban tiszteletre méltó atyának, Miklós úrnak, az isteni és apostoli kegyelem folytán esztergomi érseknek és székhelye örökös főispánjának, udvari kancellárunknak, kedvelt hívünknek a kézírásával az Úr 1359. évében május 5-én uralkodásunknak pedig 18. évében, midőn Isten egyházait sikeresen kormányozzák a Krisztusban tisztelendő atyák: ugyanaz a Miklós, esztergomi érsek, Uglinus spalatói, Miklós zárai, Elias raguzai érsekek, és Tamás kalocsai megerősített érsek, Miklós egri, Dömötör váradi, Dominicus erdélyi, Miklós pécsi, Kálmán győri, miközben a csanádi szék üresen áll, László veszprémi, Mihály váci, Péter boszniai, István zágrábi testvérek, valamint nyitrai testvérek, Tamás szirmiumi, János teneni, Marcus traui, Dömötör nonai, Valentinus makariai és farai Mátyás szirmiumi testvérek, Mihály cobaviai egyházak püspökei.

XXIV.

IV. István. Őt abban az oklevélben találtuk, amelyet I. Lajos a libetbányaiaknak az 1382. évben (amelyben ő maga szeptember 12-én elhunyt) a következő záradékkal adott ki: „Kiadtuk a Krisztusban főtisztelendő atyának, Demeter úrnak, isteni könyörületből a négy koszorús szent címét viselő esztergomi szent egyház kormányzójának és e székhely örökös főispánjának, udvari kancellárunknak, kedvelt hívünknek kézírásával az Úr 1382. évében február 14-én, uralkodásunknak pedig negyvenegyedik esztendejében, amikor a Krisztusban főtisztelendő és tiszteletre méltó atyák: ugyanaz a Demeter úr, az említett esztergomi szent egyház kormányzója, István udvari kancellár, az egyesített kalocsai és bácsi püspökségek adminisztrátora stb." Ugyanennek a Lajosnak egy másik oklevelében, amelyet a kassaiak számára adott ki, szokatlan méltóságot tulajdonítanak neki. „Kiadva a Krisztusban főtisztelendő és tiszteletre méltó atyának, Demeter úrnak stb. kézírásával az Úr 1380. esztendejében október 11-én, uralkodásunknak pedig 39. évében, midőn a Krisztusban főtisztelendő és tiszteletre méltó atyák: Demeter bíboros úr, az esztergomi egyház kormányzója, István testvér, Jeruzsálem patriarchája, az egyesített kalocsai és bácsi egyházak adminisztrátora stb." Istvánt

XXV.

Lajos követte, miután I. Lajos leánya, Mária, Zsigmond jegyese vette át Magyarország kormányzását; amint az benne van az általa 1384-ben kiadott törvény záradékában, amelyet nem szükséges idézni. Ennek a Lajosnak az idejére vezetem vissza a IX. Bonifác pápa által (x) a kalocsai érseki egyháznak adományozott kiváltságot, amely eddig egyedül az esztergomi egyházé volt, tudniillik a prímási és eredendő követi jelvényt és más kiváltságokat. Lajos után üresen állt a kalocsai szék, amint az benne van Zsigmondnak 1405-ben kihirdetett, és másodiknak nevezett törvényének záradékában. Ezt a Lajost

XXVI.

András követte, miután a szék hosszabb ideig állt betöltetlenül. E férfinak a nevét Zsigmondnak ebből az okiratából kutattuk ki, amelyekbe újra befoglalt vidasteleki Balázs fiának, Pálnak Magyarország királynője, Barbara helyettes étekhordó mesterének jogait, és azután megerősítette. Ugyanis így olvasható az oklevél záradékában: „Kiadva a Krisztusban tisztelendő atyának, Eberhardus úrnak, a zágrábi egyház püspökének, királyi udvarunk kiváló kancellárjának, kedvelt hívünknek kézírásával az Úr 1421. esztendejében szeptember 24-én, magyarországi uralkodásunknak 30., római császárságunknak pedig 7. évében, midőn Isten egyházait sikeresen kormányozzák a következő tiszteletre méltó atyák: János esztergomi, András kalocsai, Cozmus spalatói és András raguzai érsek urak, míg a zárai szék üresen áll; ugyanez az Eberhardus úr zágrábi, András váradi, István erdélyi, Styborius egri, János pécsi, Benedictus boszniai test-

(x) Megvan a bulla, amelyet 1395-ben, főpapságának hatodik évében adott ki e tárgyban.

vérek, Fülöp váci, Dosa csanádi, Hinco nyitrai és Tamás Seghiniensis egyházak püspökei, midőn a veszprémi, győri, szirmiumi, traui, scardonai, tenini, sebenicoi, nonai, makariai, farai és cobaviai székek üresen állnak. Ki ne csodálkoznék ennyi püspökség árvaságán? Egyébként

XXVII.

II. Jánost ugyanavval a címmel illetik, amint az benne van az az évi rendelkezések záradékában, amelyeket Zsigmond hatodik, 1435-ben feljegyzett törvényének neveznek. János után

XXVIII.

A rozgoni III. Pétert teszi Szentiváni minden kormegjelölés nélkül, amit pedig illett volna megtennie. Ha ő az, akit a veszprémiek névjegyzékében az 1425. évhez bejegyezve is megemlít, hogy azután az egri székbe helyezték át 1425-ben, valamint hogy 1440-ben még élt, akkor ez után az év után kellett érsekké lennie. Zsigmondnak 1425-ben kiadott törvényében még egri püspöknek nevezik.

XXIX.

Varday V. István. Említés történik róla az 1464. évnél, ezt Szentiváni csodálkozásra késztetően elhanyagolja, Korvin Mátyás második törvényében, ahol egyúttal udvari főkancellárnak is nevezik. Vegyük hozzá, hogy az ő korának végtelen sok oklevele van. Kitűnt e férfi kiváló tehetsége azon tárgyaláson, amelyen Korvin Mátyás és a Rendek parancsára a magyar szent koronát III. Frigyestől visszavették. Az irat elején az olvasható (y): „Mi, István kalocsai és bácsi érsek." Hogy pedig milyen nemzetségből származott, azt ugyanez az okirat adja elő (z), azt mondja: „nekünk, kalocsai Varday Istvánnak." Mielőtt pedig vállalkozott volna arra a követségre, amely számára igen terhes, bár megtisztelő volt, de a haza számára hasznos, az országgyűlés ünnepélyes határozata alapján a király és a Rendek őt jelölték ki erre a feladatra (a) társakat adva melléje. Hogy a főkancellár tisztét is ellátta, azt megtudtuk a fent idézett törvényen kívül nagytábori Ratkay Györgytől (b), és ez Korvin Mátyás oklevelének bizonyítékául szolgál: „Kiadva a Krisztusban főtisztelendő atyának, István bíboros úrnak, kalocsai és bácsi érseknek, udvari kancellárunknak kézírásával 1469. március 1-én." Nem szabad elhallgatni, a Pannoniai főpap szerzője, bárki is az, megemlékezett róla az írásaiban: „Vardai vagy Váradi István Magyarországon alacsony sorból született, de irodalmi és katonai tehetségével nagyon kiemelkedett. Ugyanis jogi doktori címe volt, és Magyarország határait (amint ez megvan Bonfininél) megvédte a törökök betöréseitől. Az egri egyház prépostjából akkor

(y) Bonfininél, Dec. IV. Lib. VIII. p. 655, 40.
(z) Az idézett helyen p. 657, 40.
(a) Lásd Bonfinit Dec. III. Lib. X. p. 552. 34.
(b) A Dalmacia, Horvátország és Szlavonia királyainak és bánjainak emléke Lib. III. p. 98.

lett kalocsai érsek, amikor szent Nezeus és Achilles bíboros presbiterét II. Pál 1468. szeptemberben felmentette. Nem értem, hogyan történt azután, hogy XI. Lajos francia király támogatására (amint a külföldi szerzők írják) vették fel a szent testületbe, hacsak nem járt véletlenül ennél a királynál követségben; mivel Bonfini Antal megemlékezett arról, hogy Mátyás, Magyarország királya Marcust, a tinini püspököt szószólóként Rómába küldte, hogy egyrészt más teendőket is intézzen el, másrészt szorgalmazza István számára a bíborosságot. A szülőföldjén költözött el a világból: a Vatikánban őrzött felosztási könyv szerint 1471. júniusa táján, Ciaconius és Auberius szerint pedig 1473-ban. Lásd Felix Conteloriust!" Ennyit Istvánról. Ha hihetünk Bonfininek, akkor őt felváltotta

XXX.

I. Gábor. Világosan kalocsai érseknek (d) nevezi őt, akit Ungor Jánossal együtt a törökök támadásainak Szirmiumtól való elhárítására küldtek. Ezeknek talán az 1471. esztendő kezdetére kell vonatkozniuk, ha Vardai István sorsával akarjuk összeegyeztetni. Azt mondja, hogy amikor a Kazimir-féle összeesküvés megerősödött, Gábor volt a leghűségesebb (e). Ezt írja: „Az összeesküvés oly heves és nagyméretű volt, hogy Magyarország távolabbi részein Gábor kalocsai érseken, Mihály nádoron és néhány főúron kívül senki sem volt, aki a király iránti hűségétől el ne pártolt volna a lengyelhez." Sőt az ügy veszedelmessé váltásával felsorolja azokat, akik a király megmentéséért aggódtak. „Közben Mátyás sem aludt (f), ugyanis ő megerősödés céljából hadsereget gyűjtött; sok előkelőséget hívott össze Budán. Összegyűltek ugyanis ott Gábor érsek, valamint Imre és Alemannus János váradi főpap és sokan mások az összeesküvők közül is, akiket a király titokban kiengesztelt mezővárosok és városok bőkezű osztogatásával." Eddig még egyetlen oklevél sem került elénk, amelyben írnának róla.

XXXI.

I. György Korvin Mátyás uralkodása idején tűnt ki. Bonfini elmondja, hogy Mátyás két ízben nehéz küldetést bízott rá. Az első az volt, amelyet Beatrix eljegyzése miatt Bánffi Miklóssal Nápolyba vállalt (g): a második, amelyet az olmützi (Olomucensis Conventus) zsinatra vállalt. Ezt mondja: (h) „A király György kalocsai érseket és Protacius olmützi püspököt, valamint István szepesi főispánt, Wenceslaus Bosconius-t és Nicolaus Zeechenses-t szóvívőként kijelöli." Ugyancsak Bonfini jegyezte fel, hogy mielőtt érsek lett volna, Ernestus Jánosnak, ennek az igen ügyes embernek a halála után ő igazgatta a királyi questúrát (kincstartóságot). Amikor a halálát az 1479. évben bejegyezte, azt mondja: „Elhunyt György kalocsai érsek, akit mindig igen tekintélyes és a legnagyobb di-

(c) Nem tudom, hogy ismeretlen volt-e a Vardaiak neve ez előtt az István előtt. Bizonyos, hogy ha nevét Vardáról vette, akkor nem születhetett alacsony sorból: ilyent nem ismernek a magyar jogtudósok.
(d) Dec. IV. Lib. II. p. 562, 29.
(e) Ugyanott p. 564, 16.
(f) Ugyanott p. 566, 4.
(g) Deead. IV. Lib. III. p. 577, 24.
(h) Bonfini, Dce. IV. Lib. V. p. 604, 42.

cséretre méltónak tartottak. (k) Különös, amit a kalocsai érsek kiváltságáról hozzátesz (l). „A kalocsai érseknek, amint mondják, a maga jogán királyi irnoknak és titkárnak kell lennie." De ez a kiváltság lassanként az esztergomi érsekre szállt át.

XXXII.

III. Pétert hogyan választották ki György helyébe, azt a férfi dicséretével együtt Bonfinitől tudhatjuk meg. Azt mondja: „György helyére a király Pétert választotta, ezt a szabad és éles elméjű embert, aki az igazság és a közjó megóvásáért gyakran oly heves és rettenthetetlen lelkületet tanúsított, hogy néha a király rettentő haragjától sem rémült meg. Hozzájárultak még irodalmi tanulmányai, amelyekkel Itáliában sokáig foglalkozott: ő ugyanis elméjének ügyessége és kiváló tehetsége miatt gyermekkorától fogva annyira megtetszett Vitéz Jánosnak, akkoriban váradi püspöknek, hogy saját neveltjei között gondosan nevelte: amikor pedig esztergomi érsek lett éppen nem rossz konoksággal ajándékozta meg: Bolognában a saját költségén is gondoskodott a maga kiműveléséről a legkiválóbb tudományok tanulásával: de bár igen jóindulatú pártfogót szerzett magának, e nagy férfi nevelésétől nem fajult el". Mindenesetre ebben a férfiben igen nagy tehetség volt, de ahogy az többnyire lenni szokott nagy hibákkal vegyítve és ellensúlyozva, úgy, hogy Tubero Lajos, akit lentebb hallani fogunk, Pétert habozás nélkül „őrült" melléknévvel illeti.

Körülbelül négy évet töltött el a kalocsai székben, méltóságának jogán betöltve a főkancellári tisztet is. Ez a méltóság a legrosszabb sorsba taszította őt, amikor Mátyás, bár nem bocsátotta el e két tisztségéből, de bilincsbe verette. E nagy szerencsétlenség okát Révai Péter (m) részletesen leírja. Mivel erről Bonfini hallgat, az olvasók kedvéért le fogjuk írni. Ezt mondja: „A Bajonettel szentesített fegyverszünet közepette az egyeduralkodó zsarnok cselhez és fortélyhoz folyamodva a hatalma alá hajtott két igen kiváló várat, Kyllenet (x) (úgy vélik, hogy ezt egykor Achilleesnek nevezték, és hogy a görög Achilles alapította) és Dnyeszterfehérvárt (az a Duna, ez pedig a Tyros vagy Dnyeszter torkolatánál feküdt), (n) mit sem törődve Magyarország határaival és a fegyverszüneti hűség megsértésével. Miután Mátyás István hercegtől erről hírt kapott, kérdőre vonja sógorát, szemére hányva a fegyverszüneti hűség megsértésének bűnét és a véletlenül elveszett írott szerződés meghamisításának bűnével vádolva, sürgette a bitorlót, hogy e helyeknek a visszaadásával a korábbi magyar birodalomnak szolgáltasson elégtételt, különben igazságos háború fenyeget, amelyben mindig Mátyás élvezte a kedvezőbb hadiszerencsét. Szolidabban válaszolt a barbár, hogy inkább meghalna, minthogy megsértse a hűséget és a békét, és hogy kész az igazolásra, hogy e várakat harccal foglalta el, nem pedig hamis szándékkal, és hogy a fegyverszüneti feltételekben és magában a levélben sincs semmi kikötve vagy írva Havasalföld és Moldva tartományokról, vagy az említett várakról, hogy ezekhez (a várakhoz) oly állhatatosan ragaszkodik, hogy

(i) Ugyanott p. 608, 29.
(l) 26. sor.
(k) Ugyanott 11. sor.
(m) A Coronae Hungaricae Centuriae c. műben V. p. m. 49.
(x) Arcadiai helység, Cyllene.
(n) Ebben inkább Timonnal, mint Révaival tartunk, az 1485. esztendőhöz p. 63.

nyilvánvalóan nem veszi le azokról messze nyúló kezét; hogy egyáltalában nem esik a hitszegés bűnébe. És minthogy ezeket a várakat sok emberének vére árán szerezte meg, jogosan bitorolja azt, amit szerencsés hadviseléssel szerzett, tehát nem kívánja és nem is köteles magára vállalni a követelt visszaszolgáltatás kényszerűségét és az abba való beleegyezést.

Ezeket mondja a valóságnak megfelelően, de ezt az ügyet a legjobban mégis azokból a hozzájuk méltó levelekből (o) ismerhetjük meg, amelyeket Mátyás és Bajaretes váltottak egymással, és amelyek itt olvashatók. Korvin pedig ily módon ír a töröknek: „Leghatalmasabb uralkodó, fejedelem, kedves barát urunk! Ismeretes leghatalmasabb felségtek előtt, hogy nemrég köztünk fegyverszünet jött létre, és azt teljes jóhiszeműséggel megerősítettük levelek útján. Ezekhez teljesen ragaszkodva ez alatt az idő alatt más tetteket hajtottak végre. Leghatalmasabb felségetek mégis semmibe sem véve a becsületet, ez alatt elfoglaltatta Havasalföldet és a Moldva határvidékén lévő két várat, amelyek *jog szerint* a mi magyar birodalmunkhoz tartoznak. Ezért reméltük, hogy az adott szó megőrzésével úgy lesz, hogy leghatalmasabb felségtek az említett birodalmat nem fogja zaklatni. Mivel azonban a mi Fényességünknek nem lehet tovább engednie ő fényességének, ezért felhívjuk leghatalmasabb felségeteket, hogy amennyiben szándékoztok a becsületnek eleget tenni, akkor méltóztassatok az alattomban elfoglalt említett két várat visszaszolgáltatni; ha pedig másként lenne, akkor Titeket, Császár úr, ellenségnek tekintünk, és ezt jelen levelünkkel kinyilvánítjuk. A becsületünkről vallott nézetünk mellett ugyanis úgy véljük, hogy az említett országokat a Ti leghatalmasabb felségetektől, a mi fényességünk hamarosan vissza fogja foglalni, és velünk szemben elkövetett jogtalanságért hasonló jutalmat fogtok kapni, amint azt leghatalmasabb felségtek bejei útján szóbelileg is hírül adtuk." Eddig tart Mátyás.

Most már nézzük, mit felelt Bajazetes: „Legfényesebb uralkodó és kedves baráturunk! A legkevésbé sem törődünk azokkal a fenyegetésekkel, amelyekkel Fényességetek oly meggondolatlanul fenyeget minket. Kijelentitek nekünk a levelekben, hogy valamiképpen megszegtük az adott szavunkat. Tudjátok meg, hogy inkább választanánk a halált, minthogy az adott szavunkat megszegjük. És ámbár udvari embereink habozása mellett Moldva és Havasalföld országoknak a bekebelezését az említett békével elismertük, de az említett országok kifejezetten ki vannak hagyva: a ti leveleteket, amelyet nagyobb óvatosság kedvéért Fényességeteknek megtekintésre visszaszolgáltatunk. Ebből világosan felismerhetitek, hogy megsértettük-e az adott szavunkat és a fegyverszünetet. Mi ugyanis inkább hittünk a Ti leveleteknek, mint alattvalóink szavainak. Tehát ha Fényességeteknek úgy tetszik magának az adott szónak további megerősítése céljából, csakhogy bebizonyítsuk nektek a barátságunkat, az említett országok elfoglalásától el fogunk állni; de azt a két várost, amelyet nagy erőfeszítéssel és sok hívünknek elvesztése árán már megszereztünk, jelenleg nem kívánjuk visszaadni, hacsak valami hathatósabb alkalom nem adódik. De megbíztuk az említett várak élére állított kapitányainkat, hogy a megkötött béke tartama alatt Moldvaországnak semmiféle bajt ne okozzanak, hanem az említett várak őrségében szolgáló embereink a saját zsoldjukból éljenek." Ezeket írta Bajazetes, minden esetre szolidabban, mint azt a barbár természet magával hozza, de mégis ravaszul és csalárdul.

(o) Ezeket azokból a feljegyzésekből vettük, amelyek Révai koránál sok tekintetben régebbiek, mint az a jellegükből is kitűnik.

Legyen bár úgy, hogy valamilyen véletlen folytán a fegyverszüneti okiratokból Moldvát és Havasalföldet kihagyták, minden esetre Bajazetes abban a levélben, amelyben elsőként kért öt évi fegyvernyugvást Mátyástól, minden mást ünnepélyesen megígért. Be fogjuk mutatni azt, hogy Korvin történetének ezt a mozzanatát, melyet Bonfini oktalanul elhanyagolt, világosabb legyen. Bajazetes írja Mátyásnak: „Legfényesebb uralkodó és kedves barát urunk! Értesítjük Fényességeteket, hogy Sultanus király, aki elhunyt atyának idejében, uralmunknak alá volt rendelve, most valamilyen indoktól vezérelve elfordult tőlünk. Azt is megtudtuk, hogy Fényességeteknek is a római császárral van teendője. Azt kívánjuk tehát, hogy ha „Fényességeteknek is úgy tetszik, a közvetlenül következő 5 esztendőre a köztünk lévő békét erősítsük meg úgy, hogy a meghatározott időpontig Fényességetek hatalmunk ellen nem támad és hitünkre! mi sem fogunk támadni Fényességetek ellen. De a világ más részein, amint azt Fényességeteknek tetszik, nyugodtan tevékenykedjetek; hasonlóképpen mi is a magunk részéről nyugodtan el bírjuk végezni, amit akarunk.

De ne gondolja Fényességetek, hogy azért adtuk ezt a tudtotokra, mert rettenetesen félünk, a hatalmatoktól; de mivel mindketten többféle teendővel vagyunk elfoglalva ellenségeinknek könnyebben tudunk ellenállni. Végül, ha Fényességeteknek is tetszenék, megígérjük, hogy veletek örök békét kötünk." Ezekkel a szavakkal és ilyen feltételekkel voltak összefoglalva Bajazetes kérései, hogy teljesen tartózkodni kell a háborútól; ámbár a békeokmányban nem volt kifejezett említés a fent említett országokról. Egyetértett a barbárral Mátyás, amint az ismeretes az ő válaszleveléből. „Leghatalmasabb uralkodó és kedves baráturunk! Leghatalmasabb felségetek Fényességünknek a bizalom megőrzése érdekében átadott közlését világosan megértettük; ezek ugyanúgy tetszenek Fényességünknek, mint leghatalmasabb felségeteknek, de lesz néhány makacskodó, aki parancsainknak vonakodik engedelmeskedni, és ezeket nekünk kell ellensúlyozni. Ezért leghatalmasabb felségetek kérésére a kitűzött évekig tartó fegyverszünetbe beleegyezünk és az általunk követett keresztény hitünkre megígérjük szilárd megtartását. De úgy, hogy a mi hűségünkön lévő országoknak sehol se ártsatok, és a tengernek ama részéről leghatalmasabb felségetek oldaláról kifejezetten senki se jöjjön hadviselés módjára; kivételek a kereskedők, akik áruikkal az említett fegyverszünet tartama alatt szabadon jöhetnek birodalmunk területére és vissza is térhetnek. Végül, ha Istennek és a mi megegyező akaratunknak úgy tetszenék, akkor közöttünk az örökös béke meggyökeresedhet." Tehát igen gonoszul és a kikötések ellenére cselekedett Bajazetes, midőn valami más ürüggyel Magyarország határait megsértette, és később sem állította vissza annak régi épségét. Ennyire készek szoktak lenni a barbárok a keresztények zaklatására akár az ürügyek, akár az alkalmak.

Így az elfoglalt várakkal kapcsolatban Mátyás és Bajazetes között támadt viszály igen nagy és majdnem végzetes bajt hozott Péter érsek számára. A továbbiakban azt mondja Révai: „Feldühödött ugyanis Mátyás ezen a levélen és miután később tudomást szerzett a levélben lévő hibáról, amelyet vagy hanyagságból, vagy feledékenységből, vagy ezekből avagy más okból a saját kancellárja, Péter kalocsai érsek követett el, és fájlalva e szerencsétlen ürügy folytán elvesztett várait az ellenség ellen gyűlt keserű haragját (p) erre a Péter érsekre zúdí-

(p) Bonfini Dec. IV. Lib. IX. p. 664. 38. azt állítja, hogy Beatrix miatt verték bilincsbe; ami nem tér el sem a király, sem a királyné jellemétől: ami Tuberó alapján majd nyilvánvaló lesz.

totta és miután saját kezűleg súlyosan megverte, egy szörnyű és ocsmány, egyembernyi széles tömlöcbe vettette (amely még ma is látható Árva várában, melynek tulajdonosa Thúrzó Imre örökös főispán, Magyarország egykori nádorának a fia); de előbb szerencséjének állhatatlanságát e szavakkal a szemére hányta; árva voltál, Péter, árva is leszel, és Árvában fogsz meghalni. Őt ugyanis a szerencse az emberi dolgok ura és a király kegye alacsony sorsból és nyomorból (amire az „árva" szóval utal) igen magas rangra emelte; és haragjában és dühös indulatában viszont nemtelen balsorsba, és ocsmány börtönbe taszította, amelyből fogsága hatodik évében Mátyás halála után végül kiszabadult Korvin János kegyéből, akinek ezután a legbuzgóbb követője volt, hogy jótéteményét hasonlóval fizesse vissza." E gyalázatnak Pétert igazságtalan sors tette ki. Timon igyekszik ebben az elbeszélésben Révai hitelességét kétségessé tenni, mintha a főpapokkal szemben méltánytalanabbul, kevésbé őszintén írta volna le ezt az ügyet. Azt hiszem, hogy Timon főleg Bonfini hallgatásától rászedve azt akarta, hogy ne legyenek benne ebben a történetben a Mátyás által Péterre mért ütések és Árva várának rút tömlöcei, bár Révai mindkettőről szól. De ugyan ki nem ismeri Bonfininek rút hízelgési vágyát főleg Mátyással szemben, akinek majdnem a pajtása volt. Természetesen hallgatott a király erőszakosságáról, hogy bűnbe ne essék előtte, vagy hogy ne látszódjék szigorúnak pártfogójával, Péterrel szemben. Akik Korvin lelkébe bepillantottak és ismerik, hogy mennyire durván és kíméletlenül bánt az esztergomi érsekkel, Janus Pannónius pécsi és Báthori Miklós váci püspökökkel, azok bizony alig fogják kétségbe vonni, hogy hirtelen haragjában kezet emelt az érsekre. Bizonyos, hogy ha a rosszul felszolgált fügék miatt (q) fellobbanó haragja a halálát okozhatta, könnyen (r) gondolhatjuk, hogy jellemző volt rá két várának elvesztését királyhoz méltatlanul Péteren megbosszulni.

De ne időzzünk ezeknél tovább. A tömlöc helyéről szintén hallgatott Bonfini (s); Tubero azt írja, hogy Visegrád volt az, a meggyökeresedett néphagyomány Istvánffyval (t) és Révaival együtt makacsul Árvát említi.

Egyébként rosszul jövendölte Mátyás Péterről, hogy Árvában fog meghalni; ugyanis korai halálával megelőzve őt akaratlanul maga nyitotta ki az érsek bilincseit és tömlöcét, mert ámbár a pápa 1486. március 8-án Mátyáshoz levelet (u) intézett az érdekében és amint illett figyelmeztette őt, hogy Pétert, mihelyt kibocsátotta a fogságból helyezze vissza kalocsai székébe, de ebben az ügyben a haragos királynál semmit nem ért el; miközben a fia (ti. Mátyásé) János volt kénytelen a maga igen szerencsétlen sorsával megbűnhődni atyjának e szigorúságáért, hiszen ő a fogságból elbocsátott főpapot beszőtte a maga igen esztelen terveibe.

(q) Bonfini, Dec. IV. Lib. VIII. p. 649.

(r) Mindenesetre a legrégibb feljegyzésekben, amelyeket fent említettem, így találom: Azután bizonyossá vált, hogy amikor a fegyverszünettel vagy békével kapcsolatos feljegyzés és levélváltások voltak, és a határok helyét bejegyezték, akkor vagy tévedésből, vagy valami más okból a királyi kancellár, Péter kalocsai érsek elmulasztotta a levelekbe beírni az előbb említett két várat. Ezért Mátyás király a saját kezűleg rámért ütlegeken túlmenően őt örökös börtönbe zárta; ebből végül is csak Mátyás halála után szabadult ki.

(s) Deead. IV. Lib. VI. p. 623., ahol igen becsületesen azt mondja, hogy királyi várakban őrzik. (Olvasd el ott az őrizetbe vételének okait, amelyek eltérnek attól, amit Révai Péter alapján most kifejtettünk.

(t) Lib. I. p. 17, 46.

(u) Ezek megvannak Odaricus Raynaldusnál Hist. Eccles. az 1486. évnél.

Bonfini (v) röviden és talán kevésbé őszintén beszélte el ezt az eseményt; Ludovicus TUBERO azonban részletesebben (teljesebben) és hogy ezt a helyet az olvasók ne hiába keressék, hasznos lesz, hogy ide írtam; „Azt mondja: „Korvin János, hogy több pártfogót állítson maga mellé, az Őrült melléknevű Péter kalocsai érseket kiengedte visegrádi fogságából, amelyben főleg vad, tűrhetetlen természete miatt Mátyás király vettette, aki másnak a szertelenségét egyáltalában nem tudta elviselni, miközben a felesége Beatrix is támogatta, aki maga is dühös volt a főpapra, annak vele szemben tanúsított szigorúsága miatt. Ámbár vannak, akik Péter elbizakodottságának tulajdonítják Mátyás király terveinek az elárulását is, akinek pedig titkára és leveleinek intézője volt: jóllehet mások úgy vélik, hogy ezt ellenségei alaptalanul fogják rá." Íme a fogságának más a vára, más az oka! Mégsem szeretném Árvát ettől a megtiszteltetéstől megfosztani, mivel lehetséges, hogy abból a szigorúbb börtönből a körülmények hirtelen fordulata miatt ideszállították át, hogy segítségére legyen az ifjú Korvinnak nemcsak a tanácsaival, hanem barátainak ingadozó hűsége miatt is. (z) De persze Tubero sem tagadja, hogy ez sikertelen kezdeményezés volt. „De Péter főpap otthon tartózkodott magányosan, az államtanácsba sem mert elmenni azért, mert félt az ellenségeitől, akik megfenyegették, ha beleavatkozik az államügyekbe és mivel a főpapságát még nem nyerte vissza, így főnemesek között majdnem semmiféle tekintélye sem volt; közben a gyűlésekre semmiképpen sem hívták meg, mert őrültnek tartották. Bár szerintem (ugyanis jóindulattal vagyok iránta) inkább a beleoltott gőg, mint az őrültség késztette őt egykor őrjöngeni." Ekkora baj a jó szerencsét rossz ügy érdekében felhasználni. Ezért, amikor Tubero folytatja, helyénvaló a figyelmeztetés, hogy azt tegyék magukévá az ugyanilyen természetű emberek. „Ez a hiba csakugyan benne van a legtöbb emberben, tudniillik aki homályos származású, hogy amikor szerencsével, nem pedig kiválóságukkal jutnak el a megbecsülés nem remélt fokára, elfeledkezve családi alacsony származásukról és túlságosan büszkék a szerencse kegyére, amire teljesen rábízták magukat, kevélységből azokat igyekezni felülmúlni, akiket pedig méltán tisztelniük kellene." Mindenesetre tehát igaz a költő mondása: „Semmi sem durvább az alacsony származásúnál, amíg a magasba tör."

Egyébként a férfi jelleme folytán a kigondolt tervek mind oly erőszakosak voltak, hogy semmit sem értek az ifjú Korvin törekvése szempontjából. Így folytatja Tubero: „Pétert egyrészt az ellenségei, másrészt főleg azok, akik a királyi herceggel szemben álltak, nemcsak az őrültsége ürügyén tartották távol a királyi gyűlésekről, hanem azért is, mivel úgy vélték, hogy evvel jövendő szerencséje szempontjából szolgálatot tesznek és kedveznek a királyi hercegnek. Ő pedig ámbár akkoriban még nem tudta Mátyás fiát a maga hatalmával és pártfogásával támogatni, mivel amint mondtuk még nem szerezte vissza a főpapi székét avval a vakmerő, a legkevésbé sem helyeselhető és az ő veleszületett könyörtelenségétől el nem térő tanácsával talán sokban hasznára lett volna, ha engedelmeskednek annak: hiszen miközben a királyi herceg majdnem minden barátja az eljárás gyalázatossága miatt azt hevesen ellenezte (helytelenítette) az ő véleménye az volt, hogy a királyi palotában elfogott főurakat, akik a gyűlések kezdetén gyakran bejártak a királyi herceghez, addig kell őrizetben tartani,

(v) Az idézett helyen. Lib. IX. p. 664, 40.

(z) Istvánffy a most idézett helyen azt mondja, hogy Ulászló engedte ki a börtönből Sándor pápa kérésére; ezt inkább el tudom képzelni, mivel a méltóságát visszakapta.

amíg ki nem derül, hogy katonai eszközzel meg lehet-e szállni az országot." Ez a tanács nagyon kegyetlen és egy szabad állam természetétől szerfelett idegen és eltérő: bár Tubero kétséget hagyott afelől, hogy ez valóban Pétertől indult-e ki, vagy az ellenségei agyalták ki. „Azt azonban kétségben hagyom, hogy vajon a Péter iránti gyűlöletből az ellenségei eszelték-e ki és híresztelték-e el ezt, hogy erkölcsi felfogásával a bűnösségét bizonyítsák, vagy maga Péter gondolta ki: ugyanis semmit sem tudtam meg erről az ügyről elég biztosan." Ezeket mondja.

Miután Korvin János ügye elbukott, Péter észretért és a lengyel Ulászló kegyéből egyszersmind kalocsai székébe is visszatért. Kétségkívül említik Ulászló 1495., 1498., 1500. törvényeinek zárószavaiban, ugyanis miután Ulászló visszaverte vetélytársait, már visszahelyezték őt régi méltóságába és érezhetően visszatért eredeti természetéhez, amint azt Istvánffy panaszai tartalmazzák. „Az 1492. évi országgyűlésen Péter kalocsai érsek nem felejtve el régi élcelődését és kérkedését, amelyért mint mondottuk hosszú börtönnel bűnhődött, megújította Beatrix királynő panaszait, kérve a rendeket, hogy ajánlják Ulászlónak, hogy vegye őt feleségül."

Egyébként ezt a Pétert a legnagyobb dicsérettel Philippus Beroaldus illeti túlságosan hosszú levélben, amellyel neki ajánlja Apuleius Metamorphosisához fűzött magyarázatát. Ennyire nem hiányoznak mellőlünk halandók mellől a hízelgők, amikor hibázunk, illetve a gáncsolók, amikor kiváló lélekkel, derék tettekre törekszünk. Egyébként az 1504. évi törvény (a) arról szól, hogy az érseki szék jogaihoz szívósan ragaszkodott. Ekkor „Az apátságok és a prépostságok szabályzata" elnevezésű állami törvénnyel megfosztották a világi birtokosokat és azok igazgatásába egyes (egyházi) rendek papjait ültették be, akikre ez az alapítók szándékának megfelelően véleményük szerint tartozik; ekkor mivel a törvényt kétségkívül Péter dolgozta ki, egyedül a pétervároradi apátságot vették ki e rendelkezés alól. Így szól a törvény: „Kivétel a pétervári apátság, illetve egyház, amely a királyi felség a prelátus és báró urak és az ország összes lakosságának helyeslésével tiszteletreméltó okokból és megfontolásokból már régen a kalocsai érsekséghez van csatolva, ahol az istentiszteletek nem kevésbé serényen és igen becsületesen folynak. Ennyi több mint elég Péterről.

XXXIII.

Wingarti Geréb II. László 1500 után Ulászló jóságából Péter helyére került, mivel addig gyulafehérvári püspök volt; amint az kitűnik az 1500-ban közzétett törvény záradékából. Közölni fogjuk Ulászlónak ezt az oklevelét, amellyel László számára ezt az érseki méltóságot dicséretesnek hangoztatása közben megerősített: így egyszersmind kiderül, milyen formulákat használtak királyaink már akkor az érsekségek adományozásánál; ez pedig így hangzik: „Mi, Ulászló, Magyarország, Csehország királya stb. tudatára hozzuk mindenkinek, akikre tartozik, hogy miután magunkban többször megfontoltuk kedvelt hívünknek, Krisztusban tisztelendő Geréb László atyának az erdélyi Fehérvár püspökének erényeit és lelkének kiváló adottságait, valamint nemesi származását és igen becsületes életének feddhetetlenségét, kiváló műveltségét, és miután azt lelkünkbe idéztük, hogy mekkora megbízhatósággal és főleg hűséggel szolgált a Szent Koronának ennek az egész királyságnak és nekünk tekintetes és méltóságos win-

(a) XXVII. törvénycikk (articulus).

garti Geréb Péter országunk nádora, ennek a püspök úrnak vér szerinti testvére, ifjúságától fogva több éven át hűségesen és állhatatosan, ezért úgy véltük, hogy különlegesen kell gondoskodni az ő kitüntetésükről és javukról tisztségük és hivataluk növelésével. Ezért a püspök úrnak eme előbb felemlített erényeitől és érdemeitől vezettetve, amelyekkel ékesített voltáról saját tapasztalatunk alapján győződtünk meg, úgy véltük, hogy őt, aki a fivérével, tudniillik a nádor úrral együtt a magunk és királyságunk annyiszor kipróbált híveként igen megérdemli, abból az erdélyi egyházból, a királyi kegyúri jogunk felhatalmazása alapján a kalocsai és bácsi érsekségbe kell áthelyeznünk, kiválasztanunk és kineveznünk, mivel az most tisztelendő hajdani Péter úr, ezen egyházak utolsó, igazi, törvényes és előző birtokosának halála miatt törvényesen és ténylegesen üresen áll, és hogy az érsegséget a várakkal, városokkal, mezővárosokkal, falvakkal és a régtől fogva megillető és köteles jövedelmekkel együtt neki kell adnunk és adományoznunk. Sőt át is helyeztük, kiválasztottuk, kineveztük és meg is erősítettük jelen soraink hatályával. Ezért nektek, híveinknek, a nevezett egyházak tiszteletre méltó káptalanjainak és az egész papságnak és népnek erős paranccsal meghagyjuk, hogy ezentúl kötelesek vagytok és tartoztok az előbb említett Geréb Lászlót szabályszerűen a törvényes és kétségtelen elöljárótoknak és uratoknak tekinteni és elismerni neki a mindenben kötelező tiszteletet és engedelmességet mindig megadni. Másként nem fogtok tenni." Eddig tart az oklevél: ugyanis az évet és a napot elhanyagolta az írnok, aki ezt a jegyzőkönyvébe feljegyezte. Mivel azonban az okiratban az áll, hogy Lászlót még Péter nádor életében választották meg érseknek, ez bizonyítékul szolgál arra, hogy a kezdődő XVI. század első évében vagy a második év kezdetén kapta meg az érseki kalapot. Ugyanis Péter nádor a király és a Rendek nagy bánatára kétségtelenül 1502-ben adta vissza a lelkét teremtőjének éppen a Budán tartott országgyűlés idején Walpo? várában, amint az Istvánffynál megtalálható (b), ezt (ti. Istvánffy) László főpap kedvéért teszi, mivel az Mátyás király unokatestvére (c) volt: akinek jótéteményéből már akkor 1486-ban elnyerte a gyulafehérvári püspökséget és az apostoli szék követe volt: amint az benne van Korvin ugyanazon évből való utolsóként kiadott törvényének záradékában; ezért van ott az esztergomi szék üresedése folytán Péter kalocsai érsek elé helyezve (ti. mert az apostoli szék legátusa volt). Egyébként László rövid ideig élvezte a kalocsai széket. Ámbátor az ő elhalálozásának évéről és napjáról ugyan még semmit sem találtam, mégis mivel az 1504. évben tartott országgyűlés záróokmányában Frangepán Gergely kalocsai érsekről van említés, ebből azt a bizonyítékot lehet levonni, hogy abban az évben vagy az előzőben László meghalt. Ez a nagyhírű férfi ismeretlen Istvánffy, sőt Szentiváni előtt is.

XXXIV.

II. Gergely, akit mások tollhiba folytán Györgynek mondanak, amint csakugyan könnyű a tévedés ezeknek a szavaknak a felcserélésében. Az ő első említését Ulászló 1504-ben írt V. törvényében találom. E férfi nevét annak a rendeletnek az élén olvashatjuk, amellyel a Karok és Rendek 1505-ben szemethunyva

(b) Lib. IV. p. 51, 29.
(c) Ugyanott, Lib. III. pag. 45, 49, ahol egyszersmind Péter nádor dicsérete is olvasható.

Ulászló királysága felett kizárták a királyi méltóságra való emelkedésből a külföldieket. Ugyanis így kezdődik az okirat: „Mi, Tamás, a Szent Márton hegyén lévő római szentegyház presbitere, esztergomi bíboros érsek és Frangepán Gergely az egyházjogilag egyesített kalocsai és bácsi egyházak érseke, valamint Thúrzó Zsigmond erdélyi és György váradi püspök, királyi kancellár, Ferenc győri, Csák Miklós csanádi, Báthori Miklós váci, István nyitrai püspökök és Országh János szirmiumi választott püspök, mint az egyházak elöljárói és Bartholomaeus, uránai priorja, Dubicensis főispánja. Hasonlóképpen Peréni Imre Abaúj vármegye örökös főispánja, Magyarország nádora és a kunok bírája stb. kiadva Rákos mezején az Úr 1505. évében a fent említett országgyűlésünknek elöl megnevezett 15. napján (d) Gergely, akit Szent Ferenc családjából emeltek az érseki székbe, Ulászló uralkodásának egész ideje alatt kormányozta ezt az egyházat. Ennek az országgyűlésnek a naplójából (e) vettük, hogy kiváló tevékenységet fejtett ki a király érdekében annál a házassági szerződésnél, amelyről 1515-ben Pozsonyban Ulászló és I. Miksa között mindkét részről nagy hevességgel folyt a tárgyalás. — Kétségkívül ezekben a bírákban úgy megbíztak, hogy Ulászló az egész ügyét rájuk bízta. Ez a három tiszteletreméltó férfi a következő volt: Tamás esztergomi és Gergely kalocsai érsekek, valamint a pécsi püspök, Szakmári György.

Miután Ulászló a következő évben elhunyt és mivel az ifjú Lajos király még a fiatalkori csábítások közepette élt, melyeket Brandenburgi György őrgróf rútul kihasznált, Gergely, amennyire a királyi udvarnok akkori zavaros helyzetében tehette, állandóan gondoskodott az államról: egyszersmind dicséretesen hajtotta végre V. Károlynál és Németország választófejedelmeinél a követséget. „Lajos is elküldte valamivel később, ti. 1520 április havában az állami tanács vagy az országgyűlés rendeletéből következtében Károly császárhoz és Németország Wormsban összegyűlt választófejedelmeihez, következtében Gergely ferences szerzetest, a gróf Frangepánok nemes és híres családjából, a kalocsai érseket és Sternberg László cseh kancellárt és Hieronymus Balbus (f) pozsonyi prépostot, hogy a törökök ellen segítséget kérjenek" — ezek Istvánffy szavai (g), de ezt a követséget alig két évvel élte túl Gergely, minthogy a mindkét érsekre, azaz Szakmári Györgyre és erre a mieinkre nézve gyászos 1522. évben ő is lerótta tartozását a természetnek. Mindkettőjükről így ír ugyanez a történetíró. (h)„Miután Györgyöt a végzet elragadta, az esztergomi méltóságot a Lajosnak kedves Szalkai László nyerte el, aki a királyi tanácsnak vezetője volt. Nemsokkal utána eltávozott az élők sorából Frangepán Gergely kalocsai érsek is, akiről említettük, hogy kb. 7 évvel ezelőtt Wormsba küldte Károly császárhoz" (i). Azt hihetnénk,

(d) A király parancsára meghirdetett országgyűlés Szent Mihály arkangyal ünnepén kezdődött.

(e) Munkánk I. kötetében Partelpac. Membr. I. Sect. Pozsony város történetében Cop. III. § 2. p. 178. szg., ahol Cuspiniánust követve Györgynek neveztük.

(f) Balbus érdemeiről in Historia Urbis Pisoniens szóltunk az idézett helyen Cap. V. Art. VII. §. VI. seg, p. 550 seg.

(g) Lib. VII. p. 101, 24.

(h) Ugyanott, p. 102, 46.

(i) Gergely halálát megemlítette Ruttkai is a Memoria Regum et Banorum Dalmatiae etc.-ban, p. 118., ahol „tekintélyes és hazáját szerető" embernek nevezi: abban téved, hogy Tamás esztergomi bíboros halálát ugyanarra az évre veszi, amelyben Gergely meghalt, ne is szóljunk a férfi ugyanezen időtájt elkövetett más téves időmegjelöléseiről.

hogy a végzet sietett, hogy a legfőbb férfiakat elragadja az életből, mielőtt kitör az a véres vihar, amely kevéssel később elárasztotta Magyarországot.

XXXV.

Tomori Pál (Paulus Tomoraeus) gyászos név a magyar történelemben és annál gondosabban kell tárgyalni, minél inkább érdekében áll az utódoknak megismerni azokat a férfiakat, akiknek közreműködésével romlott meg vagy állítódott helyre a haza helyzete. Mivel pedig az ő részletes leírásánál semmit sem mulasztott el Istvánffy, az ő megbízhatóságát fogjuk követni egyrészt biztonságban, másrészt óvatosan. Tomori nemes és becsületes családból született Abaúj vármegyében (k) és ősi nevét Tomor faluról vette. Mivel ezeknek eléréséhez a latin beszéd ismeretét és a hazai jogban való jártasságot tartotta főleg szükségesnek, már felnőtt korában teljes erővel nekilátott a tudományok tanulmányozásának. Ezekkel a század szelleméhez képest végre valahogyan kiművelve magát, figyelmét a házasságkötésre fordította, és bár a szomszédságban levő Putnoky nemzetség nemes leányát magának eljegyezte, azt azonban az esküvő előtt gyászos halál elragadta; akkor jegygyűrűt váltva, egy igen gazdag özvegyet választott ki magának jegyesül. De persze, mivel az is, mielőtt még házába vezette volna, hirtelen halállal eltávozott az életből, két jegyesének szerencsétlen halálától megrémítve, mintegy isteni sugallatra a házasságkötésről lemondott, és ünnepélyes fogadalmat téve nyilvánosan megígérte, hogy valamilyen szerzetes rendbe lépve egész életében nőtlenül fog élni. Csakhamar adódott egy csakugyan kedvező alkalom, hogy ezt a tervet becsülettel végrehajtsa, ha Lajos király határozottsága azt meg nem akadályozta volna. Tudniillik Bartholomaeus, uránai priorja a nőtlen életet élő rhodosi lovagok rendjéből elhunyt. Ennek méltóságát Tomori sok könyörgéssel hiába kérte; persze, mert azt (Lajos király) Baracius Mátyásnak, a számtartójának már rég ünnepélyesen odaígérte. Tehát fogadalmának ebben az igyekezetében is meghiúsítva a Szerémségben lévő Cserim melletti Újlakra sietett, és ott körülnyírt hajjal a szentek közé emelt Kapisztrán híres templománál és sírjánál Szent Ferenc szerzetes ruháját megfontoltan magára öltötte, és magát egészen ennek a szigorú életformának szentelte, és amint Istvánffy mondja: „és eleget tett annak a különleges isten-hitnek és jámborságnak, valamint minden kötelességnek, amelyet szent életű emberhez illik."

Nemsokára pedig Frangepán Gergely halála és Belgrád elvesztése után nemcsak a bácsi és kalocsai érseki székek, hanem körös-körül az egész környező vidék az ellenség sűrű támadásainak és rablásainak volt kitéve. Ezért a király környezetében mindenkinek az volt a véleménye, hogy az érseki méltóságot ennek az erélyes és tevékeny embernek kell átadni, hogy ő nemcsak papi méltóságának tekintélyével, hanem fegyverrel és katonai vitézségével is védje meg ezt a vidéket. Sokáig vita tárgya volt, hogy kinek kell érseknek lennie, mivel Tomori Pált, ezt a régebben igen híres lovagi vezért és Buda várának várnagyát több névvel együtt ajánlották Lajosnak. Tehát őt, bár őszintén vonakodott, sőt ellen is szegült, a király magával hozva a pápai követ felhatalmazását is, hogy könnyebben szánja rá magát, őt Szent Ferenc családjából kiemelte, és a kalocsai

(k) Istvánffy, Lib. VII. p. 105, 11. az országrészt gömörinek nevezi, de valójában abaújvári.

érsekséggel és azoknak a részeknek a katonai parancsnokságával tüntette ki; egyrészt önmagának, másrészt Magyarországnak, sőt az egész keresztény világnak igazán nagy bajára, amint azt a szomorú eredmény tanúsította.

Mihelyt Tomori átcsalogatva Lajos pártjára, Bakics Pál és annak négy fivére, Kelemen, Manuel, Dömötör és Mihály Kalocsára érkezett, belátta, hogy rá hárult a hadviselés kényszerűsége. A helyzet röviden előadva így állt: Ferhát, Bosznia parancsnoka kiváló sereget gyűjtve össze, az ősz előrehaladtával átkelt a Száván a Szerémségbe, hogy ott tűzzel-vassal kegyetlenkedjék. Tomori felderítő útján megtudta a vérengző ellenség terveit, még mielőtt az a támadáshoz hozzákezdett volna. Tehát, hogy a barbároknak megfizessen, ő maga is katonaságot gyűjt, és minden igaz vezért csapataival együtt magához hív. Serényen egybegyűltek Bakics a fivéreivel, Radicius Bosithius, a dunai hajóhad parancsnoka, lindvai Bánffy Jakab, Bárdy Ferenc, eközben Ferhát seregének felét a hajók őrizetére visszahagyva, 8000 igen gyors lovassal, amerre csak lehet a vidéket bejárja, és a barbár vadság mértékén is túllépve kegyetlenkedik a házakkal és emberekkel szemben. Kivonul tehát Tomori az övéivel, és miután Batthyány Györgyöt, a pétervaradi kormányzót egy jól megválogatott lovascsapattal elküldte az ellenség hajóinak szétszórására, ő maga a megmaradt csapatokkal Ferháttal szállt szembe, és vele összecsapva véres küzdelemben a legyőzött ellenséget életre-halálra kaszabolta, miután magát Ferhátot, a garázdálkodó sokaság vezérét Bárdi vitézül megölte. Azokat, akik futva elmenekültek a csatából, vagy a Száva nyelte el, amelynek a mieink által már előbb felégetett hajóhídjához érkeztek, vagy az üldöző Tomori-katonák görbe kardjai ölték meg. Elragadtak az ellenségtől 40 zászlót, nagy számú foglyot, valamint minden összegyűjtött zsákmányukat. A Lajoshoz küldött hadizsákmányt Bárdy István, a kiváló vitézségű vezér vitte el; de ez a küldetés később őt szerencsétlenné tette. Ami zsákmányt (ti. a töröktől) elragadtak, azt Kalocsán nyilvánosan elárverezték, és egyenlően szétosztották a vezérek és katonák között. Ilyen szerencsés volt akkor Tomorinak magyar szempontból hasznos hadi vállalkozása.

Ettől kezdve négy teljes éven keresztül Tomori semmi említésre méltó kiváló tettet nem vitt véghez, kivéve, hogy ügyesen őrt állt a törökkel szemben. Istvánffy kétségtelenül azok között a vezérek között sorolja fel, akik Szolimán háborús készülődéseit és vállalkozásait, a Magyarország elleni hadjárat tervét sűrűn küldött hírnökök útján Lajos királynak jelentették, főleg abban a végzetes 1526. évben: mivel látta, hogy evvel keveset használ, ezért maga sietett a királyhoz. Istvánffy azt mondja: (l) „Lassanként már megjelentek a tavasz kétségtelen jelei, amikor Tomori nem elégedett meg avval, hogy ezeket sűrű levelek és követek útján jelentette, és gyorsaság szempontjából könnyebb négylovas kocsira ülve március hónapban Lajoshoz érkezett, aki akkor a Duna menti Visegrádon tartózkodott a királynéval együtt, igen gyönyörű palotájában és jelentette nekik, hogy Szolimán nemsokára egészen Pannóniába fog jönni, hogy őt a Száván való átkeléskor fel lehet tartóztatni az innenső parton alkalmas helyeken fából emelt erődítményekkel és megerősítve azokat közepes tüzérséggel és őrséggel, de, hogy egy ilyen nagy munka elvégzéséhez az ő ereje kevés, hogy ő a legkevésbé sem fogja a munkát és az igyekezetet kímélni, amivel korának és a királynak egyaránt tartozik, ha az ellenállásra elégségesen felszerelt sereggel és a szükséges dolgokkal segítik őt." De persze hiába volt Tomorinak ez az ébersége, mivel voltak olyanok, akik az ő tervének indokait haszontalanoknak gondolták, azt

(l) Lib. VIII. p. 115, 47.

állítva, hogy miután az ellenség elfoglalta Belgrádot és Szabácsot könnyű lesz a barbároknak a folyón átkelni, hogy olyan nagy, Magyarországot fenyegető sereggel, ha ugyan igaz a dolog. Hogy a gúnyolódás valóban azok közé a dolgok közé sorolandó, amelyek utat nyitottak a barbároknak, Magyarország megtámadásához és elpusztításához, abban talán kételkednék, az, aki előtt ismeretlen, hogy mennyit ért volna az ügy egésze érdekében az ellenség szándékainak akár a legcsekélyebb késleltetése is. Ugyanis, ha a Szávánál csak egy kevés ideig is feltartóztatták volna az ellenséget, minden bizonnyal nemcsak a magyarok tervei érlelődhettek volna meg, hanem mindenünnen összegyűjthették volna azokat a segédcsapatokat, amelyek már útban voltak.

Bárhogy is van dicséretes volt Tomorinak ez az előrelátása. Ugyanis ismeretes, hogy amit ezután a hadsereg vezérévé választva tett, az tele volt meggondolatlan és tétovázó szándékkal. Soroljuk ide a saját táborának a királytól való elkülönítését. Bár később, miután válságos helyzet alakult ki, megpróbálta azokat egyesíteni, de minden kísérlete meghiúsult, mivel a katonák vezetői már vak lelkesedéssel és megfontolás nélkül a csatába rohantak. Ugyanis valóban innen eredt a hadsereg pusztulása és az elhamarkodott csata elvesztése. Mivel ezt Istvánffy világos beszéddel kifejtette, nem tartjuk szükségesnek itt újra elmondani, hacsak véletlenül nem akarnánk az elszenvedett és teljesen még mostanáig sem kihevert csapás sebét felszaggatni. De azt el lehet hinni, hogy Tomori a tévedését kiengesztelte, mivel a rosszkor végrehajtott csatát a saját halálával tette nevezetessé. Azt mondják, hogy Tomori hivatali társával, a szerencsétlen csata szerzői és vezérei és Drágfi János, a királyi testőrség parancsnoka és egyben a testőri zászlóhordó az első csatasorban esett el. Ennyit ér, ha nem akarjuk követni sorsunkat, hanem meg akarjuk azt fordítani. Hozzáteszi Brodericus: „Azt mondják, hogy a szerzetes vitézül harcolva az első csatasorban esett el. A törzséről levágott fejét a következő napon az ellenségnek a győzelem helyén vert táborában hosszú lándzsára tűzve körülhordozták. Azt mondják, hogy ezután ez a császár sátra előtt állt." Kétségtelenül ilyen volt Tomori halála, amelyet erős lélekkel kellene elviselni, ha a királyt, az országot és a nemesség virágát, sőt majdnem az egész keresztény ügyet pusztulásba nem taszította volna.

XXXVI.

Gróf Frangepán Ferenc kétségkívül János király jóvoltából emelkedett erre a székre, ez a kiváló jellemű férfi, de hogy ez melyik évben történt, azt nem lehet megjelölni. Kétségkívül az érsekek névjegyzékei, amelyeket Szentiváni állított össze számunkra, egyáltalán nem egyeznek meg egymással. Ugyanis az 1533. évnél kalocsai érseknek mondják; az 1539. évnél pedig az egri püspökök közé sorolva olvashatjuk, úgy, hogy a kettő közül valamelyik évnek hibásnak kell lennie; mivel Laziustól tudjuk, hogy János vajda nevében gyakori és nehéz küldetéseket végezve érdemelte ki az érsekséget. Így írja (n) „János pappá szentelve felöltötte a szerzetesi ruhát, és János vajdánál és ausztriai Ferdinándnál, Magyarország királyainál gyakori és igen nehéz küldetéseket végezve kalocsai érsekké szentelték; izületi betegségtől sokáig gyötörve az üdvösség 1542. éve táján halt meg." Jánosnak mondja őt, akit Ferencnek kellett volna neveznie, hacsak nem arra kell gondolnunk, hogy a János Ferenc kettős nevet viselte. Bár-

(n) a Népvándorlásról (De migratione gentium) Lib. VI. p. 186, 23.

csak Lazius a halálozási éven kívül azt az évet is megjelölte volna, amelyben érsek lett. Jacobus Saddoletus bíboros (o) levelei között három olyant lehet találni, amelyeket ehhez a mi emberünkhöz intézett: ezek közül a korábbiakat 1539-ben írták, a későbbit pedig 1540-ben, és mindegyik elején írva ez olvasható: „Jacobus bíboros magyar Frangepán Ferencnek, az egri püspöknek." Tehát akkor Rómában nem tekintették érseknek, különben Saddoletus nem hallgatott volna el egy ilyen fontos méltóságról; főleg, amikor a magyar egyházak főpapi méltóságáról, valamint Ferenc méltóságának megerősítéséről ír.

De hallgassuk meg magát Saddoletust, ezt a nemcsak ékesszólót, hanem olyan embert, aki ismerte annak a kornak ügyes-bajos dolgait, hogyan ír Frangepánnak: „Megkaptam a számomra igen kedves leveledet, amelyben azt a nagyon természetes dolgot, ami veled szemben kötelességem, igen sokra látszol értékelni. Mintha én nem lennék köteles így cselekedni; vagy volna valami, amivel ne tartoznék a te kiváló jellemednek és irántam tanúsított szeretetednek. Pedig ellenkezőleg, bármiféle alkalmam adódik, hogy neked kedveskedjem, és számodra kedvező dolgot cselekedjem, úgy élek a lehetőséggel azért, hogy azt gondolhassam, én kapok tőled (valami) baráti szolgálatot. Ugyanis mi az, amit inkább tennünk kell, minthogy kedvezzünk a derék embereknek, és jogos tisztségekkel méltányoljuk a kiváló férfiak erényeit, amilyen te is valóban vagy? Különösen a közöttünk létrejött oly nagy barátság alapján, melyet nemcsak a kölcsönös jóakarat, hanem a vendégbarátság joga is szentesített. Ne gondold ugyanis, hogy el tudnék feledkezni arról az emberségről, amelytől vezettetve betértél Carpentoracteba, hogy engem meglátogass. Ekkor bizony igen nagy élvezetemre szolgált a te látásod és a veled való beszélgetés. Erről megírtam a pápának azt, amit jónak láttam. Főképpen arra törekedve, hogy ha előzőleg talán sértette volna is őt, a te természetedben vegye figyelembe és lássa be, hogy a lélek lendülete és a szabadság között igen nagy különbség van. Amit az egyházaidban való megerősítésednek elhalasztásáról írsz, amikor a leveledet nekem átadták, vele egyidejűleg a te Johannes Marsupinusod is megírta Rómából, hogy már minden megtörtént: és különösen az, ami rád tartozik, befejezést nyert. Persze ennek a hírnek nagyon megörültem. Csak azt fájlaltam, hogy nem voltam ott a tanácsban, amikor rólad volt szó: mert jogos és megillető dicséretben méltóságod és erényed nem szűkölködött volna. Ámbár az bizony bármelyikünk tanúskodása nélkül önmagában is ragyogó. Én rendkívül helyeslem, és főleg hozzád illőnek tartom a leveledben azokat a szavakat, amelyekkel megerősíted, hogy soha semmiféle jogtalansággal sem akarsz eltérni az apostoli szentszék iránti tisztelettől és hódolattól. Kétségkívül úgy illik tennie azoknak, akik Istent és nem az embereket tartják szem előtt; és akik amint te igen magasztosan és erkölcsösen írod, arra figyelnek, ami láthatatlan, és nem arra, ami szemünk, mint érzék számára láthatóvá van téve: már mindennaposak, hogy az emberek ebben csalódnak és tévednek. De elég ezekről. Egy igen hosszú leveled nagyon kellemes lenne nekem, mert az, amelyet kaptam, túlságosan rövidnek tűnt nekem, oly nagy élvezettel olvastam. Én, ha Rómában lennék, sűrűn zaklatnálak írásaimmal. Most messzi országban vagyok, és kétségtelenül nem is tudom, hogy mikor szándékozom a városba (ti. Rómába) visszatérni, mert egyrészt még semmi olyasmi nincs előttem, ami engem oda vonzana, másrészt sok minden van itt, ami engem visszatart. Ezért, tudd meg, ingataggá vált az az első tervem, hogy

(o) Lib. XI. Epist. XV. XVI. XVII. p. m. 502, Colonicus. An. 1567. for. oct. (8-ad alakban)

visszatérek Rómába. De bármit is fogok tenni, majd értesítelek. Minthogy kedvelsz engem, nagyon kérlek, királyodnak fejezd ki hódolatomat és tiszteletemet, és leginkább Brodericust üdvözöld a nevemben. Carpentoractumban, 1539. július 9-én." Így szól a levél, amelynek útmutatása alapján könnyű kitalálni, hogy Ferencnek valami büszke beszéde vagy tette sértette a pápát, és Saddoletus mindkettőt a lélek szabadsága nevében mentette ki a pápánál. Kitérőleg János a követünk volt Rómában, ahol ez ügyek érdekében könnyű volt sérelmet okozni.

Most ismerjük meg a másik levelet, amely az előbbinél nem alávalóbb, sem előadásának választékossága, sem jámborsága tekintetében. Ez pedig így szól: „Megkaptam az elmúlt június hónapban Bécsben írt leveledet, amely szeptember elején jutott el hozzám. Ebből megtudtam, ami számomra igen kellemes volt, hogy te jól vagy, és hogy a római császárnál vagy az állam ügyében, és hogy megkaptad az óhajtott hírt egyházaink megerősítéséről. Ez már régen járt teneked, de bizonyos okokból halasztást szenvedett, de végre-valahára a legfőbb főpap megadta. Erről a dologról én is írtam neked levelet, amelyet — úgy vélem — azóta megkaptál, és abból megismerted minden hasznod felett érzett örömömet. Ugyanis ne gondold, igen jó Ferencem, hogy történhet valami számomra kívánatosabb, mint azt hallani, hogy olyan férfiakat választanak ki, és neveznek ki az egyházak kormányzására, akik ezt a nagy terhet egyrészt okosságukkal kormányozni, másrészt bátran megvédeni, és végül vallásosságukkal és jámborságukkal édesíteni is tudják. Akkora hiány van ugyanis az ilyenfajta emberekben, ezekben a kétségbeejtő időkben, hogy azt inkább a mi saját bajunknak, mint a közösség szerencsétlenségének kellene éreznünk. De ezekről majd gondoskodni fog az Isten, akit sokat kérlelni és esdve kérni a mi dolgunk maradt. Hogy mit lehet tenni, mit lehet előkészíteni, hogy ekkora bajokkal szembeszállhassunk, arról még semmit sem tudunk. De hogy visszatérjek a tárgyhoz: én nem kételkedem, hogy a rád ruházott vagy inkább jóváhagyott méltóság egyrészt neked becsületedre fog válni, másrészt a keresztény állam számára is hasznos lesz: nekem pedig, aki téged erősen kedvellek és méltányollak, bizonyára igen örvendetes. Ugyanezen okból a mi Brodericusunknak is szerencsét kívánok, akitől levelet kaptam, amelyben valamit kér; természetesen azt hiszi, hogy én most Rómában vagyok. De én még nem távoztam el az egyházamból, ahol sok okom van az itt tartózkodásra és egyelőre semmi okom sincs arra, hogy máshova menjek. Hogyha Rómában lettem volna, azt egyrészt jeleztem volna nektek, másrészt nem tűrtem volna, hogy veletek szemben valamiféle kötelességemet is elmulasszam. Most távollétemben az, amit tehetek, hogy távolból szeretlek benneteket. Mihelyt a városba fogok utazni, meg fogjátok látni, hogy egész tevékenységem és igyekezetem hasznát készségesen elsősorban a ti rendelkezésetekre bocsátom. A te Johannes Marsopinusod egészen kielégít engem: ugyanis szerfelett szorgalmasan ír nekem a városi (ti. római) dolgokról. Előttem gyakran kifejezi irántad érzett nagy háláját, és nem szűnik meg emlegetni a te irántad tanúsított jóindulatod és kedvességed számos jelét. Ezek nekem magamnak is kedvesek és nagyon kérlek, hogy folytasd is ezeket. A török ügyekről semmi hírem sincs, amit érdemesnek tartanék neked megírni. Te, amennyivel közelebb vagy, annyival jobban tudhatsz mindent. Mi attól félünk (bárcsak tévednénk benne), hogy már majdnem rólunk és a keresztény névről van szó: annyi belső és külső bajban szenvedünk és nem is látunk sehonnan semmiféle megbízható készen álló segítséget: legfeljebb egyedül Istenben van minden segítségünk. De ezekről ennyit. Szerfelett kedves számomra leveledből arról értesülni, hogy némelykor gall borokat kívánsz. Sokkal kellemesebb volna, ha ezekben részesít-

hetnélek. Mert azokat inni számomra sem lenne olyan kellemes, mint veled iszogatni. Talán egyszer majd Rómában lehetőség adódik rá, mindkettőnknek. Királyodnak, az igen derék és híres fejedelemnek add át a nevemben sok üdvözletemet. Isten veled. Carpentoractum Október 12." Mivel a mi emberünk Bécsből írt Saddoletusnak, úgy vélem, hogy természetesen békekötés okból tartózkodott ott. Kétségkívül eléggé nyilvánvaló, hogy akkor még nem tekintették őt érseknek Rómában, hiszen Saddoletus csak az egri méltóságának a pápa által történt megerősítéséhez kíván neki szerencsét.

Úgy megszerettük Saddoletus leveleit, hogy nem tudjuk megállni, hogy az utolsót is elő ne adjuk: minthogy egyrészt megismerteti azoknak az időknek a természetét, másrészt feltárja Ferenc dicséretét és bizonyítékul szolgál, hogy még nem nyerte el az érsekséget, amikor ezt (a levelet) kapta: ez pedig így van megfogalmazva. „Bár a leveled igen későn érkezett meg hozzám, mégsem akartam elmellőzni, hogy arra válaszoljak, mivel alkalmam van Rómába írni. Ámbár úgy sejtem, hogy a megváltozott viszonyok folytán talán túl vagy ennek az évnek veszedelmén és aggodalmán. Ugyanis semmibe sem kezdett még az ellenség, mivel annak híre bizonyosan eljutott volna hozzám. De azt híresztelték, hogy még a béke sem jött létre közöttetek. Mivel pedig a nyár elmúlóban van, a tél pedig úgy látszik a küszöbön áll, hogyan lehetne háborút viselni: remény van rá, hogy vagy el fog hárulni, vagy hosszabb időre elhalasztódik az a baj, amely téged az ország iránt érzett szereteted és aggodalmad miatt nyugtalanít. A magam részéről a keresztény fejedelmek foglalatosságait annyira korlátozottaknak látom, hogy semmi jót nem lehet remélni, de semmi rossztól sem kell félni. De a te tehetséged, vitézséged és előrelátásod feladata nem elsőként megtenni mindent, amennyi tőled telik, amivel megelőzhető a török birodalomból országotokat fenyegető veszedelem. Ha pedig erre nem leszel képes, s nem lesz lehetőséged erről gondoskodni, akkor te magadnak készíts valami menedéket, ahová ha a helyzet úgy hozza, elfuthatsz, és ahol menhelyre találhatsz. Ámbár ami a barátságunkat és kölcsönös szeretetünket illeti én magam is mindenemet, bármilyen kicsiny is az, felajánlom neked. De mégis inkább azt kívánom, hogy a saját vagyonodat élvezd, minthogy máséra szorulj: ha ugyan idegenének kell nevezni azt, amit a jóbarátok szívesen ajánlanak fel. Mivel pedig ez nem tőlünk függ és úgy látszik, hogy mindent inkább a véletlen és a vaksors irányít és mérlegel, mint akár az emberek szándéka, akár a fejedelmek bölcsessége: nekem, aki biztonságosabb és minden veszélytől távol eső vidéken lakom, kész menedékhelyem van mindazok számára, akiket egyrészt a rászorultság, másrészt a kiválóságuk miatt igen érdemeseknek tartok, mivel őket a derék emberek is kedvelik. Ezek sorában te az én számomra az elsők közé vagy helyezve. De erről elég. Nem csodálkozom, hogy az egyházaitok megbízó leveleit még nem adták át nektek, és nem látom, hogy hol van a hiba. Van ugyanis néhány emberben egy olyan fajta bölcsesség, amely egyáltalában nem fogja fel, hogyan illik az ügyekkel foglalkozni és azokat intézni. Így aztán még azok az ügyek is, amelyeket jól intéztek el, gyakran kellemetlenséget hoznak azoknak, akiknek javára és hasznára cselekedték azokat.

De mégis levelet kaptam Marsupinustól a városból (ti. Rómából) arról, hogy megadták neked a jogot a felszentelésre és főpapi jelvények átvételére. Ennek (ti. a levélnek) ugyanannyit kell érnie, mintha már bizonyítékként a kezedben lenne az az oklevél, amely az egri egyházat rád bízza. Hogy a te őszinteségedet az emberek helytelenül értelmezik, és azt inkább akarják gőgösségnek ítélni, mint szókimondó nyíltszívűségnek, azon ne csodálkozz, derék Ferencem, egy ennyire romlott században és ily szolgai erkölcsök közepette. De bárcsak min-

dig az őszinte szó érvényesülne fejedelmeink előtt: ennek hiánya és nélkülözése eredményezte azt, hogy vagy soha, vagy csak ritkán kezdenek olyan tervekbe, amelyekkel a keresztény állam dicsőségét és fényét, sőt jólétét és sértetlenségét vissza lehetne állítani. De ezeket a dolgokat, amelyeket az emberek vagy elárultak vagy elhanyagoltak, isteni tanácsok fogják irányítani, hogy pedig te tapasztaltad az emberek álnokságát, és hogy nem teljesítették az ígéreteiket, azok akik reményt keltettek benned, azt azért nem veszem túlságosan a szívemre, mert semmi kívánatosat sem látok abban a kitüntetésben, amelyet neked kilátásba helyeztek volt. Sőt inkább örülök, hogy megismerem lelki nagyságodat, amelyet nagyon helyeslek, és úgy vélem, hogy nekem inkább szerencsét kell kívánnom a te erényedhez és állhatatosságodhoz, mint valamiféle vigasztalást nyújtanom. De erről ennyit.

Én most is Carpentoractumban maradok és nincs is semmiféle szándékom elmenni erről a helyről. Ámbár az elszomorító gondokkal zsúfolt leveled, veled együtt engem is majdnem ugyanolyan aggodalomba ejtett, és bánatod társává tett, annyiban mégis igen kellemes volt, hogy erős bizonyítékát szolgáltatták irántam érzett szeretetednek: mivel főleg engem választottál, akivel mindent közölsz, ami téged nyugtalanít. Evvel kapcsolatban szeretném, ha megértenéd, hogy sem hűségesebb, sem téged jobban szerető személyt nem választhattál volna. Isten veled! Kellemetlen (hír) volt számunkra, hogy a mi Brodericusunk elhunyt: kétségkívül barátot és egyben derék és okos férfit veszítettünk el. Újra Isten veled! Carpentoractum, 1540. augusztus 10." Csalódtam? Vajon evvel a panaszos levéllel Ferenc nem azért emelt panaszt Saddoletusnál, mert megígérték neki az érsekséget, de irígy emberek rosszakarata megcsalta a reményét. Emiatt látszik őt a bíboros vigasztalni. Bármint legyen is, nem kétséges, hogy János a kalocsai érsekséggel kitüntette Frangepánt, bár kétséges, hogy a pápa ezt a méltóságot neki megerősítette, ezt az ő panaszai bizonyos tekintetben igazolni látszanak. Én pedig kétségkívül úgy vélem, hogy ő Magyarországon viselte ezt a címet, és érseknek nevezték, sőt méltóságának javait is megkapta, de Róma megvonta tőle ezt a rangot, egyedül az egri püspöki elnevezést hagyva meg. Azt kell gondolnunk, hogy a római kúria véleménye alapján ezt tette Saddoletus is a leveleiben.

Egyébként a legteljesebb dicsérettel hajtott végre más küldetéseket is, főleg azt, amelyet V. Károly császárhoz vállalt, aki akkor Spanyolországban tevékenykedett. Megemlíti az ügyet Istvánffy (p). Azt mondja: „János úgy határozott, hogy Ferenc kalocsai érseket, Szent Ferenc rendi szerzetest, de aki a Frangepán grófok előkelő családjából származott, elküldi a császárhoz, és neki utasításba adta, hogy útközben Ferdinándot látogassa meg, és üdvözölje, és ígérje meg, hogy rövidesen más követeket fog hozzá küldeni. A kalocsai Liguriából kedvező széllel Spanyolországba jutva, Károlytól alázatosan kérte, hogy vesse magát a Magyarország királysága felett civakodó két király közé, és fivérét, egyben a hatalomban társát komolyan ösztönözze, hogy békét és örökös szövetséget kötve azt tartsa be. A császár úgy vélve, hogy egyáltalában nem kell tovább visszatartani a követet, a Jánoshoz írt levelében, amelyben ezt a követséget támogatta, azt felelte, hogy gondja lesz a dologra, és a fivéréhez hamarosan követeket fog küldeni, hogy azok az ő nevében is a kiegyezésre buzdítsák azt." Az akkori követségnek ez volt a haszna. Ezt azonban később sorra került pozsonyi tanácskozások hiábavalóvá tették, bár azokon a Spanyolország-

(p) Lib. XII. p. 193, 15.

ból visszatért Frangepán is részt vett; ezt már máshol (q) is említettük. Szerencsésebb volt Ferenc a béke létrehozásában, 1535-ben Vácott és 1538-ban Váradon, amint ez megvan Bethlennél (r): „Közben az előző évben kezdett tárgyalások folytatására döntőbíróul választják (ezeket most általában megbízottaknak hívják) Károly részéről János lundi érseket, egyben roschildeni érseket, Ferdinánd részéről báró Vels Leonhardus tanácsost és kamarást, egyúttal Ferdinánd főudvarmesterét és egyben Magyarország általános parancsnokát (ami nyilvánvaló abból az oklevélből, amellyel teljes cselekvési szabadságot engedélyeztek nekik, Bécsben 1537. október 28-i kelettel), és végül János király részéről a küldöttek voltak Frangepán Ferenc bácsi és kalocsai érsek és egyben egri püspök és Brodericus István váci püspök, akiknek ennek a végrehajtására szintén tejhatalmú megbízást adtak Budán 1537. november utolsó napján." Íme! Frangepán egyidejűleg egyrészt kalocsai érsek, másrészt egri főpap, és ezek közül a méltóságok közül ezt az utóbbit a pápa megerősítésével, amazt pedig János király adományából, de hihetőleg a római kúria akarata ellenére nyerte el. Ez egyszersmind Bembus Péter bíboros (s) leveléből is megtudható, hiszen ő Ferenchez intézett levelét Saddoletust utánozva vagy abból az okból, amelyről szóltunk, csupán az egri püspöknek címezte. A férfi érdemei így vannak abban a levélben röviden összefoglalva. Azt mondja: „Igen kedves a számomra, hogy szeretsz engem, te, aki igen derék ember és Isten egyházában nagy és híres férfi vagy, de akinek irántam való szeretetének és jóakaratának biztos jeleit és bizonyítékait nemegyszer éreztem, amit sohasem fogok elfelejteni". Frangepán kétségtelenül barátságosan bánt Bembussal, amint ez kiderül az idézett levélből. Ez elég bizonyíték arra, hogy ő a külföldieknél nemcsak tekintélyével, hanem a szeretet és jóakarat nem egy megnyilvánulásával is érvényesült. Egyébként, hogy a mi emberünk nagy ellensége volt Peréni Péternek, azt Paullus Iovius (t) írja. A gyűlölet oka onnan ered, hogy Perényi abban a zűrzavaros helyzetben az egri püspökséget és várat elfoglalta, és annak jövedelmét birtokolta, miközben Ferdinánd és a Rendek nemcsak ellene voltak, hanem méltatlankodtak is, amint ez benne van az ország törvényeiben (u). De térjünk vissza magához Ioviushoz, aki Peréni fogságát súlyos és sajnálkozást keltő ékesszólással írja le. Azt mondja: „A megszerzett birtok és a megbízhatatlan jellem gyanús voltát erősen növelte az a levél, amelyet Peréni saját kezűleg írt néhány magyar főúrhoz, és amelyet Frangepán egri főpap jelentett fel a királynál. Ő ugyanis nagy ellensége volt Peréninek, mivel az katonai önkénnyel az egész egri papság igen gazdag jövedelmét saját lovasainak eltartására lefoglalta, úgy látszott, hogy evvel a levéllel pedig az ő fennhatóságát követőknek tetemes és új zsoldot ígér". A főembereknek akkoriban annyira eltérő törekvései az okozati és elszenvedett jogtalanságok miatt egymás kölcsönös elvesztésére ingerelték őket. Ezt a polgárháború kegyetlen következményei közepette annak megfelelően kell megítélni. Ennyit Ferencről.

(q) Ennek a műnek első kötetében Parte Spec. Membr. I. Sect. I. Pozsony város történetében Cop. IV. § VIII. p. 208. Csodálkozni lehet, hogy Bethlen Farkasnál semmi nyoma sincs ennek a követségnek: bár a sikertelen pozsonyi békéltetésről megemlékezett. Lib. II. p. 69.

(r) Lib. II. p. 81., ahol a béke 42 feltétele is olvasható, egészen a 91. oldalig.

(s) A Páduában 1539. május 23-án írt levél megvan az Epistolarum Femiliarium Lib. VI. p. m. 720.

(t) Historiarum Lib. XLII. p. m. 440. elején.

(u) Az 1545. évi LIII. törvénycikkben és a királynak erre a cikkelyre adott válaszában p. 372.

XXXVII.

Draskovith II. György ősi grófi nemzetségből született 1515-ben és azután kora ifjúságától kezdve kitűnő könyveken nevelkedve könnyen kiérdemelte, hogy a papi rendbe felvegyék. Miután ennek jelentéktelenebb papi beosztásokban eleget tett, 1550-ben elnyerte a pécsi, majd a zágrábi püspöki süveget, azután I. Ferdinánd jóvoltából a váci és végül II. Rudolf pártfogásával a kalocsai érsekséget. Egész életmódjával mind az egyházi, mind az állami ügyek sikeres intézésére kiválóan alkalmas volt; ezért mindkét részen ismerték. Amikor Ferdinánd elküldte őt az akkoriban tartott tridenti zsinatra, ott olyannak mutatkozott, amilyennek egyrészt a dolgok állása megkívánta, másrészt a megbízatásának ésszerűsége azt magával hozta. De ezt már hosszú lenne elmondani. (v) Nemcsak a zsinati munkájával, hanem más, kitűnően végzett ügyekkel is megérdemelte tehát, hogy a császár ajánlására felvegyék a bíborosok sorába. Erről a dologról Istvánffy azt mondja: „Gergely elhunyta után V. Sixtus következett. Ő a császár többszöri ajánlására Draskovith György győri püspököt és magyar kancellárt, ezt a művelt és a tiszteletre méltó, jámbor élete és erkölcsei miatt híres férfit a bíborosok kollégiumába bevette (az Almi-k családjából való Caspar bolognai patrícius útján) elküldve neki a bíbor kalapot, amelyet a pápa nevében Szent Ágoston templomában Caspar bécsi püspök kezéből kapott meg. Végül ő vendégül látta Ernő, Mátyás és Miksa ausztriai hercegeket, akik részt vettek a szertartáson, nem azért, mert meghívták őket, hanem önként jöttek el a maguk egyéni emberségéből és az iránta érzett jóakaratukból.

Istvánffyn kívül Rátkay (y) is följegyezte, hogy az illír alkirály ajándékából már akkor az övé volt a zágrábi szék, amelyet dicséretesen töltött be. Társként tették Frangepán Ferenc Slunius mellé. Annak halála után a paraszti tömeg úgy vélte, hogy a katonaság buzgósága megszűnt, és hogy a szolgai munkák és adók elviselhetetlen terheitől a helyzete súlyosbodni fog; ezért lázadással gonosz háborút indítva a nemesség, mint a jogtalanságok szerzője ellen, megkísérelte fegyverrel orvosolni nyomorát. És kétségtelenül a vidék pusztulásához vezetett volna ez a dolog, ha a kétségbeesett gyülevész haddal idejében nem szállt volna szembe György. Ő tanácsot tartván a főemberekkel Alapi Gáspár és Keglevitsek Mátyást a kéznél lévő hadsereggel elküldte a lázadás leverésére. Nagy vereséget szenvedtek a lázadók, Gubecz Mátyást pedig, aki az eszeveszett nép királyaként viselkedett, elfogták. Megkínozták, és miután tüzes vaskoronával a fejét előbb megkoronázták és megégették, négyfelé vágva bünhődött a királyi név használata miatt. A lázadás leverésének dicsősége Györgynek, az a kegyetlen példamutatás ellenben a bíráknak jutott a nemesek egyetértésével, akiket szerfelett feldühített a paraszti söpredék.

Ezekkel a dolgokkal ő nagyon megnyerte mind a király, mind a pápa tetszését. Közölni fogjuk V. Pius levelét, (z) amelyben az szívélyesen emlékezett meg a főpap vitézségéről, és biztatta őt, hogy igyekezzék továbbra is dicsőséget hozni mind az egyházra, mind az államra. „A tiszteletre méltó György testvérnek, Zágráb püspökének. Tiszteletre méltó testvér! Üdvözletemet és apostoli

(v) Lásd Purpuram Pannoniae, amely fogalmazványban ismert, ahol Draskovith életét és azon a zsinaton végzett tetteit kimerítően olvashatták. p. 50.

(x) Lib. XXVI. p. 562, 51.

(y) A Memoria Regum et Banorum Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae c. munkában, Lib. IV. p. 148. az 1575. évnél.

(z) Megvan Lib. III. numero XXXI, amelyet Antwerpenben adtak ki 1611-ben.

áldásomat (küldöm). A krisztusi szeretet érzésének és a lelkipásztori kötelességnek minket a tiszteletre méltó testvérekkel és a mi püspökeinkkel egybefűző közös köteléke feltétlenül részesévé tesz annak az örömnek, amely vitézségükkel kapcsolatban szárnyra kelve hozzánk érkezett. Mivel a mindenható Isten előtti kiváló jámborságodról, a katolikus vallás iránti buzgólkodásról és az Isten tiszteletével kapcsolatos lelkesedésről igen sok embernek egybehangzó híradása útján sok minden eljutott hozzánk, ezért kötelességünknek véltük, hogy ne csak jelezzük neked, hogy mindez nagyon mély tetszésünkre történt, hanem ezekkel kapcsolatban neked szerencsét is kívánjunk. Igazi pedig az a szerencsekívánat, amelyet nem az adott helyhez szükségszerűsége vagy valami időleges kényszer csikar ki, vagy földi hírnév tesz ajánlatossá, hanem az, amelynek égi jutalom a dicsősége, mivel szent és derék tettekért kapták. Minthogy pedig a mindenható Istentől a te hűségedre bízott nyáj kormányzásában és őrzésében olyan bölcsességet és éberséget tanúsítasz, hogy derék tetteidnek híre, nem elégedve meg azokkal a pannóniai tájakkal, ide egészen hozzánk eljut, ezt az Úrban örvendetesnek érezzük. Ezért hálát adunk Megváltónknak, aki kegyességének egyéb ajándékai között a te tevékenységedet a katolikus vallás szeretetével úgy felgyújtotta, hogy ez arra ösztökél, hogy egyrészt gondosan, másrészt serényen tedd meg mindazt, amit csak annak megőrzésére és terjesztésére látszik tartozni. Ámbár azt, aki Isten segítségével olyan buzgó, feleslegesnek tűnik még jobban buzdítani, de mivel úgy véljük, hogy egyéb erényeid között a testvéri buzdítás szavait is szívesen veszed, ezért arra buzdítunk, hogy ez égbe vezető utadról, amelyre ráléptél, le ne térj, amíg el nem jutsz oda, ahová igyekszel. Legyen a rád bízott papság és nép számára a te életed erkölcsössége szabály és minta, amelyhez mindketten igyekezzenek tetteiket és erkölcseiket igazítani. Értsék meg, hogy a gonoszok tőled bűneik büntetését várhatják, a jók pedig erényeik jutalmát. Az eretnekek mérge ne fertőzze meg a te nyájadat, erre igyekezz, amekkora gondossággal csak teheted. Semmiféle embertől való félelem ne rettentsen el attól, hogy állandóan azt tedd, ami Istennek tetsző. Senki sem fog megfosztani jutalmadtól. Tőlünk pedig mindig várd testvéri szeretetünk minden jelét: erről az irántad érzett jóakaratunkról bővebben tárgyaltunk kedvelt Franciscus Dietalevius-sal, aki ezt a levelünket át fogja neked adni, és akiben megbízhatsz. Kelt Rómában Szent Péternél a gyűrű alatt. 1569. augusztus 9-én pápaságunk negyedik évében." Ezt tartalmazza a levél. György tehát nemcsak ezeknek a dicséreteknek a hasznát élvezte, hanem a bíborosi méltóságot is, amikor a halál meglepte, ugyan nem túl korán, de a király és az ország számára kellemetlenül. Erről Istvánffy ezt mondja: „Midőn még alig két évet töltött el legfőbb méltóságában, és a pápa meghívta Rómába, amíg a szükséges dolgok összekészítésével és a római út költségvetésével foglalkozott, súlyos vérhastól meglepve életének hatvankettedik évében elhunyt. A császár és a pannóniai főurak fájdalmára, akik őt kiváló testi és lelki adottságai miatt nagyon szerették; azután meg, mivel emlékezetes, hogy (x) Pannónia országában Bakócz Tamás elhunyta után hatvan, sőt több éven át, senki sem volt bíboros". Ez volt ennek a nagy embernek a vége.

(a) Az idézett helyen p. 562, 9.
(x) Bakócz + 1521-ben, György 1515+62 = 1577, különbség 56 év!

XXXVIII.

Utána Hetesi Pethe Mártont tisztelte meg II. Rudolf a kalocsai érseki méltósággal, miután az 1600. évre teszik a névjegyzékek; ez nekünk is megfelel. Mindenek előtt a váci (b) püspöki süveget viselte, amelyet a pápa 1587. október 26-án részére megerősített; innen a váradi székbe helyezték 1589. január 16-án, míg nem sokkal utána a király a győri székbe tette át. Itt kormányozta az egyházat, amikor kalocsai érsek lett. Van róla az 1601. évi törvényben — egy kétségtelenül megtisztelő, de szomorú említés, amely Istvánffynál (d) olvasható; mint azok, akikkel Bocskai emberei igen rosszul bántak, Pethe Márton, „a győri püspök, aki helytartói méltóságának helyén tartózkodott, Szombathelyre ment, hogy ott az ellenségtől biztonságosabb helyen legyen, mivel úgy gondolta, hogy azok oda semmiképpen sem fognak eljutni. De mivel ebben a várban sem lehetett megbízni, mivel hitvány és gyenge falakból állt, Batthyány Ferenctől kért szállást annak Salonocia várában, miközben oda utazott, útközben Körmenden minden holmijától kifosztották azok a császári zsoldos katonák, akiknek az élén Péky Márk, Jeromos fia és annak alvezére, Ráthy Melchior álltak (de Péky ezeknek a tetteknek a hallatára Ausztriába menekült), és akik a hajdúkéval egyenlő álnoksággal viselkedtek és még csodálatosnak látszott, hogy a gaz fosztogatóknak istentelen kezéből meg tudott menekülni, hogy meg ne öljék. Nem sokkal később, a következő télen biztosabb utakon Bécsbe jutva izületi betegségben és az évek súlya alatt életét a halállal cserélte fel, és a testvére Pethe László Pozsonyban temettette el". A történetíró semmit sem mond arról, hogyan igazgatta Márton az érsekséget. Ezt a tényt azért említem, mert akkor a kalocsai szék a barbárok hatalmában volt, és nem is emlegették legfeljebb az érseki címek között. Azt helyesen mondja, hogy ezen kívül helytartói méltósággal is felruházták. Erről Caspar Iongelinus (e) ezt írja: „Hetesi Pethe Márton kalocsai érsek és a győri egyház adminisztrátora az Úr 1602. esztendejében II. Rudolf alatt királyi helytartó lett."

XXXIX.

Náprágy Dömötör következett Pethe után mindkét székben, miután a helytartói tisztséget Forgách Ferenc esztergomi érsekre ruházták, ő előzőleg a nyitrai püspökséget kormányozta. És hogy mennyire aggasztó gondot jelentett a győri püspökség, az megmutatkozik annak az egyháznak a főpapjairól való megemlékezésekben. A kalocsaiaknál pedig minden bizonnyal alig lehetett valamit végezni a török megszállás miatt. Az oly nehéz helyzetben tehát legalább az érseki címet és méltóságot őrizték. Mind a nevének, mind a méltóságainak említése megtalálható II. Mátyás azon törvényeinek záradékaiban, amelyeket az 1608. és a következő 1609. évben hoztak és tettek közzé.

XL.

Telegdy III. Jánost a nyitrai püspökből választotta ki érsekké II. Ferdinánd. Sűrűn megemlékeznek róla annak a királynak a törvényei főleg az 1625—1630.

(b) Lásd ugyanebben a III. kötetben Vác történeténél, III. § XXX. sorszám, p. 126.
(d) Lib. XXXIV. p. 827, 45.
(e) Magyarország nádorjainak névjegyzékében, amely Révai Péter Magyarország koronája c. művéhez van csatolva.

és 1638. éviek nemcsak a záradékaikban, hanem azokon a helyeken is, ahol az államigazgatás területeit egyes főemberekre bízzák. (f)

XLI.

Piisky IV. János a kalocsai szék (g) hosszabb ideig tartó üres volta után lett Telegdy utóda, miután magáról kitűnő bizonyítványt állított ki a szalkai prépostságban, azután a csanádi, majd a nyitrai és végül a váci püspökségek kormányzásában. (h) Olvasható a neve azoknak a törvényeknek befejező részeiben, amelyeket III. Ferdinánd az 1649. és 1655. években tett közzé.

XLII.

Szeleptsény III. György. E főemberről már elmondtunk, amit csak lehetett, a Pozsonyban székelt esztergomi érsekek között. Ezért az olvasókat oda (i) irányítjuk felvilágosításért; elég lesz, ha ide csatoljuk a neki emelt sírfeliratot, amelyet akkor mellőztünk. Ez így hangzik: „Egykor Pohroncz Szeleptsény Györgynek hívtak engem, aki messze viselt dolgaim miatt ismert voltam az egész világon. A császár és a haza szószólója voltam Bizáncban, Dáciában, Rómában, Lengyelhonban, Pannónia (Magyarország) helytartója és udvari kancellárja, valamint esztergomi érsek voltam. Maga a királyi Bécs a trák zsarnoktól szorongatva az én segítségemmel áll győztesen, ki tagadná. Segítségemnek örülnek a szent klastromok sok szegénnyel együtt, ezt megkapta tőlem császár, katona, pap és szűkölködő. Az ég kezdte végre már meghozni az 1685. esztendőt, amikor az életem 92. évébe léptem volna. Morva föld, a te Letowitzodban halok meg. És innen visszatérve az égi cellákba, mindig ezen a két helyen akartam lenni életemben."

XLIII.

Szétsény IV. György, hogy milyen papi méltóságokon keresztül és milyen erényei és tettei következtében jutott el a kalocsai érsekséghez, azt hasonló gondossággal kifejtettük az esztergomi érsekeknek abban az áttekintésében, amelyet az imént (k) említettünk. Egyideig üresen állt a kalocsai szék Szétséni (i) halála után, amíg abba

(c) XXXIV. cikkely, ahol azok a prelátusok vannak megjelölve, akiknek meg kell jelenniük a fellebbviteli bizottságnál.

(f) Lásd az 1625. évi XXIII. és LI. cikkelyt.

(g) Amint az benne van az 1647. évi törvényzáradékában.

(h) Üsd fel a váci püspökök névjegyzékét, ahol az ő egyes méltóságait királyi törvények alapján bebizonyította, fentebb ugyanabba a III. kötetben p. 127. Num. XL.

(i) E mű I. kötetében Pozsony vármegye történeténél Parte Speciali, Histor. Urbis Poson. Cap. V. Art. VI. § XXXIII. seg. p. 522.

(k) Az idézett helyen XXXV. § 525. p. és következők.

XLIV.

Gubarótzy V. Jánost be nem ültették. Olyan férfi volt, aki több papi méltóság ellátását hosszabb ideig gyakorolta. Ugyanis először a pécsi tiarával ékesítették; innen a veszprémi, majd a nyitrai székbe léptették elő, és minden egyes helyen olyannak mutatkozott, hogy Lipót őfelsége habozás nélkül jutalmazta meg a magyar kancellársággal, majd a kalocsai érsekséggel is.

XLV.

Kollonics Lipót. Életrajza és röviden kifejtett tettei megvannak ugyanazon a helyen, ahol Szeleptsényit és Szétsenyit feljegyeztük.

XLVI.

Szétsényi II. Pál az első remetének, Szent Pálnak a rendjéből lett veszprémi püspökké, és miután Kollonits (ti. esztergomi) érsekké (ez nincs benne, de érthető, kalocsaiból esztergomi lett 1695-ben) lépett elő, Lipót őfelsége jótéteményéből avval a határozattal jelölték ki kalocsai érsekké, hogy egyszersmind a veszprémi egyházat is kormányozza. Régi, azaz szigorú és minden nehézségre rátermett erkölcsű férfi volt. A császár parancsára sokat fáradozott a Rákóczi-mozgalmak lecsendesítéséért, bár fáradozása kárba veszett. Ez alkalommal alaposan megismertük csodálatos műveltségét és elméjének, ítélőképességének ékességét. 1704-ben Krisztus feltámadásának ünnepén Rákóczi az ő Bercsényi-jével a gyöngyösiek társaságában étkezett a vendégségbe fő helyen meghívott Pállal együtt. Az atyát mindkét főúr, amint megérdemelte, bevezető beszédében nagy tisztelettel említette: akkor Szétsényi el akarván hárítani a lakomáról az üres asztali köszöntőket, mivel pont erre adódott alkalom, a lelkiismeretről kezdett beszélni. Az asztaltársak szinte kábultan hallgatták a beszélő öreget; egyedül Bercsényi gúnyolta ki csúnyán és látszólag indokolatlanul a beszélőt. Neki Pál ezt felelte: „Miért teszed Miklós fiam, ezt a komoly és az emberi elme boldogítására egyedül tartozó dolgot nevetség tárgyává? Mondd meg, kérlek, hogy ne legyen helye sértésnek vagy kétségnek". Erre az így szólt: „Azon csodálkozom, tiszteletre méltó atyám, hogy milyen hosszú és komoly beszédet tudtál kerekíteni egy olyan dologról, amely egyrészt jelentéktelen, másrészt sehol sincs". „Így van-e valóban, fiam? — feleli az érsek —, ha jelentéktelen a lelkiismeret, amelyet Isten oltott be az emberi elmékbe, akkor neked nincs semmiféle, énnel ellátott lelked, és az örökkévalósággal kapcsolatban sem reményed, sem félelmed; akkor majd büntetlenül úgy élheted az életedet, ahogy akarod, ha az iránymutató, tevékeny és bíráskodó lelkiismeret hiányzik belőled; mert a halhatatlan lélekkel általában vele született ez az Istentől ihletett képessége olyannyira, hogy ha tagadod a lelkiismeretet, akkor egyben szükségszerűen tagadod a lélek halhatatlanságát". Bertsényi kacajra fakadva nem habozott nyíltan bevallani, hogy számára mindkettő, a lelkiismeret is meg a halhatatlan lélek is a nemlétezők közé tartozik, és hogy nem lehet neki bebeszélni, sem elhitetni vele, hogy az a lehelet, amelyet a haldoklók kiadnak, valóban örök életű, amelynek azután örökké tartóan vagy jó, vagy rossz lesz." Elszomorodott Pál ezen az arcátlanságon a hallgatók ekkora tömegében, és az istentagadással nagyon is rokon tévelygését hevesebben hányta a szemére, mint ahogy az egy

szent férfiúhoz illett. Az őt (ti. Bercsényit) komoly formában és hangjának bizonyos hevességével átkozó főpapnál Rákóczi lépett közbe, akár azért, hogy egyetértést mutasson társával Miklóssal, akár pedig azért, hogy elvonja az öreget ettől a feltámadt vitától. Így szólt: „Hogy az emberekben benne van a lelkiismeret, ezt nem lehet tagadni; de az, mint maga az értelem is, nem annyira a lélek természetétől, mint annak a tettnek a minőségétől függ, amelyben benne van; és hogy ő teljesen megvan győződve, hogy ha az oktalan állatok lelkét az emberi test szervezetébe be lehetne tölteni, akkor az éppen úgy mérlegelne, éppen úgy tudatában lenne önmagának, mint mi emberek szoktunk lenni; ellenben ha az ember lelkét egy oktalan állat testébe vezetnénk be, az állativá lenne, és híjával lenne mind az értelemnek, mind a lelkiismeretnek." Nem lehet elmondani, hogy milyen biztosan és jámborul zúzta szét Szétséni a keresztény emberekhez nagyon méltatlan beszédeket, főleg Pál apostolnak azt a tanúságát használva fel, amely a rómaiakhoz intézett levelében van. (l) Azt mondja: „Megmutatják a népek, hogy a törvény teljesítése a szívükbe van írva, minthogy tanúságot nyújt nekik erről a maguk lelkiismerete és az egymást kölcsönösen vádoló vagy védő gondolataik."

Annak a viharos időszaknak ellentéteiből ezt, amit jelenleg bemutattunk, jónak láttuk beiktatni, hogy nyilvánvaló legyen az utódok előtt, hogy azt a polgárháborút miféle és milyen gonosz lelkiismeretű emberek kezdték, sőt folytatták mind a király, mind az ország kifejezhetetlen kárára.

XLVII.

Kőrösszegi gróf Csáky Imre váradi püspök és egyben pozsonyi prépost következett Pál után; később VI. Károly közreműködésével XI. Kelemen pápa a bíborosok kollégiumába is felvette. Amíg élt, kiváló testi és lelki adottságokkal rendelkezett, amelyek mindketten csodálatosan kedveltté tették ezt a férfit, és az iránta való szeretetre ösztönözték még azokat is, akiknek nyersebb a természetük. Kiváló munkája volt az, amikor előbb csendes tanácsaival, majd 1713-ban az országgyűlésen a felséges ausztriai ház női ágának örökösödéséről tárgyaltak. Azonkívül ugyanis, hogy egyeseket, akik ettől az elhatározástól idegenkedtek, a helyeslők véleményére térített át, amikor az egész ügy befejeződött, azok vezetőjéül kínálkozott, akiket a Rendek küldtek ki, hogy ezt az annyira jelentős eredményt a császárnak hírül vigyék. Említettük már másutt (m) egy tettét avval a fölolvasott beszédével együtt, amelyet a császárhoz intézett; úgy, hogy már felesleges volna megismételni azt, amit megtettünk. Végrendelet nélkül halt meg ez a hosszabb életkorra igen méltó férfi 1734-ben Váradon, és ugyanott helyezték sírba.

XLVIII.

Zajezdai gróf Patachich Gábor. Egyideig a szerémségi tiarát viselte, majd az előző székéből felmentve, VI. Károly császár kegyességéből igen érett megfontolás alapján kalocsai érsekké választották. Szerencsésen!

(l) A II. fejezetben, a 15. versben.
(m) E mű I. kötetében, p. 396. § XXVI. és a következők.

És ezek azok a nevek, amelyeket ki tudtunk ásni egyrészt a történelem, másrészt főképp az oklevelek emlékeiből. Hihetőleg még több fog lappangani, amíg majd napfényre kerülhetnek, de ezeket most még a sötétség takarja. Erősen biztatjuk polgártársainkat, hogy az ezirányú becsületes és a közjavára szolgáló igyekezetet tekintsék rájuk bízott feladatnak.

VI. §

Kalocsa hajdan virágzó állapota: balsorsa Lajos halála után — a törökök zsarnoksága alá kerül az érseki fennhatósággal együtt — tönkremegy a mieink támadása következtében — a törökök teljesen eltörlik.

De térjünk vissza Kalocsához. Népes és az állandó főpapi székhely miatt gazdag város volt; főleg, amikor Magyarország ügyei sérthetetlenek és a török támadásoktól biztonságban voltak. Mihelyt azonban az a zsarnok beözönlött Lajos eleste után erre a vidékre, bár nem pusztult el teljesen Kalocsa, de elvesztette azt az ékességet, amellyel addig kitűnt; azaz az érseket és az igen előkelő családoknak, valamint a polgároknak és főleg a kereskedőknek színe-virágát. Végül pedig amikor Budának csellel való elfoglalása után az ellenség egészen megerősödött, a törökök hatalmába került mind a város, mind pedig a pompás érseki palota. Tehát lassanként csökkent ennek az igen híres városnak a dicsősége és mivel ki volt téve a törökök önkényének, az érsekség a zsákmányoló és vérengző népség tanyájává változott. Ez pedig azért volt, mert amikor 1602-ben a mieink sikertelen ostromzárral szorongatták Budát, a magyarok támadásától majdnem elpusztult. Megemlékezik erről a dologról Istvánffy (n), aki ezt mondja: „Azok akiket hajdúknak nevezünk, az érseki székkel és szép templommal, valamint igen magasra emelkedő kettős tornyával ékes Kalocsát, amelyet nagyobb részében már rácok és törökök lakták, széthajigált fáklyákkal felgyújtva felperzselték, és igen nagy zsákmányt szedve össze tértek vissza a táborba." Az ily módon elrútított város később sem tudott talpra állni; sőt a csupasz tetejű templom kezdett összeroskadni és alaktalan rommá változni, az érseki palota és az egész város pedig lassan leomlani készült. Közben a törökök e nagy város romjait a maguk hasznára akarván fordítani, kezdték ledönteni a romos falakat és elhordani a romokat, és szanaszét, de főleg Pakson új erődítményeket emeltek ebből a gyászos sírhelyből. E szabadosságnak röviden az lett az eredménye, hogy azután néhány megmaradt házzal a hajdan vallásos és gazdag városnak legfeljebb csak a szomorú és rút nyoma maradt fenn.

VII. §

A város hajdani virágzását Csáky az idős lakosoktól megtudakolta: — azoknak életkora — a rendkívüli tetterő és a mezei munka vállalásában való kitartás: — Csáky jóindulata e tekintetben.

Az így eltörölt város kezdett faluvá válni, bár régi hírneve folytán híres maradt, de oly nagy megbecsülésének még a leghalványabb árnyékát sem tartotta meg. Csáky Imre, a jelenlegi kalocsai érsek és egyben bíboros tudakozódás folytán a szemtanúktól megtudta, milyen küllemű volt ez az ő székhelye másfél

(n) A XXXIII. könyvben p. 791, 36.

századdal ezelőtt. Volt a városban egy, a mai életkorunk mértékénél előrehaladottabb korú férfi, akiről azt állították, hogy 140 éves. És ez nem is volt a szokásos kitalált mese. A felesége száz évnél idősebb volt, a fia hasonlóképpen nyolcvanon túli öreg, ezenkívül minden vele együtt élő társa tanúsította, hogy ez így van. Ez elmondta, hogy volt egy fivére, akit a szomszédok is ismertek, és aki emlékezett a barbároktól megszállt, de még ép városra; akkor még fennállt a templom és az érsek palotája, a polgárok házai pompásak és egyben tágasak voltak, az utcák pedig kövezettek, és az egész várost egyszerű, de erős fal övezte; végül akkor kezdett romlásnak indulni, amikor a hajdúknak az az említett támadása elpusztította. Ez az oly magas korú férfi erőteljes és önmagához teljesen következetes volt. Naponta eljárogatott mezei munkára, míg ezalatt anyókája igen nagy gondossággal intézte az otthoni teendőket. Úgy éldegéltek együtt, mintha csak a minap esküdtek volna össze, miközben nem ritkán unokák, dédunokák, ükunokák vették körül őket. Ezeknek az embereknek ettől a szokatlan hosszú életkorától megindulva Csáky bíboros az egész nemzetségnek felmentést adott a földesúri adótól. Végül a korától egyre jobban elnehezedve a férfi vakoskodni, a feleség dadogni kezdett; míg erejük kimerülvén későn ugyan, de szép nyugodtan lerótták tartozásukat a természetnek.

VIII. §

Kalocsa ügyeit Buda elfoglalása után kezdték kijavítani: — Lipót őfelsége az érsekséget felújítja: — annak a törökök elűzése utáni első főpapjai: a Szétséni által épített palota kinézete és kényelmes volta: fekvésének szépsége.

Így álltak Kalocsa ügyei, amikor végre jobbra fordultak a barbároknak Buda birtoklásából 1686-ban történt kiűzése után. Mert bár erre vette útját a nagyvezír, megtekintve az ő elfoglalt városát, mégsem késlekedett semmit, hanem innen is Belgrádba távozott oltalmat keresve. Az eltávozót a Lotharingiai követte, mivel úgy gondolta, hogy a győzelmet a Duna mindkét partján ki kell használni, és elrendelte, hogy a Dunát Kalocsánál híddal kell összekötni. Wagner (o) ezt mondja: „Kalocsán a Dunán hidat vertek, hogy mindkét részen készen álljanak, ha az ellenség valamit megkísérelne a megosztott hadsereg ellen, és október 13-áig itt időzött a Lotharingiai, míg vezéreinek leveleiből meg nem tudta, hogy minden teljesen biztonságos, és miután Budán a dolgokat rendbe tette, Bécsbe távozott".

Miután a keresztények felszabadították Kalocsát és az ellenséget messzebbre vetették vissza, Lipótnak első gondja volt, hogy a több mint másfél századig rab érsekséget visszaállítsa. Voltak ugyan ezalatt is érsekek, akiket a kalocsai névvel illettek, míg a várost istentelen ellenség tartotta megszállva, de azoknak csak a nevük volt meg, nem pedig a szentségek ottani kiszolgáltatásának lehetősége. Erre a méltóságra emelkedett akkor gróf Kollonits Lipót. Utána, amint már előbb mondtuk, Szeleptsényi Pál (x) következett, aki kora felfogásának megfelelően, mindent megtett, amiről úgy vélte, hogy akár az érsekség felújítása, akár a székhelye újból tekintélyessé való tétele érdekében tartozik vele. Mihelyt a császár segítségével kezdte vallási feladatait itt ellátni, gondoskodott arról, hogy legyen itt háza, amely befogadja, amikor kötelességének ellátására idejön. Tehát helyet választott ki az érseki palota számára a város északra eső szélén.

(x) Az előzőek szerint Kollonics után Szétsény Pál következett! XLVI. érsek.

Az a vidék sík és szilárd fekvésű, ennél fogva alkalmas az alépítmények megtartására. Az épület alakja egyetlen emeletre és csak egyetlen hálószobasorra szorítkozik. A dél felé eső részén egy kis kápolna van, innen nyugat felé egy tágas ebédlő, majd a főpap fogadó szobái; a nyugati szögleten a négyszögletes toronyba épített lakószoba van, amely szebb és nyugodtabb fekvésű. Majd azután ott, ahol a ház szerkezete északra fordul, és innen keletre hajlik, több szobát foglal magába, amelyek alkalmasak a vendégek és a főpap cselédei számára. Lent hasonló sorban épültek a szobák a többi személyzet számára. Az egész házat négyszögletes és bástyákkal ellátott sánc veszi körül, amelyet 1724 és 25-ben Imre bíboros gyeptéglákból emelt. Ezt az erődítést, amelyet a rablók ellen készítettek, árkok veszik körül, amelyeken az átjárás céljára délről egy cölöphidat építettek. Az erődítményen belül a csűrök, magtárak és a major többi része kelet felé terül el. Ez hely tökéletesen alkalmas a főpap számára: hiszen távol esik az emberi látogatottságtól, de mégsem szomorú pusztaság. Arra nyílik ugyanis innen a kilátás, amelyet egyik részen a Duna folyó és a mellette elterülő erdők, másik részen pedig terjedelmes mezők tesznek széppé. Sajnos, a Duna áradásai nem is ritkán úgy körülözönlik, hogy Velencére látszik hasonlítani.

IX. §

Az erődítményben látható római kövek: Csáky Imre megteremtette a város kiváló hírnevét; amelyet ma Gábor érsek tovább növel.

Nem szabad hallgatnunk azokról a római kövekről sem, amelyek az erődítményben láthatók. Ezek közül az egyik hat és fél láb hosszú, három láb széles, és ez van ráírva:

D. M.
G. Retonius DANVVIVS

AUG. C. OLAO VIVVS SIBI
FECIT

A másik három láb hosszú és két láb 7 hüvelyk széles, és ilyen felirat van rajta:

D M
C. VALER. ES CALLIMORI
NATIONE GRECA C VALERIVS
AELTANVS FRATRI ET ME
MORIAE CAVSA
TVMVLVM. .....
FECIT

Lássanak hozzá, *akiknek kedvük* van, ezeket az ilyenfajta köveket kifürkészni, hogy mi módon lehet ezeket megmagyarázni: munkánknak elegendő jutalma, hogy itt bemutattuk ezeket a köveket, amelyek talán még ismeretlenek a tudósok előtt. Egyébként senki sem szerzett ennek az érseki széknek nagyobb hírnevet a barbárok elűzése után, mint Imre bíboros. Ugyanis egyrészt maga is szívesen időzött itt, másrészt az asztaltársaságához méltó vendégeket olyan pompásan és vidáman fogadta, mint senki más. Ez nem is ritkán történt, de

soha máskor nagyobb pompával, mint amikor Damianus Hugo Virmondtius követ Bizáncba utazott. Ennek az ünnepélynek az emlékét Gerhardus Cornelius Drieschius (p) őrizte meg a számunkra. Azt mondja: „Hét hatfogatú kocsit a rendelkezésére bocsátva a főméltóságú követet meghívták Kalocsára, a nagyméltóságú Csáky bíboros szállására, amely nem egészen egy mérföldre van a Dunától. Aki csak előkelőbb származású volt az egész követségben, az mind követte őt oda. Vele szemben az első üdvözlés kötelezettségét a bíboros főpap a bejárat lépcsőin teljesítette, és miután a palota belsejébe vezette, fejedelmi lakomával tisztelte meg. Amíg az asztalnál ültek szüntelenül kürtök harsogása és szimfonikus zene hallatszott, amely az itt lakomázó vendégek és barátok fülét igen kellemesen cirógatta. Azután a vidámság számos megnyilvánulásával ünnepelték meg ezt a napot, ésaz éjszaka nagy része is kellemes vigadással telt el. Tűzijátékok és meggyújtott tüzes röppentyűk igen kellemes látványt nyújtottak a szemüknek." Most az érseki tisztséget ellátja és gyarapítja az általunk már dicsért gróf Patachich Gábor kalocsai érsek. Szerencsésen! Mivel a mezőváros nem messze fekszik a Dunától és egy emberi erővel készített meder is folyik el alatta, így halban gazdag. Oláh (q) erről azt mondja: „Hitelt érdemlő férfiak mesélték nekem, hogy egyetlen dukátért mintegy ezer sügér halat vagy pontyot vettek harcsákkal vegyesen, amelyeknek a hosszabbja átlag a rőfnyit, a rövidebbje pedig a tenyérnyit nem haladta meg, és most is lehet venni az időjárástól függően." Úgy vélem, ebből született meg a közmondás: „A kalocsai érsek a halak istene." Ennyit Kalocsáról.

II. szakasz

A SOLTI JÁRÁS MEZŐVÁROSAI

Összefoglalás

Solt egykor erődítmény volt: ezután elpusztították, de a mezőváros valamiképpen megmaradt: ennek fekvése és az áradásoknak kitett földje: a lakosok magyarok, és azok erkölcsei — I. §.

Pataj fekvése: földjének minősége, polgárainak természete — II. §.

I. §

SOLT MEZŐVÁROS

Solt egykor erődítmény volt; — azután elpusztították, de a mezőváros valamiképpen megmaradt — annak fekvése és az áradásoknak kitett földje: a lakosok magyarok, és azok erkölcsei.

Valamikor híres vár volt Solt, amelyet vagy egy ilyen nevű valamilyen nemzetségről, vagy valami más okból neveztek el így. Ezt később földesurának,

(p) In Historica Magnae Legat, Caesareae Lib. I. p. 68. A Nagy Császári követség történetében.

(q) Az ő Hungariajában, amelyet Adparatusunknak Magyarország történetéhez (Decad. I. Monumentum I.) közöltünk. Cap. XXII. § IV. p. 22. amelyeket Bácsnál is figyelembe kell venni.

bárki is volt, a gondatlansága miatt vagy a háború csapásai folytán, amelyek ezt a vidéket egyaránt iszonyúan és gyakran sújtották, szinte eltörölve pusztasággá vált. De megmaradt a vár mellett fekvő mezőváros és aszerint, amilyen a török háború forgandósága volt, majd számosan lakták, majd újból elhagyták: amíg az ellenség elűzése után alaposan helyre nem állították és újra be nem fogadta részben régi, részben új lakosait. A Duna szomszédságában helyezkedik el, és messze kiterjedő és meglehetősen termékeny földterületet foglal el, amely azonban ki van téve a folyó áradásainak. Ezért itt-ott, amerre a fekvése lehetővé teszi, felszántják, és hármas forgó szerint bevetik, de ezek alapos szántást követelnek. Ugyanilyen a rétek helyzete, amelyek a sűrű kiöntések és az általuk keletkezett posványok miatt nem mindig alkalmasak kaszálónak. Bizony, ettől a szerencsétlenségtől nem ritkán a legelők is károsodnak. Ezért a soltiakat környező idegen pusztákat veszik meg szükségből, hogy tágabb lehetőségük legyen a mezőgazdaságra. Az erdők hiányát szalmával és náddal pótolják. A lakosok, régi erkölcsű magyarok, és a Bosnyák család fennhatósága alá tartoznak. Természetesen valamiképpen elérni igyekeznek a kecskemétieket és a kőrösieket, és rendkívül becsületesek. Majdnem az egész elfoglaltságukat a földművelés és vele kapcsolatos állattenyésztés gondja tölti ki. Ettől van, hogy mentesek a bűnök csábításától; elégnek tartják, ha az életüket becsületesen és panasz nélkül tölthetik el. A mezőváros kellemetlenségei közé sorolhatjuk, hogy a királyi út mellett fekszik; ugyanis ebből a városiak kárát okozó sok zaklatásuk származik.

II. §

PATAJ (PATHAY) MEZŐVÁROS

Pataj fekvése: földjeinek természete: polgárainak jelleme.

Solttól hét magyar mérföldre fekszik dél felé. A mezőváros nagy és népes. Jelenleg báró Száraz György örököseinek szolgál; és a talaj minősége és kellemetlenségei tekintetében semmit sem különbözik az előbbiektől, bár a gabonaföld és a legelők terjedelmével azt sok tekintetben felülmúlja. Mégsem elég a mezőgazdasága számára a mezővárosnak kimért föld. Tehát szükséges számukra, hogy a szomszédos területet műveljék, amelynek használatát a saját pénzükön megveszik. A pesti királyi út mellett fekszik, amely Bajára megy, és nagyon megterhelik a gyakori katonai átvonulások. A polgárok itt is magyarok, akik a régi szokásokhoz ragaszkodnak, és nem egykönnyen tűrnek el valami idegenszerűséget. Egymással szemben szívélyesen viselkednek, és főleg azoknak a hibáknak szigorú gyűlölői, amelyek a becsületet szokták tönkretenni, és a polgárok közösségét szokták semmibe venni. Ezt pedig a magyarok régi és dicséretes szokása szerint teszik; mennyire igazságtalanok nemzetünkkel szemben azok, akik azt írják, hogy ez minden bűnre kiterjedő, barbár féktelenségről ismeretes; tudniillik mások bűneinek kiváló ellenőrei azok, akik a gonoszság minden fajtáját vagy az erény képében öntve magukra, vagy éppen a finomság művelésének tekintik.

III. szakasz

A SOLTI JÁRÁS FALVAI

A vidék terjedelméhez képest kevés a falvak száma a solti járásban. Ezt a török háború hosszú szenvedései után a körülmények szakadatlanul tovább tartó nehézségének lehet betudni. Érdekünkben áll, hogy ahányan csak vannak, azokat ne hallgassuk el.

1. Dömsöd, a Kohányak faluja, Pesttől 5 mérföldnyire van a Duna bal partján, ahol a folyó Csepel szigetet körülfolyja. Nem messze a falu fölött egy hatalmas, vízzel telt mélyedés látható, amely a Duna partjától keletre terül el, és ezért a királyi utat híddal kötötték össze. A járatlanok úgy magyarázzák, hogy ez a sánc és a híres árok, amelyet Cserjárkanak neveztünk, a Tiszától nyúlt el eddig; kétségtelenül a Dömsöd név csapta be őket, amelyről úgy gondolták, hogy a német Dämmscheid, azaz választó gát szóból származott, ámbár emlékezniök kellett volna, hogy ez a sánc, ha egyáltalán sánc volt, különbözik attól, amelyet a hevesi és bodrogi földeken jeleztünk. A falut magyarok lakják, akiknek teljesen ugyanolyan a természetük, mint amilyent Soltnál és Patajnál figyeltünk meg. Termékeny földnek örvend, amely borban és gabonában gazdag. Ámbár ez is közel van a folyóhoz, mégsem önti az el ugyanúgy, mint a többi partmenti falut, mivel a lakosok védelmül emelt gátakkal óvják az áradásoktól. Van egy szigete is a faluval szemben a folyónak ugyanabban a medrében. Itt gyümölcsöskertjeik és szénakaszálóik vannak, amelyek elég bőhozamúak, ha a folyó áradása tönkre nem teszi őket.

2. Dab, a folyónak ugyanazon a partján, ugyanolyan településű és földű, de kisebb az előzőnél; annyira közel van Dömsödhöz, hogy ha egy közbeeső árok nem választaná el, vele azonosnak hinné az ember. A Rádaiak uralma alá tartozik.

3. Tass a Dunától fél mérföldre esik kelet felé és nyílt síkságot foglal el, amely termékeny földű, de ha a folyó megduzzad, akkor az áradásoktól ez sem mentes. Más nemeseken kívül a Fáy családnak szolgál.

4. Szalk — Szent — Márton a nevét megkülönböztetés céljából Szalk pusztától kölcsönözte, amely vele szomszédos a Duna mellett. Az előzőtől fél mérföldnél messzebbre fekszik ugyancsak nyílt síkságon és termékeny földön, amely azonban a lakosság számához képest kicsi. Az Amadé és Balassi család birtoka: és ámbár távolabb van a Dunától, mégsem mentes a folyó kiáradásától.

5. Vetse vagy melléknevével Duna-Vetse el van választva az előbbitől és a Dunától majdnem ugyanakkora távolságra, és a földje sem termékenyebb. Vannak neki szőlőskertjei, jó gyümölcsei, hasonló legelői és tágas rétjei, de ezek sem esnek az árvizek veszélyén kívül. Különböző emberek birtokolják. A lakosai magyarok, akik mind erkölcseikre, mind a mezőgazdaság iránti vonzalmukra nézve csaknem megegyeznek az előzőekkel: erkölcseik feddhetetlenségét tekintve jobbak is.

6. Apostagh közelebb esik a Dunához, és Vetsétől fél mérföldnyire van, ugyancsak nyílt síkságon, szántóföldjei és legelői kövérek, de ki vannak téve a folyó által okozott károknak. Lakosai részben magyarok, részben újabb településű szlávok. Száraz, Daróczi, valamint Fáy birtok.

7. Egyháza éppen annyira esik Apostaghtól a folyónak ugyanazon, de emelkedettebb partján és ezért földjük és helyzetük azonos minőségű, lakosai éppen úgy szlávok, Száraz joghatósága alatt állnak.

8. Hartha nem régi német település, amelyet Ráday Pál, a falu földesura telepített be néhány évvel ezelőtt. Solt és Pataj mezővárosok között fekszik, ez utóbbiakhoz mégis közelebb van a folyó mellett, amely azon a részen szép berekkel van borítva. A talaj itt is kövér, és mivel magasabban fekszik, az áradástól védve van.

9. Ordas Pataj mezővároson túl, közel a Dunához fekszik, semmivel sem hitványabb földön; lakosai magyarok, akik különböző birtokosok alatt állnak.

10. Lak (ma Géderlak) a kalocsai érsek faluja, ugyanazon a parton, nem messze attól a helytől, ahol a Vajas-meder a Dunából kiindul. Tehát itt is fennáll a gyakori árvizek kellemetlensége. Erdei vannak a folyó szélén.

11. Szent-Benedek a Vajas mellett terül el Kalocsa fölött, közel az erdőkhöz. A földje vizenyős, ezért káposztában és hagymában termékeny. Magyarok lakják, akik hagyma és zöldség termesztésével némi haszonra tesznek szert. Ezeket a kerti termékeiket ugyanis elviszik a távolabbi falvakba, ahol azokban hiány van.

12. Uszód szomszédos Szent-Benedekkel, és a Vajas partján fekszik. Hagymából és káposztából azonos termésnek örvend. A lakosok itt is magyarok.

13. Fogtő (ma Foktő) az előbbivel nyelvben, vallásban, a talaj, valamint a káposzta és hagyma termelékenységében majdnem azonos, a Vajasnak ugyanazon a táján. A kalocsai érsekségnek szolgál. A nevét azokról a zsilipekről nyerte, amelyekkel egykor halászat kedvéért el szokták zárni azt a csatornát, amelyet Vajasnak neveztünk.

14. Fajsz a Vajas másik partján erdős és vizenyős helyen, a földje termékeny, de a vizek miatt sok károsodásnak van kitéve. A falut a szekszárdi apát urasága alá tartozó magyarok lakják.

15. Batisa (ma Bátya) a Vajas bal partján, nem messze Kalocsán túl dél felé, sík helyen, amely itt-ott az erdők miatt szép, de a földje nedves és az áradások ellen védtelen. A lakosai dalmátok, akiknek a nyelvét bácsinak nevezik. Jog szerint a Jánosiakhoz tartozik.

16. Miske fél mérföld távolságra van a folyótól kelet felé, és bár magasabb fekvésű, mégis csúffá teszik az áradások; sőt miután az egész területe gyakran kerül víz alá, bajosan tudja szárazon tartani a házakat. Vegyes vallású szlávok lakják. Itt-ott szerény fahordási lehetősége van, és termékeny talajnak örvend, ha a víz tönkre nem teszi. Kalocsa birtokához tartozik.

17. Hajós az előzőtől déli napkeletre van egy német mérföldre azon a részen, ahol ez az alacsonyan fekvő és vizenyős vidék emelkedni kezd. Így a magasan fekvő részeken szőlőt ültet és szánt, míg az alacsonyan fekvő helyeket takarmányozásra és szénakaszálásra szánja. Ugyancsak a kalocsai érsekségnek szolgál.

18. Nádudvar (ma Nemesnádudvar) egy mérföldnyire dél felé hajlik Baja irányába, és sík, de mélyen fekvő helyen van, amely délről azonban egy kicsit magasabb. Itt szőlőt is ültetnek a lakosok, akik németek. Az ő uraságuk is a kalocsai főpap.

19. Dussnach (ma Dusnok) nyugatra fekszik Nádudvartól a Vajas irányába, és Batya és Sükösd között van. Dalmát település, kalocsai birtok. Erdeje bőségesen van, de gabonaföldje csak szűkösen.

20. Sükesd (ma Sükösd) Dusnokkal szomszédos, és ahhoz teljesen hasonló talajú, nemzetiségű, vallású és nyelvű, de népesebb. Vannak közöttük már magyarok is. Ugyanannak a birtoka.

21. Tsanád (ma Érsekcsanád) fél mérföldnyire Sükösdön túl ugyanannak a Vajasnak a szélén erdők között terül el. Lakosai magyarok, és a kalocsai érsekséghez tartozik.

22. Kákony azonos távolságra van Csanádon túl, és azonos fekvése és földje, ugyanannak a birtoka, és dalmát település.

23. Pandur a Vajasnak ugyanazon a táján, egy futásnyira Baján túl, mélyen fekvő és áradásoktól fenyegetett helyen, mint az előbbiek valamennyien. A kalocsai birtokhoz számolják.

24. Szeremle a bócsi területtel határos falu a Duna kanyarulatában erdők közé rejtve. Negyed mérföldnyire fekszik Baján túl. Kalocsa birtokában van.

25. Bogyiszló (ma Tolna megye) a folyónak ugyanazon a partján, egy kicsivel feljebb, erdők és szép berkek között Tolna irányában; talaját, lakosságát, vallását, nyelvét és erkölcseit tekintve majdnem azonos az előbbivel.

26. Kis-Kőrös vagy Kőrösminor, amelyet azért neveznek így, hogy a mezővárostól e melléknévvel megkülönböztessék. Távol van a Dunától, túl azon a mélyen fekvő síkságon, amelyet Sárköznek nevezünk, és magasabb, messzire nyúló síkságon fekszik amellett a királyi út mellett, amely Pestről Péterváradra megy. Körülbelül 20 éve telepítették, lakosai szlávok, házai alacsonyak, de nagy számban vannak. A Vattai-birtokhoz tartozik. A lakosok erdőben szűkölködnek, a vizet pedig kutakból merik. A talaja homokos, de termékeny. És mivel hatalmas pusztaságok között fekszik, így idegen pusztákon is folytat földművelést, amelyeket évi bérért vesz bérbe. Sokra vihetné ez a falu, ha a gyakori katonai átvonulások, valamint a hosszas fuvarozgatások, amelyeket előfogatoknak neveznek, a szomszédos falvak szegénysége miatt nem őt sanyargatnák. Azt mondják, hogy egy nem régi, szomorú és váratlan esemény miatt kisebbedett a falu.

27. Akasztó az előzőtől egy mérföldnyi távolságra fekszik nyugatra, és Kalocsa mélyen fekvő vidéke felé lejtő talaja van, de a földje kedvez a vetéseknek. Ezt is szlávok lakják és Bosnyák-birtok. Szép és messziről látható helyen fekszik.

Összességében ez volt a mondanivalónk Pest, Pilis és Solt vármegyéről.

PEST, PILIS ÉS SOLT VÁRMEGYÉK ÚTTÁBLÁZATA

I. Esztergom vármegyébe Budáról állami futárúton Vörösváron át Csaba mellett Dorogra	5 mérföld
II. Fejér vármegyébe Budáról a közbeeső falvakon keresztül Fehérvárra	8 mérföld
III. Tolna vármegyébe 1. Budáról, állami postaúton Adonyon, Pentelén, Földváron, Pakson keresztül Hamzsabégen, Ercsin keresztül Tolnára 2. a futárállomás közreműködésével	18 mérföld
IV. Bács-Bodrog vármegyébe Pestről Soroksáron, Harasztin, Dömsödön, Dunavecsén, Apostagon, Solton át, innen Patajra	12 mérföld
V. Csongrád vármegyébe Pestről Soroksáron, Alsónémedin, Ócsán, Sárin, Kecskeméten át és innen puszta helyeken keresztül Csongrádba	13 mérföld
Pestről ugyanezen az úton Kecskemétre, innen állami futárúton Szegedre	20 mérföld

VI.	Heves vármegyébe	
	Pestről postaúton Cinkotán, Kerepesen, Gödöllőn, Aszódon át Hatvanba	6 mérföld
	Pestről ugyanezen az úton Egerbe	12 mérföld
	Pestről Üllőn, Monoron, Albertin, Cegléden, Abonyon keresztül Szolnokra	10 mérföld
VII.	Nógrád vármegyébe	
	Pestről Palotán, Fóton, Veresegyházán, Újfalun (x), Püspökhatvanon, Guttán (xx), Becskén, Surányon (xxx), Varsányon át Szécsénybe	8 mérföld

(x) Váckisújfalu
(xx) Galgaután
(xxx) Cserhátsurány

Bél Mátyás:

BÁCS–BODROG VÁRMEGYE

BEVEZETÉS A FORDÍTÁSHOZ

A mai Bács-Kiskun megye 1950-ben jött létre az egykori Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye déli részéből és Bács-Bodrog vármegye északi sávjából. Valahányszor arra a feladatra vállalkozunk, hogy ezen új közigazgatási határok által közrefogott terület egészének múltjára vonatkozó forrásokat, feldolgozásokat vagy térképeket közöljünk, abba a nehézségbe ütközik, hogy a két egykori hatalmas megyére kiterjedően kell a rendelkezésre álló emlékeket figyelembe vennünk. Mindenekelőtt a szöveges anyag szétválasztása okoz szinte megoldhatatlan nehézségeket. Különösen fokozza a gondot az, hogy az egykori Bács-Bodrog megye nagyobb része ma határainkon kívül van, így nem számíthatunk arra, hogy egy-egy tudományos vállalkozás során a gyors és zavartalan együttműködés biztosítva legyen. Az „illetékesség" tiszteletben tartásánál is súlyosabb gondot jelent — hisz a két-kétszázötven évvel korábbi tények feltárása, tudományos értékelése egyik országban sem jelent akadályt — a terjedelem és a vele járó megnövekedett kiadás. Bizonyos esetekben mégsem mondhatunk le arról, hogy az egykori megyék egészére vonatkozó adatokat közreadjuk.

Különösen érvényes ez Bél Mátyás Bács-Bodrog megyét érintő leírására. A Notitiának ez a része máig kéziratban maradt. Ennek publikálása, fordításban való közlése kétszeresen is indokolt. Nemcsak a magyar történészek forgathatják könnyebben, hanem a Jugoszláviában dolgozó helytörténészek is egyszerűbben hozzá tudnak jutni.

Megyénk déli része, ha lehet még jobban szenvedett a török hódoltságtól és a Rákóczi-szabadságharc váltakozó, kíméletlen harcaitól. Az elnéptelenedett hatalmas terület újranépesedése a Notitia elkészítésének idején még távolról sem volt befejezve. Így az itt levő városok, települések száma igen csekély. Ezek többsége az egykori megye északi területén helyezkedett el. A szöveg azon fejezeteinek önkényes leválasztása, amely a déli részt érintik, nemcsak a forrásközlések elemi szabályainak mondanak ellent, hanem sok esetben annak megértését is komolyan nehezítené.

A fordítás az Esztergomi Főszékesegyház Könyvtárában őrzött kézirat alapján készült. Miként a Pest megyei rész bevezetőjében is utaltunk rá, a fordítás során a teljességre törekedtünk még akkor is, ha a címzések, az esetleges kitérések ma már szokatlanul hatnak is. Itt is igyekeztünk pontosan követni Bél Mátyás esetleges megjegyzéseit, megtartva jelölési formáit.

Ezen rész közreadásával csaknem teljesnek mondhatjuk a Duna—Tisza közére vonatkozó Bél-féle leírások közlését. Ez lehetővé teszi, hogy ennek a jelentős földrajzi egységnek történelmi, demográfiai, néprajzi és történelem-földrajzi változásait pontosabban tudjuk követni.

Itt csak utalunk arra, amit az előző bevezetőben már jeleztünk: a forráskritikai ellenőrzés, más forrásokkal történő szembesítés, a többirányú kiegészítés ezen forrásrésznél sem mellőzhető. Ennek elvégzését nemcsak a fordító betegsége akadályozta meg, hanem az a tény is, hogy e munkálatok lényegesen túlmutatnak a kiadással és fordítással kapcsolatosan vállalt feladatokon.

FORRÁSKÖZLÉS

A mű jóváhagyása

Mi, alulírottak, akiket e nemes Bács megye közgyűlése Baja mezővárosban 1735. január 15-én hozott kegyes határozata értelmében kiküldött Bél jelen történelmi művének átnézésére és ellenőrzésére, a fent említett Baja mezővárosban 1735. június 26-án tartott mostani közgyűlésén ugyanezen nemes vármegyének beterjesztjük és bemutatjuk mindazt, amit és ahogyan ebben a történelmi műben megfigyelhettünk, miután azt, amint már előre le volt fektetve saját pecsétjeink és előírásaink alatt, kijavítottuk, ellenőriztük, és ily módon minden pontjában és záradékában helyesnek találtuk.

P. H. Csejtei Pál nemes Bács megye helyettes alispánja s. k.

P. H. Körmendi László az előbb említett nemes vármegye főjegyzője s. k.

Az általános rész első fejezete

FIZIKAI FÖLDRAJZ

Rövid összefoglalás

	Fejezet
Bács vármegye neve, fekvése, hosszúsága és szélessége	**I.**
Hegyei és erdői	**II.**
A vidék vizei. Ahol a Duna eléri ezt a tartományt. Azok a helyek, amelyek mellett elfolyik: a Duna természete és halai. A Tisza a tartomány keleti részén van: ennek mocsarait föld alatti járatok táplálják. A többi mocsaras víz: a mazuri mocsár a Tiszából nyeri a vizét. Egy másik dunai mocsár. Időszakos és szárazföldi bácsi tavak.	**III.**
A levegő minősége	**IV.**
A föld termékenysége	**V.**
Az állattenyésztés	**VI.**
Pelikánvadászat	VII.
A halászat	VIII.
A gyógyfüvek	IX.

I. §.

Bács vármegye neve Néhányan úgy vélik, hogy Bács vármegyét nemcsak Bácsról, hanem Bátháról is nevezik így. Így Magyarország Topographiája (a) azt mondja: „A nevét egyrészt Báchia vagy Bács hajdani Duna menti püspöki városról kapta, amelynek egyháza már régen egyesült egyházjogilag a kalocsai főpapi fennhatósággal, másrészt Bátha községtől, amely Brodericus lehető legjobb tanúsága szerint valamivel Mohács fölött a Dunán innen fekszik." Ezeket a helyeket csakugyan folyton összetévesztik, de mivel Báthát Mohács fölé helyezi, ez világosan arra int, hogy vármegyénk nevének semmi köze sincs Báthához. A hazai szokással ellentétben ugyanis a vármegye nevét annak kebelén kívül keresi. De a többi feljegyzést is, amelyet Moletaus és Lazius nyomán ugyanő említ, többször támadták, hogy sem akár Bács város, akár a tartomány nevének eredetét biztosra vehetném. Mi köze volt Bassianis Pannonicus rabszolgájához Báthenaciusnak, a galaták vezérének vagy a metanaszta jazigok határai között létesült városhoz. Ennél fogva számunkra semmi kétség sincs, hogy a hajdan híres Bács városról származik a vármegye neve, ámbár, hogy a város nevét honnan kell származtatni, azt nem tudjuk.

Fekvése, hosszúsága és szélessége Hajdan az egész kis tartomány Bács és Baja között terült el, ma pedig Bajától egészen Titelig terjed. Ugyanis e két vármegye, nevezetesen Bács és Bodrog 1721-ben egybe lett olvasztva, miután valamiképpen lecsillapították azokat a vitákat, amelyek e kis tartományok között dúltak többnyire a határok és a jogszolgáltatás miatt. Úgy, hogy most már 24 mérföldre nőtt az, amelyik azelőtt 12 mérföld volt. A szélessége mégis alig két, másutt három mérföld, míg a Duna és a Tisza összefolyásánál teljesen éket alkot. Úgy hiszem, hogy a vidéknek ezt az alakját vették figyelembe azok a régi emberek, akik ezt a vármegyét Bodrognak nevezték, ez ugyanis semmi más, mint „vode roch", azaz az egy mederbe összeömlő „vizek szarva": amint azt tudják a szarmata és szláv nyelvekben jártasak. Végül pedig innen alakult ki a Bodrog név, amelyről egyszersmind a fővárosnak és az egésztartománynak elnevezése közös lett. Hogy ez a város hajdan valóban híres volt, azt onnan lehet tudni, hogy királyhoz méltó vendéglátással tudta fogadni Szent Lászlót, aki a húsvéti ünnepeket itt ülte meg, és itt hallgatta meg a külföldi követeket. Így mondja Thúróczi János a Magyarok krónikájának II. részének LIX. fejezetében a 67/19. oldalon: „Amikor László az Úr húsvétját Bodrogban ünnepelte, íme követek jöttek hozzá Franciaországból, Spanyolországból, Angliából és Britanniából." Mennyire kell csodálni a hazai dolgainkat ismerő azokat a férfiakat, akik tagadták, hogy egy ilyen nevű város egykor létezett ezen a vidéken: mikor Bonfini előadása szerint is (I. Decas, I. könyv 26. old 25. sor) Bodrog vármegye a Duna partján terül el kastélyáról elnevezve. Mindkét egyesített tartománynak kelet felől szomszédja részben Csongrád vármegye, amelytől a Tisza évenként állandóan elválasztja, részben Temes vármegye, amelytől igen szélesen elterülő síkság és puszta mezők választják el. Délről itt a Tiszával, ott pedig a Dunával határos. Nyugatról és északról Solt és Pest vármegyéhez csatlakozik. Majdnem az egész vidék sík, nagy kiterjedésű hatalmas mezőkkel és kövér legelőkkel. Itt-ott dombok tűnnek a szemünkbe, amelyek között elszórtan vizenyős helyek, mocsarak és tavak terülnek el.

(a) 2. rész V. részlet 177 old.

II. §.

Hegyei és erdői

A vármegye legfőbb hegye Sorin falunál emelkedik, és bár terjedelmes, de száraz és kopasz. A Tisza áradásából gyakran származó mocsarak és nád veszi körül, mert kelet felől ez a folyó mossa. A magassága akkora, hogy a tetejéről a mintegy tizennégy mérföldre fekvő Belgrádot szépen lehet látni. Az oldala kb. két mérföldnyire elnyúlik, és ugyanannyira mindkét oldalán szőlővel van beültetve, amely ezért szép látványt nyújt. A fekvésének meredeksége miatt a régi magyarok várkastélyt építettek rá, amelynek Tétel volt a neve. Igen kiválóak a bácsi erdők, amelyeket a síkság szépsége és a fák kellemessége miatt ritkán előforduló berkekkel hasonlíthatnál össze. Csodálatos a mindenfelé tengerhez hasonló síkság, a sűrű rendben igen messze terjedően növő tölgyfák. Azt hinnéd, hogy emberi kéz ültette őket, oly szépen burjánzanak, és majd réteket szakítanak meg, majd szántóföldeket, amelyek, mivel a fák árnyéka óvja őket a nap túlságos hevétől, bőséges termést hoznak, mert a növény is bujábban nő, mint másutt. Egyébként ezeken az erdőkön kívül a vármegye egész területét hatalmas és csupasz pusztaságok teszik ki, amelyek talaja sok helyen terméketlen és kipusztult. Vannak, akik azt mondják, hogy azok a berkek is az ősök idejében nőttek ki. Éppen a minap távozott el az élők sorából Kalocsán egy százharminc éves férfi, aki igen gyakran emlegette, hogy látta ott azokat a helyeket csupaszon és erdők szűkében. Maga a fák karcsúsága és fiatalsága azt bizonyítja, hogy nem sokáig növekedett. Egyébként széltében-hosszában elterülve már elég nagy a kiterjedésük ahhoz, hogy Bács körül néhány mérföldet betakarjanak.

III. §.

A vidék vizei

A vidéket nemcsak mocsarak és elszórt tavak öntözik, hanem Magyarország legnagyobb folyói is.

Ahol a Duna eléri ezt a tartományt

I. A Duna bizony a tartomány nyugati oldalát Baja mezővárostól kezdve mossa vizének tekervényes folyásával, és a tartományt előbb Baranya vármegyétől, azután dél felől a medrével a Szerémségtől választja el, míg Szalánkemén mezőváros vidékén a Tiszát magába nem fogadja. Ha kiárad, akkor a szomszédos vidéket szerteszét megtölti mocsaras vizekkel, amelyek azután, amikor a Duna visszatér a medrébe, vagy elenyésznek, vagy a nap hevétől teljesen kiszáradnak.

Azok a helyek, amelyeket mos

De Baja mezővároson kívül ezen az oldalon mos még számos helyet, köztük vannak: Baracska, Dantova, Szántova, Bereg, Kollut, Sterbacz, Monostorszegh, Bucsinovics, Bugojova, Karavukova, Vajszka, Bogyán, Plávna, Novoszelo, Bukin, Palánka (most árokkal van körülvéve), Keresztúr, Begecs, Futok, Pétervárad, Káty, Kobill, Pardinovácz, Lok, Titel, Monostor, Totina, Totna, Sentova, Vragnos, Apáti, amelyek időről időre inkább szigetekhez hasonlítanak, mint szárazföldhöz, úgy körülveszik vagy elvágják őket a vízkiöntések.

A Duna természete és halai

Közben a Duna megőrzi a maga természetét ezen a vidéken is, azt, hogy a medrét változóan kanyarogtatja, majd a nyugati, majd a keleti irányba fordulva erőteljesebben. Medrének ez a változékonysága eredményezi, hogy majdnem minden

öt évben új és az előzőtől teljesen különböző kanyarokat készít. Mivel pedig a partjai iszaposak és tele vannak homokkal, ott, ahol a víz tömege egyszer ránehezedett, utat talál, mivel a talaj könnyen enged. Eközben a halaknak itt is ugyanazok a fajtái vannak, mint amelyeket már annyiszor megneveztünk. Mindenesetre a vizafogás a maga idejében alig lehet másutt eredményesebb.

A Tisza a tartomány keleti részén

II. A Tisza a tartomány kelet felé eső másik részét veszi körül, lassan és szétterülve folyva. Amerre csak elhalad, átszökik a mélyebben fekvő, de időszakos tavakba, amelyek ezért az áradó vagy apadó Tisza helyzetét követik. Marsigli (b) írja, hogy a Tiszának ezek a mocsarai, valamint a Dunáéi is föld alatti járatokkal vannak egymással összekötve úgy, hogy az időről időre megáradó Tisza az apadó Duna száraz tavait is elönti.

ennek mocsarait földalatti járatok táplálják

Jólesik idéznem az igen tudós férfi szavait. Azt mondja: „Megfigyeltem e vidéknek azt a részét, amelyet a Duna és a Tisza alsó folyása fog közre, és arra gondoltam, hogy vajon Bács környékén szanaszét és még több helyen is lehetnek-e a víznek olyan föld alatti járatai, amelyek a Duna és Tisza mocsarait összekötik. E gondolatmenetemnek oka az volt, hogy mindkét folyó párhuzamosan fut, vagyis mindegyik folyónak egyforma a lefolyása, és végül a síkság bár kismértékben — amint említettem — lefelé lejt. Végül 1693 nyarán, amit azelőtt csak gyanítottam, azt most teljesen nyilvánvalóan és világosan megismertem. Ebben az időben a Tisza szokatlanul magas áradást ért el: akkor a Duna ettől a mocsaraival együtt szinte víz nélkül volt, úgy, hogy azokat egyáltalán nem tudta vízzel ellátni. Közben a Tisza mocsarai, amelyek a Tiszából továbbra is kaptak vizet, nagyok és dagályosak voltak, annyira, hogy elárasztották a völgyeket is meg a bácsi mezők síkságain, azaz a Duna és a Tisza között levő telkeket." Ezeket mondja ő. Azt pedig én magam figyeltem meg másutt szép látványként, hogy egy halastó, miközben azon a vidéken száraz időjárás volt, a Duna áradása szerint változtatta vizének magasságát, bár kb. 2 mérföldnyire volt a Dunától. Egyébként a Tisza ily módon vidékünkre eljutva Tétel (általában Titulnak mondják) alatt kb. fél mérföldnyire egyesül a Dunával, amelyet nemcsak vízben, hanem halban és sűrű iszapban is gazdagabbá tesz.

A többi mocsaras víz

III. Ami víz a mindkét parton és a középső vidéken van, az mocsaras, és amint mondtuk, abból az okból keletkezett. A rácok, akik a vidéket lakják, ezeket a maguk nyelvén barának, azaz olyan fajta vizeknek nevezik, ami a szlávoknak mocsaras helyet is jelöl. Bizony a tartomány tiszai részén több ilyen fajta bara van, mint Csekna bara, Csika bara, Sowa bara és mások.

A mazuri mocsár kiváló, a Tiszából kapja a vizét

IV. A mocsarak közül nincs kiválóbb, mint az, amelyik a Mazuri hegyet körülfolyja. Nem messze kezdődik a Tiszától, ahonnan görbe ágakban mintegy körülfogja a hegyet, amelyet mondtunk, és ami laza földet csak tud, szélesen elfoglalja szerte lomha és összetételénél fogva is káros vizével. Bizony az átkelőknek sok munkát okoz, mert száz lépésenként egyenlőtlen mélységű.

(b) Duna c. művének I. kötet II. rész 83. lap.

Ezen itt az utolsó háború alkalmából, amelyet a főbenjáró török ellenséggel vívtak, a császári hadsereg által kb. nyolcszáz lépésnyi cölöphíd készült nagy költséggel és fáradsággal három nap alatt (amelynek oszolpai még most is kiállnak), utat nyitott a Tiszához és következésképpen Temesvár felé, amely ettől fogva majdnem másfél napi útra volt.

Egy másik dunai mocsár

V. Ezt mások követnek, amelyek a Dunából erednek, amikor kiönti az első mocsarat Garancnál Baja közelében, azután szabad folyással a tartomány közepén Boroszló mellett terülnek el ezek is lassan és álló medrükkel.

A bácsi földalatti tavak

VI. Hátra van egy meder, amely Bácsot alulról mossa, valahányszor a Duna kiárad. Miután ez ugyanis megjelent, és a kiömlött vizet elnyelte, alig tudhatod megkülönböztetni a vízfolyás nyomát, különösen ha ez megfelel az időjárásnak. Marsigli szerint ez Mostouka bara, mintha hidak helye lenne. „Most" ugyanis szláv nyelven hidat jelent.

Szárazföldi tó

VII. Egyéb mocsarak és tavak bőven találhatók a szárazföldi pusztaságban és elhagyott helyeken a barmok összehasonlíthatatlan javára, amelyek itt legelnek. A vizek ily nagy bőségében érdemes megjegyezni, hogy halban szegény a vidék a Duna és Tisza lakóin kívül. Azt ugyancsak a vizek számlájára írnám, hogy ez vagy a naptól van így, vagy a talaj természetétől.

IV. §.

A levegő minősége

A vidéknek ehhez a helyzetéhez a levegőnek kétségtelenül fertőzött, de nem is nagyon egészséges minősége társul: egész Magyarországon alig van valahol hevesebb nyár, a napnak és az égnek hősége akkora, hogy mindent tűzként kiéget. A források ritkák, de azok is a fekvésük miatt férgesek és szennyezettek. Tudniillik hasonlítanak a mocsarak közt lappangó vizek természetéhez, és a legkellemetlenebb állatkákat és rovarokat tenyésztik, amelyeknek sűrű tömege nemcsak az emberek számára terhes, hanem ártalmas az állatoknak is, főleg a házi igavonó barmoknak. Mert ha nem is ölik meg fullánkjukkal, legalább alkalmatlanokká teszik őket az erőfeszítésre és munkára. Éjjel minden bizonnyal kínos alvásod lesz, hacsak be nem vonod hálóval az arcod. Akiknek tehát a jó pihenésre gondjuk van, szőrös hálókkal körülveszik a fekvőhelyüket. Nappal is el kell takarni az arcot és a kezeket, ha nekiállunk a munkának. A nyárnak ez volt a kellemetlensége, de a telek sokkal veszedelmesebbek, főleg ha megesik, hogy sok a hó. Mert a szelek számára nyitott tájon az északi szelek néha úgy dühöngenek, hogy a mezőket járhatatlanokká teszik, és a gyenge kunyhóikban meghúzódó lakosokat sújtják. Egyébként, ha az időjárás békés, akkor nemcsak a tél, hanem a nyár is elviselhető.

V. §

A föld termékenysége A föld, amint mondottuk, porhanyós, homokos és sötétszürke, itt-ott agyaggal kevert. Terem tehát búzát, őszi búzát, árpát, tönkölyt és ilyenfajta vetéseket, könnyű a megművelése, de nehezebben szelidíthető meg trágya nélkül. Ugyanis keveseknek szokása a szántóföldeket trágyázni, hanem ahogyan csak az eszébe jut, egyszer vagy kétszer megfordítva bevetik. A földek itt mindenütt műveletlenebbek, mint Felső-Magyarországon. A Duna folyó körül a széna igen jól növekszik. Bor elszórtan és bőségesen terem, a színe vörös és nem is kellemetlen ízű, de nem számolható Magyarország nemes gyümölcsei közé. A gyümölcsfajták nem annyira változatosak, mint amilyen jók. Közöttük sok a Paradisiaca Hungarica és azok, amelyeknek névsorát még maguknak a földműveseknek is nehéz megadni. Van egy bizonyos gyümölcsfajta, amelyet a magyarok „Cseralmának" neveznek a héja durvasága és színe miatt. A többi fajtát nem tudtuk kikutatni. Tudniillik a török hódoltság alatt minden feledésbe merült, és nemcsak a különböző gyümölcsök pusztultak ki, hanem azok is, amelyek megmaradtak elvesztették a nevüket. Továbbá nagy bőségben terem a dinnye. Egy éppen hogy művelt földbe ültetik azt, és mégis úgy megerősödik, hogy néhány előkelő embernek (zsíros parasztoknak hívják őket) teli szekerekkel terem. Az a dinnyefaj, amely a legjobban megfelel e vidéknek, a zöld színű görögdinnye. Ezt a németek „vasser melon"-nak (sic!), a magyarok „görögdinnyé"-nek (sic!) nevezik. Végül szinte minden egyes évben nagy bőségben terem a perzsa és magyar szilva.

VI. §.

Az állattenyésztés Mindenféle fajta barom nemcsak létezik itt, hanem bőségben van. Számos ökörcsorda kóborol a hatalmas pusztaságokon, és nem is térnek az övéikhez haza, hanem folyton kint maradnak; ahol éppen meglepte őket az éjszaka, ott pihennek le, és reggel visszatérnek azokra a legelőkre, amelyeket a legközelebbi mezők kínálnak. Ez a táplálékuk télen-nyáron, hacsak a hó el nem takarja. Egyébként vizek közelében a béresek alkalmas helyeken kunyhókat készítenek, ahol az összegyűjtött szénahalommal jászlakban táplálják azokat, ha nem tudnak kimenni. Megtörténik azonban, nem is ritkán, hogy ez a téli takarmányozás sok kárt okoz az állattenyésztésnek, avval, hogy az emberi segítségtől távol vannak, és így a hó könnyen annyira elzárja őket, hogy nem lehet őket megközelíteni, és még kevésbé lehet akár az állatoknak takarmányt, akár a pásztoroknak élelmet odaszállítani. Mutatja ezt az 1727. évi tél, amikor egyes csordákból hatvan, hetven, száz és még több ökör is elpusztult, nem annyira a fagytól, mint az éhségtől, mivel a hótól elzárt utak távoltartották azokat, akik segítséget akartak hozni. A juhaklok és a lóistállók bizony teljesen üresek. Egyébként az itteni ökörfajta nyúlánk, fehér vagy kékesszürke. A tehenek akkorára megnőnek, hogy termetre össze lehet hasonlítani őket az ökrökkel.

A lovak inkább karcsúra nőnek, mint nagyra, ámbár lehet találni olyanokat is, amelyek izmosak és a nagyságukkal tűnnek ki. De mivel az emberi tenyésztés szokása szerint állandóan távol vannak a falutól, így az ökrökön kívül a lovak is vadakká lesznek. Valóban az idegenekre és azokra, akiknek közelségéhez nincsenek hozzászokva, vadul rátámadnak, és nagyon nehezen lehet elkülöníteni és megfogni az eladottakat.

Az itteni juh hosszú, nyúlánk és szarva van. Nemcsak a hímek, hanem a nőstények is hosszú, nagy, csavart szarvat viselnek, amely nem ritkán annyira görbül lefelé, hogy csak nagy nehezen, legfeljebb előre nyújtott fejjel tudják az alattuk levő füvet letépni.

A disznók nagyobbacskák, gömbölyűek, zömökek és puhák, leginkább fekete és szürke sertéjűek. Még pedig nemcsak eledelül szolgálnak, hanem az ételekhez zsiradékként is vaj helyett. Ugyanis kevés erre a vaj, bár sok a barom. Tudniillik, mivel a teheneknek bőven van tejük, azt engedik a borjaknak kiszopni, hogy attól erősebbre nőjenek. Addig engedik ugyanis szopni a borjakat, amíg maguk hozzászokhatnak a legeléshez, ahhoz, hogy magukat táplálják és eltartsák. A tejelő tehenek nem is hagyják magukat fejni, legfeljebb rendkívüli ügyességgel édesgetve és csak azoktól a béresektől, akiknek gondozásához hozzászoktak.

A juhok tejéből sajtot állítanak elő, amelyet a vidék szokása szerint papkalap nagyságúra és kerek alakúra formálnak, a közepéből kiemelkedő köldökkel. Ezt azután vagy alommal, vagy a szabad levegővel tartósítják. Ez a pásztoroknak majdnem állandó ételük és táplálékuk. Kétségkívül mindig visznek magukkal ki a szamáron hordott ételkészletben sajtot, hagymát, fokhagymát, szalonnát, ritkán, legfeljebb ha a helyzet úgy hozza, marhahúsuk van, amelyet a maguk szokása szerint igen ízletesen tudnak megfőzni. Amikor olykor szerencsés véletlenből összeköttetésbe kerültünk valami mezei emberrel, azt hallottuk, hogy az ő konyhaművészetük a következő: „Az egész adagot felvágták apró darabokra, ezeket a kondérba dobták és bőségesen megsózták, majd szalonnát adtak hozzá, azt is apróra vágva, felöntötték hideg vízzel, és úgy összefőzték, hogy a léből csak kevés, sőt semmi sem maradt." Ez az étel kétségtelenül annyira jó ízű, hogy a városi fogásokat, főleg ha korog a hasunk, sok tekintetben felülmúlja.

VII. §.

A vadászat

Amint másutt, a vadászat itt is bárkinek szabad. Szarvasokban nagy a bőség, de ezt napról napra egyre inkább csökkenti a kiterjedt vadászati szabadság. Ugyanezt mondanám el az őzekről és a nyulakról, bár ezeket meg az itt szokatlan bőségben található ragadozó madarak állandóan pusztítják. Az e tájon utazó sok sast lát, hogy úgy véli, útja nem biztonságos, ha egyedül van, legfeljebb fegyveresen. Keselyűk meg azután héják majdnem minden egyes fán lakoznak. Ettől van, hogy sem a fácánok, sem a foglyok nem tudnak elszaporodni, bármennyire nem csekély ezeknek a bősége sem. Egyébként a túzokok, a darvak, fajdok, szalonkák itt-ott csapatostul mutatkoznak. Ezenkívül pelikánoknak, hattyúknak, gémeknek, vadkacsáknak, szárcsáknak végtelen sokasága úszkál a vizeken. Fentebb említettük, hogy kora tavasszal, amikor tojásaikat lerakják, a lakosok hatalmas kosarakkal viszik haza az összegyűjtött tojásokat. Vannak, akik a tojásokat kiköltés céljából tyúkok alá teszik, és ezek a tojásból kikelt csirkéket a magukéhoz hasonlóan felnevelik, és mikor gondosan felnevelték őket, akkor ezek a házi szárnyasokkal együtt élnek. A hattyúk bőrét a tollazattal együtt lenyúzzák, hasonlóképpen a pelikánokét is, bár ezeknél az előzőket többre becsülik, nemcsak a szépségük és gyönyörű fehérségük miatt, hanem az egészség szempontjából is, mert úgy vélik, hogy a hattyúbőrök a mell befedésére és megvédésére alkalmasabbak.

VIII. §.

A halászat Halait a tavak és a Duna meg a Tisza kiöntései szolgáltatják. Kora tavasszal, és amikor a hó elolvad, főleg a Duna árad meg, ugyanis megnövekszik a felsőbb vidékeknek rohanó patakjairól, és amikor ezekre a tájakra érkezik, a síkságon a medre nem tudja visszatartani, hanem mindkét partján, — az innensőn inkább, mint a másikon — kiömölve megtölt minden mélyedést, amelyet csak talál. A vizet főleg azok a halak követik, amelyek szeretnek torkoskodni. Ilyenek a harcsák, pontyok, csukák, keszegek és még mások, amelyek nem elégednek meg a meder táplálékával, hanem mintegy kirándulásképpen zsákmányolni mennek a rétek és szántóföldek gödreibe, és ott meglelve tobzódnak a táplálékban, kevéssé törődve a visszatéréssel, bár jó néhányszor visszafolyik a víz. Miután tehát a víz lefolyt, és a medrébe visszatért, ezek a mélyedések hatalmas tömegű halat tartalmaznak, annyira, hogy ha véletlenül kiszáradnak, akkor a döglött halak a bűzükkel az egész vidéket megfertőzik. A lakosok igyekeznek megelőzni, hogy ez meg ne történjék, és a halak fogságba esett vegyes tömegéből, amennyit tudnak, kifognak a halászatnak e tájon sajátos módján. Köböl nagyságú fűzfakosarakat fonnak, olyan formájút, hogy az oldaluk igen sűrű szövésű legyen, felülről és alulról pedig fenék és fedél nélkül nyitva álljanak. Mindegyikük ilyen fajta kosarat víve a kezében, annyian mennek a vízbe, amennyit a tó milyensége és nagysága megkövetel. Azután az egyik szélétől a másik felé sűrűn egymás mellett együtt és egyszerre elindulnak a vízzel szemben, miközben a kosarakat mindkét kezükkel majd lenyomják, majd kiemelik. Mihelyt valamit a lenyomott kosár körülfogott, azt jobbjukkal tüstént kiemelik, és egy vászonzsákba teszik, amely úgy csüng a halászok nyakában, hogy a vízben úszik; ha nincs semmi, akkor mennek tovább, amíg el nem érik a tó túlsó végét. Kellemes ez a látvány idegeneknek, és ezt magunk is élveztük. Tehát az ilyen fajta halászattal gyakran nagy bőségben fognak pontyokat, csukákat és harcsákat.

IX. §.

A gyógyfüvek Az itt termő füveknek végtelen sok a fajtája. Még elmondani is csodálatos, a nyúlárnyékot, a tavasznak ezt a gyönyörűségét nem kell kézzel vetni, ez a földből magától kihajt. És mivel a vizenyős helyeken mindenütt mutatkozik, mégis úgy megnő, hogy az ujjnyi vastagságot is felülmúlja. Ebből sejtheti az ember, hogy mit meg nem teremne ez a magától is bőkezű föld, ha volnának, akiknek gondjuk lenne kertek létesítésére, és lenne szakértelmük hozzá.

II. Fejezet

BÁCS VÁRMEGYE POLITIKAI FÖLDRAJZA A LAKÓIRÓL ÉS A TISZTSÉGVISELŐIRŐL

Rövid összefoglalás

E vidék régi lakói: a metanaszta jazigok, a hunok I. §
A mai lakosok: azok nyelve, lakhelyei, ruházata és szokásaik II. §
Vajon van-e nemesség? III. §
A tisztviselők IV. §

I. §.

I. §. E vidék régi lakosai a metananaszta jazigok

Nehéz kikutatni, hogy a metanaszta jazigok előtt kik birtokolták ezt a vidéket. Ezek ugyanis már Krisztus születése előtt jöttek ide Sarmatiából, miután a dákokat a Tiszán túlra űzték, amint azt Plinius följegyezte: „A jazigok — úgy mond — a síkságokat tartják hatalmukban, a hegyeket és völgyeket pedig az általuk elűzött dákok szállták meg a Patissus folyóig." A jazigokat a vandálok követték, fajuk szerint germánok, bár a nyelvük miatt kétséges, hogy teutonok-e vagy szlávok. Ugyanis a Balti-tengertől indultak el, azután a Tisza és Duna összefolyásáig terjedő egész térséget bebolyongták és elfoglalták; itt állandó lakóhelyeket akartak alapítani, ha el nem űzte volna őket az Attilától való félelmük. Kétségkívül Attila a keleti gótok és gepidák leigázása után az egész szomszéd vidéket elpusztította, és így nyomasztó kezdett már lenni a vandálok számára is. Ezért, amikor úgy látták, hogy egyedül csak a Tisza választja el őket a hunoktól, elhagyván a megszállt vidéket, máshova vándoroltak, hogy nemsokára majd Itáliába és Hispániába menjenek. Attila tehát átkelvén a Tiszán, mivel senki sem volt, aki ellenállt volna, a vandáloktól elhagyott vidéket minden nehézség nélkül foglalta el, mégsem alapított itt településeket, amíg a Duna mindkét partját a hatalma alá nem kényszerítette. Ez a vidék tehát a hunoknak volt alávetve kb. hatvannégy évig, amíg a birodalom, amelyet messzi vidékekre kiterjesztett, Attila halála után belülről össze nem omlott. A hunokat a gótok követték, ezeket a hunok előbbi szövetségesei, a szlávok, akik — bár változó szerencsével — mégis hatalmukban tartották ezt a vidéket egészen az avarok megérkeztéig. Ezekhez csatlakozva mind háborúkban, mind vereségekben társaik voltak, amíg a harmadszor ideérkező magyarok a morva telepesekkel szaporodott szláv maradványokat egészen le nem igázták. A magyarok ezt a vidéket, amelyet a hét vezér között szétosztottak, annyira a visszatérési jog alapján vették a hatalmukba, hogy falvakkal kezdték benépesíteni. Azt mondják, hogy akkor ez a vidék Kundnak, az előbb említett vezérek egyikének jutott. Attól fogva ezeken a helyeken a magyaroknak állandó lakott településeik voltak, bár néhány századdal később a kunok és tatárok támadásai következtében számuk gyakran leapadt, a mohácsi vereség után pedig a török teljesen elpusztította azokat.

II. §.

A mai lakosok

Ezért ma igen kevés magyar lakost találunk itt, és azokat is szanaszét szétszórva és a saját fajtájuktól majdnem elfajulva. A rácok igen sokan vannak, vegyesen olyan németekkel, akiket a mi korunkban telepítettek oda.

azok nyelve, lakóhelyei, ruházatuk és szokásaik

Tehát nem egyetlen nyelv uralja ezt a helyet, a rácokon kívül, gyakoribb, hallatszik — bár ritkábban — a magyar és a német nyelv is. Napon szárított téglákból gyorsan építik a házaikat, amelyeket szalmával hanyagul befednek. A legtöbb rácnak házak helyett föld alatti üregeik vannak. Tudniillik egy négyszögletes, három-négy öl hosszú és másfél láb mély gödröt ásnak, olyan széleset, amilyent a család létszáma megkíván. Az oldalain a földből padokat alakítanak ki, és ahol a legalkalmasabb, ott egy tűzhelyet is kivájt sütőkemen-

cével, ahol a kenyeret sütik. Az így elkészített üreget majdnem minden rendszer nélkül fedik be gerendákkal, amelyekre nádat és szalmát dobálnak az eső távoltartására. A tűzhely fölött egy kerek kosárból készült lyuk van, amely kémény helyett van, és a füst kivezetésére szolgál. Hogy pedig a lemetszendő földből készült falak be ne omoljanak, agyaggal kenik be azokat. Nappal akár a bejáraton, akár más nyíláson át leereszkedve azt hinné az ember, hogy itt új barlanglakók (ethiopiaiak) vertek tanyát. Kétségkívül az ilyen helyre érkező és a helyzetet nem ismerő idegen csak az említett lyukakon keresztül felszálló füst jelzéséből fogja könnyen felismerni a falu lakott voltát. Az ilyen fajta házak alapján lehet megérteni Busbequiust. (a) Azt mondja: „Láttunk föld alatti házat, amelybe kizárólag a tetőnyíláson hatolt be a fény."

A németek azonban fajtájuk szokásának megfelelően kulturáltabban szeretnek lakni.

Mindegyiküknek magyaros a ruházatuk, csúcsos vagy szőrmesüvegük, fehér vagy sötétkék ruhájuk, magassarkú fekete vagy sárga lábbelijük van, miközben a németek is ezt a helyi szokást utánozzák. A nők öltözete nem különbözik a más helyek szokásától, legfeljebb abban, hogy a fejüket úgy betakarják, hogy arcuknak csak kis része marad fedetlen. Egyébként a házépítési szokásuk a törökökétől alig különbözik. A kemencével fűtött szobáik kicsinyek és olyanok, hogy nincs nagyobb alapterületük, mint amennyiben két megvetett ágy, egy kandalló és egy láda elfér. A láda asztalként szolgál, bár sokuknál ez rézből vagy más anyagból van, és török módra alacsony, és keresztbe tett lábakkal a földre szoktak melléje ülni. A fekvőhelyeket gerenda és kettős tarka pokróc alkotja, a fejük alá tett vánkossal, amelyet a maguk szokása szerint különféleképpen kihímeznek. Az épületekben majdnem minden egyebet szőnyegekkel fednek be. Földművelésből élnek, ámbár kereskedéssel is foglalkoznak. Erős, nyúlánk testűek és egyenes tartásúak, az arcuk barnás, igen aljas és sötét lelkűek. A nők arcát nem lehet nem észrevenni. Figyelemre méltó a nők arca, akik a szüzesség miatt igen ifjú korban mennek férjhez, e tekintetben utánozva a magyarokat. A gyermekeket, mihelyt felserdültek, inkább munkára, mint betűvetésre fogják, ezek ugyanis csak szláv betűk; kivételt képeznek azok, akik a katolikus szertartást követik. A tizenkét évesnél alig idősebb kisgyerekeket valóban különféle mesterségekkel látjuk foglalkozni, miközben a leánykák is már korai éveiktől kezdve hozzászoknak a rokkához, a tűhöz és a konyhához.

A gyászszertartások Övéiknek tetemeit (b) válogatott szertartással, de a kelleténél mégis nagyobb jajgatással kísérik. Kétségkívül, ha túlélő feleség a férjét siratja, rendkívüli kiáltozásaival betölti az egész falut, még akkor is, ha inkább azt akarja, hogy halott, mint élő legyen. Vannak ugyanis sirató formulák, olyanok, amelyeket gyászos jajgatások közben szomorú hangú dallamokban kántálnak. Azt hiszi az ember, hogy a szívük szakad meg szegényeknek, többnyire úgy kieresztik a hangjukat, amelyet közben-közben színlelt zokogások szakítanak meg. Ilyen halotti énekekkel kísérik a tetemet, és ha kedves volt a férj, akkor az énekeket igen bőségesen ömlő könnyekkel igazolják. A lelkéért pedig szokásaik szerint utolsó pénzüket is felhasználva igen pompás étkezésről buzgón gondoskodnak, és azt fél év, sőt egy év múlva is meg szokták ismételni súlyos eladósodással, mivel akinek csak tetszik, szabad ezek-

(a) Török követségi levelek I. rész 60.
(b) Lásd Busbequiust I. fejezet, 23. l.

hez a gyászlakomákhoz járulnia, és az elhunyt szellemeiért emberi mértéken túlmenően ennie és innia. Ebből azután nem egyszer civakodások, véres verekedések, sőt gyakran gyilkosságok szoktak következni. Az asztalokhoz e nép szokása szerint elsőként a papok, vagyis a szakadár pópák ülnek oda, ahányan csak e helyen vannak, és a felváltva végzett áldásokért nem kevés adományt szoktak hazavinni.

III. §.

Vajon van-e nemesség?

Hajdan nem hiányoztak azok, akik egyrészt ősi származásuk, másrészt viselt dolgaik hírneve folytán e vidék dicsőségét növelték. Közöttük nem utolsó helyen van bácsi Mogh vagy Moch gróf, aki Magyarország nádora volt III. Béla alatt 1188-ban, és a bácsi gróf István, akit 1206-ban II. Endre alatt ugyancsak nádorrá neveztek ki. Sőt László bácsi grófról is van említés ugyanezen király idejében. Azt hiszem, még többet lehetne az oklevelekből kiásni, ha valaki e tevékenységgel foglalkoznék. Tény, hogy Ulászló alatt Gara János ugyanennek a méltóságnak örvendett.

De a később megerősödő török háborúk ezt a vidéket nemcsak a lakosaitól fosztották meg teljesen, hanem a nemes férfiaitól is, és másfél századon keresztül úgy kimerítették, hogy a régi életnek a nyoma is alig látható. Ezért van az, hogy igen kevés nemes van itt, és hogy ugyancsak ritkák a falvak és a mezővárosok.

IV. §.

A tisztségviselők

Ezért van az is, hogy a köztisztségekre alkalmas férfiakat máshonnan kell idehívni, ha nem számítjuk a főispánokat, akik ezt a méltóságot a bácsi püspöki méltósággal együtt látják el, amely utóbbit már régen egyesítették a kalocsai érsekséggel, és most e kettőt teljes egységben kormányozzák. Ez nemrég gróf Csáki Imre bíboros őméltósága, a szent római birodalom hercege volt, ki más, ha nem ez a férfi méltó erre nesztori évei miatt, de őt a múlt esztendő a földi dolgoktól megszabadította. Utána VI. (III.) Károly gondoskodásából Zayezdai gróf Patatich Gábor következett a főnemesek teljes egyetértésével. A többi tisztséget, úgymint az alispánnak, a nemesek bíróinak és a jegyzőinek a teendőit máshonnan odahívott nemesek látják el. Egyébként a tartományi gyűlés Bácsban szokott összejönni, ahol a megyei ítélő székeket is tartani szokták.

Bács vármegye pecsétje Szent Pál apostolt ábrázolja kivégzésének eszközével, a karddal. A bodrogi pecsét ellenben (minthogy más ábrázolása van) a Tisza és a Duna összefolyását mutatja, valamint egy várat és a Nap meg egy csillag képét.

(A XVIII. századi kéziratban e helyen egy álló férfialak sematikus rajza található, tallárszerű hosszú ruhát visel, fején glóriával. — Szerk.)

Szakrész

I. fejezet

BÁCS VÁRMEGYE VÁROSAI ÉS MEZŐVÁROSAI

I. BÁCS

Bács mezőváros

Bács, latinul Bachia a vármegye mezővárosai közé tartozik, bár építkezési módjával semmivel sem különb a mezőgazdasági falvaknál. Könnyű kitalálni, hogy hajdan gazdagabb és külsejében is sokkal megfelelőbb volt. Bonfini (a) ugyanis nem habozik városnak nevezni. Ezt mondja: „Bács, amely főpapjáról is híres, igen közel áll a városiassághoz." Tehát városiassága folytán a vármegye díszének tartja. Sambucus (b) azt mondja, hogy Magyarország második érseki városa volt.

Fekvése

Bács, Magyarország második érseki nagyvárosa síkságon fekszik, amint az összes többi város is, amely a Duna és a Tisza között van, sík és lapos,

Állattenyésztésre alkalmas

és ezért barmok és jószágok tenyésztésére kiválóan alkalmas.

Hajdan országgyűlések színhelye volt

Nagy látogatottságot szereztek neki azok az országgyűlések, amelyeket II. Lajos tartott itt két alkalommal. Tudniillik 1518-ban és 1519-ben. Ebből arra is lehet következtetni, hogy akkoriban itt olyan számú épületnek kellett lennie, hogy az alkalmas legyen a királynak, sőt a nemesség egész sokaságának befogadására. Ilyen volt akkor Bács,

de elhagyatott állapota

de romba dőlt. De mihelyt a törököktől Mohács mezején elszenvedett vereség Magyarországot megfosztotta Lajostól, Bács is maga magától megszűnt, sőt düledezni kezdett. Kétségkívül ebben az ütközetben nemcsak a főpapját, Tomorit vesztette el, hanem a törökök ádáz hatalma le is igázta, és csaknem másfél századon keresztül azoknak járma alatt nyögött. Tehát virágzása, amellyel azelőtt kitűnt, lassanként visszafejlődött, mivel a barbárok vad néptömege uralta. És valóban úgy tönkrement, hogy Széchenyi kalocsai főpap alig talált valamit, ami régi fényének csak az árnyékát is tanúsította volna.

A siralmas állapota

A falait teljesen lerombolták, az épületei összedőltek, a házakat és templomokat beszennyezték, a polgárokat elpusztították, a szőlőket elhagyták, a szántóföldeket kizsarolták, elzárták azokat a vízvezetékeket, amelyeket a főpapok a Dunából vezettek oda a vár megerősítésére.

(a) I. Decas I. könyv 26. old.
(b) Brodericus leírásában a 761. old.

Széchenyi igyekszik a mezővárost helyreállítani

Bár az igen jószándékú Széchenyi később valóban semmit sem mulasztott el, amit a város helyreállítása szempontjából hasznosnak vélt, mégis, mivel hiányoztak a lakosok, és a hely magányos volta csaknem védhetetlen volt, csak annyit ért el, hogy a mezővárost a keresztény szentségekkel kiengesztelte, egyszersmind idehozta azokat, akik itt a betelepülést megkezdték. Azután ismét új háborús mozgalmak és polgári egyenetlenségek jöttek közbe, így a mezőváros felújításának szándékát annál kevésbé tudta végrehajtani.

de hasztalan kísérletezik

Ugyanis valóban nemcsak felújítani nem tudta, hanem újra pusztulásnak is indult. Főképp a Rákóczi-háború idején, amikor a császári pártot kiváló hűséggel védelmező rácok miatt a mi Bácsunk minden lehető bajt kénytelen volt elviselni. Említettük, hogy egyszer felégették, többször elpusztították. Persze a mezővároshoz csatlakozó vár megszerzésének vágya csalta oda majd a magyarokat, majd a németeket. Tehát a győzteseknek sűrű váltakozása marcangolta a szegény népet és a mezővárost. Amikor az érseki székben Csáki Imre atya következett, nemcsak a mezőváros birtoklásával, de a püspökséggel is törődni kezdett, mivel a király magának követelte azt, ha Szent Pál szobra az érsekség címerével együtt a vár kapuja fölött kiverve nem tanúsította volna püspöki jogát.

A visszatérés jogán a kalocsai főpap tulajdonába jut.

Így mivel a török iga alatt a világosabb okmányok elvesztek, egyedül ez győzte meg a lehető legméltányosabb és legkegyesebb királyt, hogy a környező falvakat magának igényelve a mezővárost a várral együtt e kalocsai főpap tulajdonának ismerje el, mintegy visszatérési jogon.

A rác lakosok

A mezőváros elég tágas és népes lakosságú, kunyhói alacsony kultúrájúak, és az ott lakó rác faj szokása szerint vannak felszerelve. Egy kőből és téglából emelt temploma van azon a részén, amely északról közelíthető meg, olyan tágas, amennyi a népnek és az istentiszteletet végző ferences atyáknak elegendő.

A ferencesek rendháza

A szentegyházon egy kis torony csatlakozik és az említett atyák rendháza.

A rácok temploma

Engedélyezve van a rácok istentiszteletei számára egy görög szertartású templom is, amelyben e népnek két pópája van megbízva a vallási teendőkkel.

Az elöljáróság háza

A tartományi elöljáróság háza dél felé fordul. Itt szoktak összejönni a nemesek nemcsak törvénykezés miatt, hanem valahányszor akár közösen tanácskozniuk kell, akár tisztújítást kell végezni.

A pénzverő ház

Innen nem messze van a pénzverő ház és az egykor a török szertartásnak megfelelő fürdők, amelyek azonban lassanként már romba dőléssel fenyegetnek. A lakosok rácok, többnyire kevés magyarral keveredve, akik azonban a kölcsönös szokás szerint mindnyájan beszélnek rác nyelven.

A lakosok nyelve Ez a nyelv az illír dialectus, amely a szlávtól kevésbé különbözik. Egyébként a rácok az atyai nyelvükhöz annyira ragaszkodnak, hogy bár érintkeznek magyarokkal, ezeknek nyelvét senki sem tanulja meg, legfeljebb az előkelőbbek. Idegeneknek, hacsak nem ismerik az illír nyelvet, kínos velük beszélgetni.

Lusta nép Sehol sincs lustább és restebb nép, az igen jó szántóföldeket restségből és tunyaságból szokták kizsarolni. Egykor nemcsak polgáraival tűnt ki Bács, hanem volt egy olyan tiszteletre méltó szenátusa is, amelyet ma káptalannak szokás nevezni.

Hajdan a mezővárosnak bőséges a jövedelme Ezeknek akkora volt a jövedelme, hogy ha a szükség úgy kívánta, ötven lovast tudtak küldeni a király táborába. (c) Ma a hírnéven kívül ebből semmi sem maradt fenn.

A mezőváros környéke szántóföldjei és ligetei miatt szép Egyébként nem tudnám eldönteni, hogy a mezővárost körülvevő szántóföld szebb-e, vagy termékenyebb. Egyik oldalról ugyanis gabonaföldek övezik, másfelől berkek és kellemes kirándulást nyújtó ligetek, mintha azokat a nyári felüdülés céljából készakarva csinálták volna.

A szőlőskertek Vannak vörös gyümölcsű szőlőültetvények is, amelynek bora kellemes italú, de az ereje gyenge.

A gyümölcsösök Vegyük hozzá a mezővárossal szomszédos gyümölcsösöket, amelyek nem annyira a gyümölcsök változatossága, mint inkább a jósága miatt ajánlásra méltók.

A vízhiány Néha azonban vízhiány van, különösen szárazság idején. Olyankor ugyanis azoknak a mocsaraknak a kiszáradása miatt, amelyeket a Duna lát el bőven vízzel, itt minden száraz; ha pedig a Duna újra megárad, akkor eléggé elönti a mezővárost.

II. BAJA

Baja fekvése Baja Bácstól nyári napnyugatra tizenkét mérföldre fekszik nagy területen és nem messzire a Dunától, amely áradásakor közvetlenül mossa.

Nagysága A mezőváros nagysága alig különbözik Bácstól, épületei alacsonyak, de a vidék helyzetének megfelelően a mezei életben elég alkalmasak. Itt székel az alispán, egy saját érdeme alapján dicséretre méltó férfi, itt székel a számadó vagy hadbiztos, valamint más nemesek, akik a vidék szokásának megfelelően nem annyira házaik pompájával tűnnek ki, mint inkább dicséretes vendégszeretetükkel.

(c) Lásd Ulászló 1498. évi határozatának XX. fejezetét.

Az alacsony épület oka

Ugyanis a gyakori háborúktól való félelem tartja vissza őket pompás házak építésétől, ennél fogva meg kell elégedniük a szerény, de ízléses kivitelezéssel.

A polgárok emberségc az idegenek iránt

És valóban itt egy hajlékban több nyájasságot és jóakaratot, valamint kölcsönös és ingyenes megvendégelést találni, mint amennyit a külföldiek palotáiban sok pénzért vehet az ember, olyan szívélyes emberséggel szokták ezek az idegeneket fogadni.

A lakosok nagyobb számban rácok, a többiek németek

A többi lakos rác, valamint részben német, akik nemrég vándoroltak be, és itt letelepedtek.

Mindnyájan magyarosan öltözködnek

Csak kevés magyart találni itt, bár a magyaros öltözet általánosan tetszik.

A templomok

Az uralkodó vallás itt a katolikus és a görög szertartás. Ennek következtében a templomok is különbözőek, a katolikusoknak két templomuk van, az egyik a németeké, a másik a magyaroké, a ferences atyák rendháza mellett, akik míg ezeket írom, éppen most építenek egy tágas és lakályos rendházat. Van a rácoknak is egy templomuk kis toronnyal a város nyugati részén.

Az életmódjuk

Egyébként a lakosok a szántóföldjükből élnek meg a kereskedésből, amely a rácoknak fő életformája.

Néhány helyen a mezőváros borban és gabonában termékeny

A mezőváros sík vidéke nem kevésbé termékeny borban, mint gabonában, amely itt igen jól megterem. A szőlő leginkább budai nemesítésű vörös. Különböző fajtájú gyümölcsök is honosak itt, másutt terméketlen, a területének legnagyobb része azonban fövenytől, homoktól terméketlen, és mivel a földművelésnek nem felel meg, barmok bolyonganak rajta táplálékot keresve.

III. ZOMBOR

Zombor fekvése és felosztása

Zombor a fele úton van Bács és Baja között, és mindkettőt felülmúlja terjedelmével, miközben két városra oszlik szét: közülük az egyik keleten, a másik nyugaton terül el. Ezt sáncként karók veszik körül, nem annyira a háború dühének, mint a kártevő állatoknak a távoltartására, bár az ellenséget is vissza tudja tartani, hogy az odaérkezve a hírénél gyorsabban rájuk ne tőrjön. Dél felé egy cölöpökkel megerősített földsánc van, valamilyen tábor nyomait mutatva, de ennek egyetlen védőfalán kívül semmi több nem maradt fenn. A katolikusok temploma a mezőváros díszéül szolgál, a többi része a rácok szokása szerint emelt házakkal van beépítve, amelyekben e nép számos tagja lakik.

A lakosok rácok

Ezek mindnyájan görög szertartásúak. Az istentiszteleti gyülekezeteik számára szánt templomot a helység köze-

pén emelték, így különösen szembetűnik. A mezővárosnak saját tisztviselői kara van.

Az életmódjuk Az életüket a szántóföldjükből és az áruikból tartják fenn, és közben a közeli Duna is módot nyújt a keresetre. De szőlő is terem, hitványabb ugyan, mint a bajorok igen híres polihisztora, Johannes Clericus a sempronіumival cserélt össze. Tudniillik ez a mindenkinél bölcsebb férfiú, mivel nem tudta, hogy van Sempronium, amelynek szőlőjét munkánk Előfutárjában (Prodromus) leírtuk, tévedésből Zomborinak értette. De meg kell említeni, hogy Sempronium a mi Zomborunktól nemcsak szőlőjének kiválóságában különbözik, hanem e helységek közötti távolságban is. Sempronium ugyanis a Dunán túl Ausztria területén fekszik, és ettől a Tisza és a Duna között fekvő Zombort, amelyről most van szó, körülbelül negyven mérföld választja el.

II. fejezet

BÁCS VÁRMEGYE VÁRAI

I. BÁCS VÁRA

A vár fekvése Bácshoz, amelyet már leírtunk, délről egy erődítmény csatlakozik.

Szent István alapította Őseinktől úgy hallottuk, hogy Szent István alapította, és ajándékként adta a bácsi főpapnak. Bármiféle legyen is, maga a nagysága tanúsítja, hogy régi építmény.

A háborúk megviselték Bár a gyakori háborúk nagyon megviselték, mégis eléggé elárulja hajdani pompás építmény voltát.

Az alakja Négyszögletes alakja van, és kétségkívül hatalmas és egykor erős védőfalakkal van megerősítve. Hajdan két templom volt benne, az egyik észak felé, a másik keleten. Az előző valamivel nagyobb volt, és a nép közös jámborságának volt szentelve, az utóbbi kisebb volt, és a főpap magánhasználatára volt rendelve. Ezen az oldalon hozzá közel építették azt a palotát is, amelyben a főpap székelt, amíg itt tevékenykedett. Mindkettő azonban rútul romokban fekszik.

Az elöljáróság címere Látszik egy valamiféle igen régi építésű elöljáróság is egy címerrel. A többit a magyarok lerombolták és felégették. A Rákóczi-háború kezdetén ugyanis a város polgárai az erődítményt elfoglalva derekasan védekeztek, de kiűzetésük után kénytelenek voltak az erődítményt a magyaroknak visszahagyni. Ezek a vár elfoglalása után több mint tizenkét máglyarakást emelve sokáig megszállva tartották a lakosság nagy nyomorúságára, azután, amikor a németek ostromzár alá vették őket, addig nem hajtották végre a kivonulást, amíg a várat el nem pusztították.

A vár erődítményei Egyébként a vár erődítményei árkokkal vannak körülvéve, amelyekbe hajdan a vár urai a Dunától igen titkos járatokon vizet vezettek.

Az állandó vízéről híres kút A sáncon túl a kapu előtt van egy állandó és bő erű kút, amely ezenkívül jó ízű és igen hideg vízű, jóformán nincs is sehol ezen a vidéken jobb.

Annak fekvése Egy fal zárja körül ezt a kutat egy elég erős bástyával, amelyen keresztül bejárat vezet a belsőbb kapuhoz. A bejárat fölött a falba illesztve egy kő van a kezében kardot tartó Szent Pál szobrával és a püspökség címerével, amelyet még ma is szemébe tűnnek a bemenőknek.

A vár bejárata Az egész építményhez egy hatalmas szabad tér csatlakozik, amelyet hajdan fal övezett, és amelybe a város felől egy hídon át a kapu nyit bejáratot. Itt a törököknek régi és olyanféle kis épületeik voltak, amelyek az őrök részére voltak alkalmasak, de ezek az idő vasfogától lerombolva hevernek.

A szép kilátás Egyébként innen a kilátás szép, mert tarka változatosságban mutatja a kerteket, ligeteket és erdőket.

II. TITUL VAGY TÉTEL

Régi és kiváló vár, amíg a prépostság virágzott.

A vár elnevezése és fekvése Általában Titulnak, a magyarok Tételnek mondják. A Tisza mellett fekszik, attól napnyugatra, egy kiválóan magas és a természettől is megerősített, alkalmas helyen. A természetesen magasabban emelt várat mocsarak veszik körül, és ha ezek megduzzadnak, akkor az ellenséget nemcsak az ostromtól, de bizony az odajutástól is távol tartják.

Egykor a prépostságáról híres Erről a várról Brodericus ezt mondja: „A Tisza a Dunába Titel táján ömlik, amely prépostságáról híres, és e folyó régebbi partján fekszik nem messze Péterváradtól." Tehát nincs távol a Tisza és a Duna összefolyásától. Így ír Gregorianczius (d): „Körülbelül a Dunába ömlő Tisza torkolatánál van Titel, amely négyezer dukát jövedelemmel rendelkező prépostságáról ismert." E helység papságának egészen gazdagnak kellett lennie. Brodericus, akit az imént dicsértünk, ennek a tulajdonaként sorolja fel Erdőd várát. Azt mondja: „Erdőd vára a titeli prépostságé, egy olyan hely, amelyet mindenünnen erdők vesznek körül, és amelyeket kevés fáradsággal, a természet segítségével nagyon meg lehet erődíteni."

A mohácsi vereség után a törökök birtoka A mohácsi vereség után megadta magát a törököknek, és ezeknek mindaddig szolgált, amíg az ellenséget a győztes keresztények az egész vidékről ki nem zavarták.

(d) Deser. Clad. Mohács 760. lap a Záradékban Origin Gen. Hung.

A törököket kiűzik Tudniillik 1688 táján az őrség az ostromtól való félelmében tizenhat löveget és nem csekély hadi készletet hátrahagyva megadta magát, amikor közeledni látta Vallisiust, két ezred vezérét, aki Pétervárad nál átkelt a Dunán.

Újból a bitorló hatalmába kerül De újból a bitorló hatalmába kerül.

És ismét visszafoglalják a mieink A híres szalánkeméni győzelem után Stahremberg vezérlete alatt újból és újból visszafoglalták. Most régi hatalmától és szépségétől egyaránt megfosztva csak szomorú látványú rom, amely régi hírnevén kívül semmit sem őriz.

III. A DUNÁN INNEN FEKVŐ PÉTERVÁRADI SÁNC

A vár fekvése Pétervárad vára a Duna túlsó partján, azaz Szlavóniában fekszik, és hajóhíddal vagy csónakon való átkeléssel van összekötve a Dunán inneni Magyarországgal. Ezt előretolt sáncok védik, amelyek nem tágasak, nem is szűkösek, hanem az őrködő katonák szállásául épültek. A sáncon kívül és belül sok házikó van, amelyek határkövekkel szétválasztva részben a nemzeti katonaság, részben pedig a megyei joghatóság tulajdonát képezik, és ezeket a mezőgazdaságból élő néptömeg lakja.

A vár ispánjai A megyei joghatóság élén egy német vagy rác ispán áll váltakozva az itt nagyobb számban lakó megyei hivatalnokok miatt, a népnek élén pedig a főkapitány.

A templomok Itt a katolikusoknak egy templomuk van, a rácoknak pedig három görög szertartású.

Az ellenség cselvetése folytán megszakított híd Hogy mennyit értek ezek a valódi védőfal módjára emelt sáncok, a híd védelme szempontjából, az gyakran már másik háborúban is nyilvánvalóvá vált, de főleg a minapiban, amikor az ellenség csellel megszakította a hidat, pedig a hadsereg már-már átkelt rajta. Ekkor erről az oldalról és Pétervárad ról egyaránt megakadályozták, hogy hiányossá válva az egész híd szétessék. Kétségkívül a mindkét oldalról meginduló munkálatok a vártnál gyorsabban javították ki a hidat, és az később a győztes hadseregnek lehetővé tette az átkelést.

III. Rész

BÁCS VÁRMEGYE FALVAI ÉS PUSZTÁI

Hajdan az egyes falvaknak és pusztáknak megvoltak a maguk gazdái, de mivel a barbárok igája ezeket az urakat elpusztította, most a király fennhatósága alá tartoznak, minthogy ő szerezte vissza azokat. Sok falu teljesen el is pusztult. Amelyek fennmaradtak, azokat a következőkben fel fogjuk sorolni.

1. Istvánmegye: püspöki kúria, Baja mezőváros szomszédságában, alattvalóinak házaitól megszállva. A területe búza termesztésére alkalmas.

2. Szurdik puszta avagy pusztaság a barmok állandó elhelyezésére és gazdálkodásra használható.

3. Bibkics a bajaiak faluja, állattenyésztésre igen alkalmas, már a falvak közé számít.

4. Felsőszentiván hasonlóképpen pusztaság, amely istálókkal és pásztorkunyhókkal van betelepítve; hasonlóképpen érdemes a falu elnevezésre.

5. Felsőalmás kicsiny falu.

6. Katymár hasonló helyzetű.

7. Legyen nem sokban különbözik Almástól.

8. Gyurity pusztaság, kicsiny, de termékeny.

9. Gara már a falvak közé számít; annál híresebb, mivel a Gara nemzetségé; egyrészt az előbbivel csaknem egyenlő, másrészt a bajaiak barmai legelnek rajta; mégis annál híresebb, mivel a Gara nemzetség szülőföldje, és a nevét adta neki. Innen nem messze Baja felé hét szerény földhalom tűnik szembe az országúthoz közel; a lakosok azt beszélik, hogy ott az öregek messze nyúló emlékezete szerint valami Gara csatát vívott.

10. Basskút (Sic! Vaskút) gabonatermő falu.

11. Baracska gabonán kívül szőlőt is terem.

12. Dantova gabonán kívül semmit sem terem, de a szőlő is megterem.

13. Felsőmonostor régi és termékeny hely.

14. Szántova szőlőtermő hely, és ezen a vidéken sehol sincs jobb bor.

15. Béreg terem ugyan szőlőt, de a szántovainál hitványabbat.

16. Kollut gabona, valamint szőlő termesztésre alkalmas falu.

17. Szterbácz kicsiny, de gabonatermő falu.

18. Alsó- vagy Nagymonostor szőlőt és gabonát egyaránt terem.

19. Passinadának szőlőskerteken kívül gabonaföldjei is vannak.

20. Kupussina nem szűkölködik szőlőben, de a gabonatermése a legjobb.

21. Szentiván nagyobb jövedelmű falu, hiszen mind borban, mind gabonában gazdag.

22. Bokosinovicz az előbbihez teljesen hasonló akár szőlőire, akár a szántóföldjeire nézve.

23. Prejaka kövér legelőiről ismert pusztaság, amelyre a lakosok már kezdtek betelepülni.

24. Doroszló a Duna áradásából származó Mosztouka partján fekszik, lakosainak nagy előnyére nemcsak az öntözés, hanem a halászat miatt is.

25. Szenta (Sic! Zenta) mind szőlőnek, mind vetésnek megfelelő hely.

26. Bogojevo szántóföldje gabonatermő.

27. Karavukova pusztaságon fekszik nem messze Bácstól a berkeken túl.

28. Továrissova az előbbivel szomszédos falu.

29. Paragha szomszédos Báccsal.

30. Szilbas szerény kis falu, amely bár távol áll az ésszerű műveléstől, mégsem terméketlen.

31. Pioniczának nincsenek szőlői, de gabonát terem.

32. Despotszentiván közepes helység.

33. Schove hasonló helyzetű.

34. Kér: nincs miért sokat emlegetni, bár gabonát terem.

35. Temerin gabonában termékeny hely.

36. Kács csak gabonát terem, szőlőt nem.

37. Kobila azok között a római sáncok között fekszik, amelyek a Duna partjától egészen a Tiszáig terjednek. Világos nyomok mutatják, hogy itt a rómaiaknak egykor állandó táboruk volt. A nevét Attila kancájáról kapta; ame-

lyet az illírek kobilának hívnak. Azt beszélik, hogy Attila ezt a sáncot ennek a kancának a segítségével foglalta el, és hogy az itt fekvő falura hagyta a kanca nevét.

38. Mossorin amellett a hegy mellett fekszik, amelyet fentebb említettünk, és ezért jó bora terem.

39. Lók szőlőt is terem, de az nem ér fel a mossorini minőségével és bőségével.

40. Gospodince puszta, amely a nyájak és barmok állandó szállásául alkalmas.

41. Turia falu ugyan, de kicsiny.

42. Gardinovácz sokkal szerényebb helyzetű, mint Turia.

43. Verbácz jó sorsú falu.

44. Kucsura már kisebb.

45. Szivacz gabonán és takarmányon kívül semmit sem terem, de már szőlőskerteket is művelnek.

46. Szabadka a csongrádi tartománnyal szomszédos helység.

47. Parabugy szép helyen van nem messze Bácstól.

48. Keresztúr messzebbre van, vetőföldnek alkalmas falu.

49. Plávnának szőlője van.

50. Lavrancz elhagyott hely, amely gabonaföldjeiről ismeretes.

Jegyezd meg jól!

Itt van még Nehm tábornok örököseinek futaki birtoka négy vagy öt faluval. Most pedig Cavriani gróf öröksége.

Bél Mátyás:

A KŐVÁRI KERÜLET TÖRTÉNETE

BEVEZETÉS A FORRÁSKÖZLÉSHEZ

Miután a Bács-Kiskun megyei Levéltár megbízásából lefordítottuk és feldolgoztuk Bél Mátyásnak a Jászkunság történelmi és földrajzi leírását tartalmazó kiadatlan művét,[1] hiányérzet maradt bennünk. A kéziratos mű teljes latin címe ugyanis így hangzik: „Matthiae Belii Notitia geographico-historica Districtum Cumano-Jazygum et Kőváriensis, a Georgi Gyurikovits descripta." Az eredeti kézirat tehát magában foglalta Kővárvidéke leírását is, amíg az Országos Széchényi Könyvtár kézirattárában Fol. Lat. 3370. nyilvántartási szám alatt talált másolat csak a Jászkunságra vonatkozó részt tartalmazta. A kézirat eredeti példányának megtalálására irányuló kutatásaink eredménytelenek maradtak. Fel kellett tételeznünk, hogy a kéziratot másoló Gyurikovits György a maga kéziratgyűjteményének gyarapítására csak a Jászkunságot érdeklő részt vette másolatba. A Széchényi Könyvtár kézirattárának tüzetesebb vizsgálatakor azonban kiderült, hogy a másolat második része az első résztől elszakítva a Fol. Lat. 3372. nyilvántartási szám alatt megvan, amint erre id. Szinnyei József is utal a Magyar írók élete és munkái c. művében.[2] A már kiadásra került Bél Mátyás-mű teljessé tételéért adjuk közre most Kővárvidéke leírását.

A jászkunsági rész feldolgozásakor az eredeti Bél-mű megírását 1731-re tettük egy 1730-ban végzett gyűjtőmunka után. Bács-Bodrog vármegye leírását Bél Mátyás 1735-ben fejezte be, tehát a Duna—Tisza közének feldolgozását mindenképpen a XVIII. sz. 30-as éveinek elején végezte el. A Kővár vidékéről szóló részt maga Bél Mátyás datálta 1725-re. A kéziratok másolója, Gyurikovits a két kéziratot összekapcsolta. A két mű egybecsatolásakor a kronológiai sorrendtől való eltérést mindenképpen a két táj jelentőségének és az ország életében játszott szerepének mérlegelése okozta. Az összekapcsolás közös oka pedig az volt, hogy mindkettő különleges helyzetet foglalt el a közigazgatásban. Mindkettőt districtusnak, azaz kerületnek nevezték, és mindkettő élén főkapitány állt és nem főispán, mint a vármegyékben. Így kerülhetett Gyurikovits logikájában ez a két egymástól és lényegében annyira eltérő vidék egy kéziratba.

Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy Bél eredeti, de korai halála miatt meg nem valósított terve szerint Kővárvidéke a Notitia VI. kötetébe került volna, míg a Jászkunság ebben a tervezetben egyáltalán nem szerepel.

Kővárvidéke történelmi és földrajzi irodalmunknak meglehetősen elhanyagolt területe. Első megpillantásakor az elnevezésről magunknak is csak az rémlett fel, amit Losontzi Hányoki István közismert Hármas Kis Tükörének 1773-as kiadásában olvastunk a „Tiszán-túl való kerület" c. fejezetben:

„Kő-Várnak vidékét Erdély felé tették,
És azt hegyek, halmok, erdők, környül vették;

Kapnik, Berkesz, Kővárt ide helyheztették,
De ezt el-hányatták, 's hírét el-temették.

Kapniknak gazdag arany ezüst bányája vagyon. Kővár, magas hegyen épült, de el-pusztult."[3]

A Hármas Kis Tükör 1848-as kiadása már bizonyos változást mutat. A vers harmadik sora így módosul: „Kápolnakot, Kővárt ide helyeztették." A kiegészítő rész valamivel bővebb ismereteket nyújt: „Kővár-Vidéke gyűléseit tartja Nagy-Somkúton. Főkapitány: S. Berkeszi Katona Pál. Kővár-Vidéken van 1 szabad Bánya, egy mezőváros; 's 90 falu; népessége 40 512 lélek. Nagysága 19 négyszegű mértföld. Portája 25. Felosztatik négy kerületre: 1. Vaadi, 2. Berkeszi, 3. Somkúti, 4. Bugyi."[4]

A Hármas Kis Tükör e rövid tájékoztatójánál feltehetően többet mond az olvasó számára, ha az erdélyi kapcsolt részekre („partes adnexae") emlékeztetünk, amely terület a köztudatba inkább a Partium név alatt ment át. Erdélynek az anyaországtól való elszakadása után Kraszna, Középszolnok, Zaránd vármegyéket és Kővárvidéket, ezt a tulajdonképpeni Magyarországhoz tartozó területet Zilah városával együtt Erdélyhez kapcsolták. Ez a helyzet az erdélyi fejedelem teljes címében is megmutatkozott: „Princeps Transylvaniae et partium Hungariae eidem adnexarum dominus", azaz „Erdély fejedelme és Magyarország hozzákapcsolt részeinek ura". Ebből az állandó jellegű szókapcsolatból vált önálló fogalommá a „rész" jelentésű, latin „pars" szó többes birtokos esete „partium" alakban.

A terület eredetileg közigazgatásilag Középszolnok vármegyéhez tartozott, s attól feltehetően a XVI. század végén vált el. Bél Mátyás szerint azért nem kapta a vármegye megjelölést, mert Középszolnok vármegye fenn akarta tartani a maga jogát evvel a területtel kapcsolatban. Valószínűbbnek tűnik, hogy nevét inkább sajátos közigazgatásáról nyerte. Amint Bél Mátyás is említi, minden közigazgatási teendőt ezen a területen Kővár kapitánya látott el, és így a vidék jogállása a jászkun kerülethez tette hasonlóvá, amelyet szintén sohasem neveztek vármegyének. Ezért lett a hivatalos elnevezése „districtus Kőváriensis, magyarul pedig Kővárvidéke.

Apafi Mihály halála után Erdély önállósága megszűnt, Erdély ismét a magyar király hatalma alá tartozott, de közigazgatásilag különálló egységet alkotott. Az 1693—1733-ig terjedő időt leszámítva a Partium továbbra is az erdélyi közigazgatáshoz tartozott. Az erdélyi rendek mindenkor elutasították a magyar országgyűlés visszacsatolási kívánságát. Erdélynél maradásáról III. Károly 1732. december 31-én királyi leiratot adott ki, és ezt 1733. február 26-án a szebeni országgyűlés jóváhagyta.[5] 1848-ban merült fel újból a Részek ügyének rendezése, de Kővárvidéke kivételével az érdekelt vármegyék inkább a visszacsatolás ellen voltak. Az országgyűlés végül mégis megszavazta az 1848:VI. t. c.-t, amely Magyarország elválaszthatatlan részének jelentette ki a Részeket. Kővárvidékének ünnepélyes visszacsatolása 1848. május 22-én ment végbe Nagysomkúton.[6] És bár a szabadságharcot követő abszolutizmus ismét Erdélyhez csatolta, 1861-től végleg Magyarországhoz tartozott ez a terület.

Kővárvidéke önállósága azonban ezek után már nem volt hosszú életű. Az 1876:XXXIII. t. c. Kővárvidékét, mint közigazgatásilag különálló egységet megszüntette, annak területét részben Szatmár vármegyéhez, annak keleti részén levő nagybányai és nagysomkúti járásaihoz, részben pedig Szolnok-Doboka vármegye nyugati, nagyilondai és magyarláposi járásához csatolta. Ma az egész terület a Román Szocialista Köztársasághoz tartozik.

Amikor Bél Mátyás leírta Kővárvidéket, ez a districtus a királyi Magyarországhoz tartozott. A Bél Mátyást követő íróknál azonban gyakran van bizonytalanság Kővárvidéke hovatartozását és jogállását illetően. A Bél Mátyás Compendiumának 1. kiadását szerkesztő Tomka-Szászky 1753-ban a magyarországi tiszántúli kerületnél tárgyalja,[7] pedig ekkor már újból Erdély joghatósága alá tartozott. A Compendium 3. kiadásának szerkesztője, Benczúr József egészen zavarossá teszi a helyzetet. Az Erdélyhez csatolt vármegyéket (comitatus ad Transsylvaniam adplicati) így sorolja fel: a Zarándi rész, Kővár, Kraszna, Középszolnok. Itt tehát Kővár az önálló megyék (comitatus) között szerepel. A vármegyéket csoportosító Index-ben a Tiszántúli Magyarország vármegyéinek felsorolásában a 10. helyen áll Kraszna a Kővári kerülettel (comitatus Krasnensis cum districtu Kővár), majd a 11. helyen Középszolnok (Szolnok mediocr.) következik.[8] Itt már úgy tűnik, hogy Kővár Kraszna vármegyének egy része, vagyis éppen azt a hibát követi el a szerző, amelyet maga Bél Mátyás ítél el (II. rész, I. fejezet, 1. §) Istvánffynál, aki Kővárt „a Lápos folyóval határos Kraszna tartományba" helyezi. A 3. kiadáshoz mellékelt térkép, amelyet Fritsch András Erik készített Pozsonyban 1755-ben, annyit tisztáz a kérdésből, hogy világosan látható, hogy Kővár és Kraszna vármegye között ott van még Középszolnok vármegye, s így Kraszna vármegye és Kővárvidéke nem tartozhatott össze. Viszont Kővárvidéke megjelölésére a térképész a járás (processus) elnevezést használja, és evvel mintegy visszaállítja a régi helyzetet, amikor Kővárvidéke még Középszolnok vármegye egyik járása volt.

A későbbi íróknál, Korabinszky János Mátyás német nyelvű lexikonából[9] (1786) és Vályi András magyar lexikonából[10] (1796—1799) Kővárvidéke teljesen hiányzik. Hasonlóképpen nem szerepel e vidék Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírásában sem.[11] Az ugyanebben az évben készült Hármas Kis Tükör azonban felveszi — amint azt fentebb láttuk — a tiszántúli vármegyék közé nem csak Kővárvidéket, hanem a Partium másik három vármegyéjét is.

Magának Kővár várának az építési ideje a történelem homályába vész. Bél Mátyás erről nem tudott semmi konkrétumot mondani. Istvánffyra hivatkozik, hogy bár az sokat emlegeti a várat, annak keletkezéséről ő sem tud semmit. A vár, amely a Lápos folyótól körülfolyt 407 m magas hegyen emelkedett valamikor, dr. Csánki Dezső szerint „1367-ben tűnik föl, a midőn I. Lajos király Dragomér fiainak, Drágnak és Jánosnak adományozza. Az ő utódaik: a Béltekiek és a bélteki Drágfiak bírják ... az egész XV. században."[12] (Érdekes megjegyezni, hogy Balk és Drág azoknak a máramarosi románoknak voltak a vajdái, magyar méltóságuk szerint a főispánjai, akik IV. László király alatt települtek be Máramaros területére, és a királynak segítségére voltak a tatárok elleni küzdelemben. Majd miután Máramarosban megtelepültek és elszaporodtak, 1360-ban Bogdán vezetése alatt rajt bocsátottak ki a tatárjárás folytán elnéptelenedett Moldvába, és ott a moldvai román vajdaság megalapítói lettek.[13] Erről ír Bél Mátyás is a Jászkunság leírásában, ahol Bombardi Topográfiájára hivatkozva mondja el a románok áttelepülését. Bombardi azonban mindezt I. Károly, nem pedig I. Lajos uralkodásának idejére datálja.[14]

Csánki felsorolja azt az 58 helységet, amely 1405-ben Kővárhoz tartozott.[15] A nagy uradalom azonban nem sokáig maradt osztatlan. Dragomir három fia: Balk, Drág és (Oléh) János 1424-ben megosztoztak rajta, maga a vár azonban közös birtok maradt. 1470-ben Bélteki Mihálynak a király iránti hűtlensége miatt Kővár a Drágfiak egyedüli birtokába került, és ott is maradt a következő század

közepéig.[16] Nevezetes képviselője a családnak Drágfi János, aki 1507-ben bárói címet kapott, majd 1520-ban országbíró lett. Ő volt az, aki 1526-ban Mohácsnál „leoldott sarkantyúval — annak jeléül, hogy a zászlónak nem szabad hátrálnia — ezer vasba öltözött harcos élén vitte az ország zászlaját s elesett a csatában".[17] Báró Mednyánszky Alajos közölte a Tudományos Gyűjteményben „Drágffy Jánosnak 1526. eszt-ben Mohácsi Táborból költ utolsó rendelését", amelyben Drágfi ezt írja: „András fiamnak hagyom Kővárát minden vidékestől".[18] A birtok később másik fia, Gáspár birtokába került. Ennek colymai Báthory Annától született György fia azonban „nevendék korában minden maradék nélkül meghalálozott".[19] Így 1555-ben a Drágfi család kihalt. Drágfi Gáspár özvegyét Homonnai Drugeth Antal feleségül vette, és így megszerezte magának Kővárt.

Homonnai Drugeth Antal nevéhez fűződik a vár egyetlen dicstelen szereplése. Falai között a Homonnaiak részére hamis pénzt gyártott egy szebeni származású ötvös, bizonyos Miklós mester. Az ügyben benne volt az egész Homonnai család. Homonnai Gábor jeszenői várában gondoskodott a török elől odamenekített, főleg egyházi ékszerek beolvasztásáról, hogy a pénzveréshez folyamatosan legyen anyag. Végül Bécs utasítására Miklós mestert 1551-ben letartóztatták, és ő 1552 elején — kivégzésének közeledtét látva — töredelmes vallomást tett.[20]

Erdély határát védelmezve Kővár gyakran cserélt gazdát, mert a Habsburgok megpróbálták uralmukat kiterjeszteni Erdélyre is. Miksa király tábornoka, Schwendi Lázár 1565-ben elfoglalta, de Bebek György már 1567-ben visszavette János Zsigmond részére.[21] Az ostromot Istvánffy teljes részletességgel tárgyalja, s ekkor írja le a vár szerkezetét is. Erre a részre hivatkozik Bél Mátyás is, amikor a vár beosztásáról szól.

A vár tehát újból az erdélyi fejedelmek, közelebbről a Báthoryak birtokában volt, amikor Báthory Zsigmond szerencsétlen házasságát kötötte Mária Krisztierna Habsburg főhercegnővel[22] 1595-ben. A fejedelem azonban három nappal az esküvő előtt „azt a végzetes felfedezést tette, hogy — nem férfi s nincs asszonyra szüksége. Az ifjú fejedelemné beletörődött szánalmas és egyszersmind nevetséges helyzetébe, s nem mint feleség, hanem mint nővér akart férje mellett maradni".[23] Férje azonban nem tűrte maga mellett, ezért Mária Krisztierna önkéntes rabságba vonult Kővár falai közé. Később férjétől elválva, mint a halli zárda fejedelemnője fejezte be életét 1621-ben.[24]

1598-ban ide hozták Gyulafehérvárról az összeesküvés miatt elfogott Jósika Istvánt, majd innen vitték Szatmárra lefejezni.

Basta erdélyi pusztítása idején (1601—1604) a király kezére került. Amikor pedig az erdélyiek ellenállása fokozódott, Basta seregével együtt ide szorult vissza. 1605-ben azután Bocskai hajdúi újból visszafoglalták. 1607-ben más várakkal együtt végleg fejedelmi vár lett. Országgyűlési végzés folytán ugyanis a többi zászlósúri szabad területtel együtt a kővári bárósági is megszűnt, s így koronajószág lett.

1614-ben Dóczy András szatmári főkapitány újból megszerezte a királynak az Erdélyt védő várak jelentős részét, köztük Kővárt is. A szultán azonban igen erélyesen figyelmeztette a királyt, hogy e várak, köztük Kővár elvétele az 1606-ban kötött zsitvatoroki béke felbontását jelentené, mert Erdélyből a szultán „csak egy kis kövecskét és egy maroknyi port sem enged".[25] A szultán erélyes fellépése következtében Bethlen Gábor 1615-ben egyezmény útján Kővárt visszaszerezte. Mindez mutatja a vár komoly jelentőségét.

A XVII. század folyamán Kővár fejedelmi vár maradt, és gyakran szolgált nevezetes rabok börtönéül. Híres foglya volt 1633—1649-ig Zólyomi Dávid, I. Rákóczi György kedves embere, akit felségárulás miatt zártak Kőváron fogságba. Tizenhat évi rabság után a börtönben halt meg. Ugyanide záratta I. Rákóczi György az 1638-ban elítélt szombatosok egy részét is.[26] Amikor 1661-ben Kemény János a fejedelemség megszerzése érdekében Barcsai Ákos fejedelem ellen támadt, és őt elfogta, rabsága helyéül ugyancsak Kővárt jelölte ki. Barcsai azonban nem érkezett meg Kővárba, mert Kemény parancsára emberei útközben megölték.[27]

Ugyanebben az évben Ali temesvári basa[28] haddal támadt Kővárra az 1660—62-i hadjárat során, de bevenni nem tudta.

Rákóczi szabadságharcának kezdetekor gróf Teleki Mihály volt a vidék főkapitánya, aki a vár német parancsnokát vasra verette, és a várat Rákóczinak hódoltatta. A szabadságharc bukása után Rabutin[29] megpróbálta őt törvényszék elé állítani, de Telekinek nem lett bántódása, lévén a római szent birodalom grófja.[30] Rabutin a bosszúját a váron töltötte ki, és egyes források szerint már 1713-ban levegőbe röpíttette. A vár lerombolásának évét Bél Mátyás 1717-re teszi. Tekintve, hogy Bél Mátyás 1725-ben járt Kővárvidéken, így nehéz eldöntenünk, hogy kinek van igaza. Hiszen Palmer Kálmán dicséretes alapossággal állította össze Kővár történetét, ugyanakkor Bél Mátyás a kortárs személyes tapasztalatával is hitelt érdemel. Amint tudjuk, Rabutin 1717-ben meghalt. Mivel a vár lerombolása egybehangzóan az ő nevéhez fűződik, ez valószínűsíti, hogy a várat már 1713-ban felrobbantották. Ezt a korábbi dátumot az is indokolja, hogy a nagymajtényi fegyverletétel után a szabadságharc bujdosói közül sokan találtak menedéket a vár falai között, és így érdeke volt a királyi hatalomnak a vár mielőbbi megsemmisítése. Semmiképpen sem fogadható el — éppen Rabutin halálának időpontja miatt — a vár lerombolására vonatkozó 1718-as adat, melyet Szatmár vármegye monográfiája említ.[31]

Evvel a vár története véget ért, de továbbra is megmaradt a közigazgatásilag különálló Kővárvidéke.

Amint látni fogjuk, Bél Mátyás leírja Kővár címerét, de annak ábrázolását sem nála, sem Palmer Kálmán művében nem találtuk meg. Palmer egy lírai mondattal adózik a kővári címernek: „A vár mellett álló meredek sziklás csúcson, a Sólyomkőn azonban, mely Kővárvidék címerében is benne van, állítólag ma is találnak még sólyomfészkeket."[32] Egyedül Szolnok-Doboka vármegye Monográfiája mutatja be a 334. oldalon Kővárvidéke pecsétjének rajzát. Majd a 342. oldalon azt így írja le: „A vidék pecsétje egykorú barokk pajzs: „S. Kővariensis Districtus" körirattal."

Kővárvidéke lakosságáról Bél Mátyás művéből megtudjuk nemzetiségüket, foglalkozásukat, és gyakran olvashatunk nála bírálatot is a lakosok jelleméről, munkaszeretetéről. A lakosság számáról azonban egyetlen adatot sem találunk. Ez nemcsak ebben a műben van így, de Bél Mátyás többi művéből is teljesen hiányzanak a népességre vonatkozó statisztikai adatok. Ennek okát Haán Lajos részint „az ország akkori rendezetlen állapotában", részint pedig abban látja, hogy „Bél nem annyira statisztikát, mint inkább az ország földrajzi és történelmi leírását kívánta adni".[33] Bél Mátyás rendkívül lelkiismeretes alaposságát és éppen rendteremtésre törekvő módszerességét ismerve nehéz feltételeznünk, hogy legalább a lakosság létszámára vonatkozó adatok ne érdekelték volna. Az okokat tehát mélyebben kell keresnünk. Ugyancsak Haán írja, hogy amikor Bél Mátyás a Notitia első kéziratait már elkészítette „azon hír kezdett terjedni az

országban, hogy Bél valamely külföldi hatalom zsoldjában áll s nem is annyira tudományos czél az, amely őt vezeti, hanem inkább azért kívánja minél részletesebben ismertetni az országot, nevezetesen megerősített helyeit, hogy ama hatalom, mely őt zsoldjába fogadta, betörés esetében magát kellően tájékozhassa".[34] Ezért 1720-ban Pálffy Miklós nádor Bél Mátyást maga elé idézte. Bél bemutatta kéziratát, és a művelt nádort sikerült meggyőznie célja tisztaságáról, sőt a nádorban támogatóra is talált. A XVIII. század végén Vályi András professzornak is, aki Magyarország helységeit betűrendes lexikonban foglalta össze, védekeznie kellett az adatszolgáltató nemes vármegyék olyan téves nézetei ellen, hogy nem szabad az ország titkait a nagyvilág előtt feltárni. Vályi így védekezik a méltatlan vád ellen: „Sehol sem fordul elő az én munkámban az Országnak belső ereje, sem a' Városoknak népessége, sem a' Lelkeknek száma, sem a' jövedelmeknek summája, sem egyebek; melyek felől tsak legkissebbett is gyanakodni lehetne".[35] A század első felében ez a vélekedés még erősebb lehetett, és mintegy önigazolásképpen hiányoznak Bél Mátyásnál is a lélekszámra vonatkozó adatok.

Kővárvidéke első összefoglaló statisztikáját ifj. Palugyay Imre Megyerendszer hajdan és most c. művében olvashatjuk. Ő Bárándy János[36] és Fényes Elek[37] úttörő magyar statisztikusok adataira támaszkodva megállapítja, hogy Kővárvidéken van 1 kir. kamarai polgárváros, 1 földesúri polgárváros és 90 falu, azaz összesen 92 helység. A lakosok összlétszáma Bárándy szerint 44 600, Fényes szerint 45 345 lélek. Mindkettőjük adatai az 1830-as évekre, azoknak inkább a második felére vonatkoznak. Ugyanitt találjuk a terület lakosságának első nemzetiségi statisztikáját is. Idézzük:

„Elágazik a népesség

b) nyelvre	Bárándy szerint	Fényes szerint
törzsökös magyar	3 000	3 511
magyaros	2 000	
német	1 000	1 317
oláh	38 600	40 517
Összesen	44 600	45 345"[38]

Amint látjuk, Bárándy becslésnek tűnő kerek számai nem sok eltérést mutatnak Fényes pontos adatokra támaszkodó számaitól. Megállapítható, hogy a magyarság létszáma még Bárándy kedvezőbb adatai alapján is alig haladja meg a 11%-ot, Fényes adatai alapján pedig a 8%-ot sem éri el.

A helységnévtárak nemzetiségi megoszlásról nem tájékoztatnak, de a lakosság összlétszámának alakulása szempontjából mégis érdekesek. Közöttük első Gámán Zsigmond Helység-névtár c. műve. Gámán 1861-es adatai szerint Kővárvidéke hat járásában 90 helység található 46 611 lakossal.[39] Ezt Bél Mátyás adataival csak annyiban áll módunkban összehasonlítani, hogy Bél idejében csak 2 járás és benne 84 helység volt.

Az 1863-ban kiadott Magyarország helynévtára hat járásban 92 helységet mutat ki, s a lakosság összlétszámát 44 245-ben határozza meg.[40]

Az 1873-as kiadású Helységnévtár már csak négy járást említ, mert megváltozott a közigazgatási beosztás. A lakosok száma ekkor 51 744 fő volt.[41]

További statisztikai adatok gyűjtését megakadályozza az, hogy 1876-ban Kővárvidéke önállósága megszűnt, és beolvadt részben Szatmár, részben Szolnok-Doboka vármegyébe. A XX. század első éveiben kiadott vármegyei monográfiák-

ból már csak annyi állapítható meg, hogy a nemzetiségi helyzet nem változott meg. Magyarok csak elenyésző számban akadtak az egyes falvakban a román lakosság között, és magyar többségű helységet, mint pl. Sáros-Magyar-Berkesz, alig találni e vidéken.

Természetes, hogy egy ilyen nemzetiséginek tekinthető területen a falvak elnevezésének jelentős része román eredetű. A nép száján keletkezett, eredeti román elnevezést azonban a románul nem tudó magyar közigazgatás sok esetben eltorzította, vagy legalábbis a vélt kiejtésnek megfelelően írta le. Ilyenek pl. Gaura, Groppa, Sztezser vagy Zsugasztra. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy más falvaknál a románokat megelőző szláv lakosok nyelvének emléke tükröződik a falu nevében, mint pl. Csernefalva, Kozla vagy Szelnicze. Maga Bél Mátyás sem tudott románul, amint azt a falvak nevének vagy „a hegyeken" kifejezés román megfelelőjének helyesírása is tanúsítja. A fentebb említett helynévtárak szerkesztői sem ismerték a román nyelvet, pedig közülük Gámán Zsigmond erdélyi ember volt. Így azután meglehetősen nehéz volt — csakis a századunk elején megjelent vármegyei monográfiáknak köszönhető — azonosítanunk a Bélnél feltüntetett falvak nevét. Pl. Bélnél található Varjú falu. Ezt régebben Varalyúnak hívták. Ezt érthette félre Bél. Ebből azonban a XIX. századi helynévtárakban Váraly—Várallya—Váralja, majd a millennium környékén Kővár-alja lett. A XIX. század végén a millenniumi hazafias felbuzdulás különben is sok falu idegen nevét megváltoztatta, pl. Garbonácz (Karbonácz) elnevezése a gyógyfürdője miatt Szolnokfüred lett. Viszonylag könnyebb volt megtalálni az egyezést, ha csak az idegen név lefordításával magyarosítottak, mint pl. Magurából Nagyhegy, Ploppisból Nyárfás vagy Pojniczából Kismező lett. Bél Mátyás elnevezéseit éppen a kutatók kedvéért mindenütt megőriztük az eredeti helyesírásban. Ahol a XIX. századi falunév lényeges eltérést mutat, ott az azonosítás kedvéért azt jegyzetben feltüntettük, és rámutattunk az elnevezésben bekövetkezett jelentős változásokra.

Igyekeztünk a vidék falvainak nevét a ma is létező helységgel és annak mai, román elnevezésével azonosítani. Nem akarván azonban a jegyzetek számát feleslegesen szaporítani, ezt a falu neve után „ma" megjelöléssel zárójelben közöltük. Az egyeztetés fáradságos munkájához Coriolan Suciu Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania (t. I—II. Bucureşti 1967—68.) c. műve nyújtott pótolhatatlan segítséget.

Szólnunk kell az eredeti Bél Mátyás-kézirat másolójáról, Gyurikovits Györgyről is. Igaz, a kézirat első felének kiadásakor már megemlékeztünk róla, de egyes megállapításaink kiegészítésre és helyesbítésre szorulnak. Először is helyesbítenünk kell születésének évszámát, amely 1783 helyett 1780. július 12. Thewrewk József Magyarok születésnapjai c. műve indította el a téves 1783-as születési adatot, s ezt több későbbi életrajzíró is átvette. Gyurikovits a Trencsén megyei Ivánóczon született. Sok mindennel foglalkozott ifjúkorában, volt pl. gazdatiszt is, míg végül jogi pályára lépett, és 1823-ban már a pozsonyi törvényszék ülnöke lett. Az 1820-as évek országgyűlésein többször képviselte Pozsony városát. Rendkívül vonzódott a tudományokhoz, és igen gazdag könyvtárral rendelkezett. Nem riadt vissza attól sem, hogy a saját céljaira kiadatlan kéziratokat másoljon le. Ennek köszönhető többek között ez a Jászkunságról és Kővárvidékéről szóló kéziratmásolat is. Bízunk benne, hogy sikerül megtalálnunk azt a kéziratmásolatot is, amely Bács-Bodrog vármegye leírását tartalmazza. Ezt Bél 1735-ben állította össze, és Gyurikovits 1847-ben kiegészítette. Tudományos érdemeinél fogva 1832-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. Szélütésben halt meg 68 éves korában, 1848. július 25-én.[42]

Kővárvidékének teljes leírása a mai napig nem jelent meg nyomtatásban, de a Bél Mátyás halála után 1753-ban kiadott Compendiumban megtaláljuk a Kővárvidékéről szóló részt is. Ez a rövid összefoglalás betekintést nyújt abba, hogyan dolgozott a Compendium első kiadója, Tomka-Szászky János,[43] és menynyiben használta fel Bél Mátyás részletesen kidolgozott leírását a tankönyv célzattal összeállított összefoglalásban. Az összehasonlítás kedvéért Bél Mátyás művének fordítása után csatoljuk a Compendium vonatkozó latin szövegének a fordítását is. A szövegek segítségével maga az olvasó is elvégezheti az összehasonlítást. Annyi megállapítást magunk is előrebocsáthatunk, hogy Bél eredeti művének felhasználása teljesen bizonyítottnak tekinthető. Elég, ha arra hivatkozunk, hogy a hegyi járás meghatározásakor a Bélnél is hibás helyesírású román „pegyalulire", azaz „a hegyeken" elnevezést Tomka-Szászky változatlanul vette át Bél kéziratának szövegéből.

Mielőtt az eredeti szöveg fordítását közreadnánk, szükségesnek látjuk leszögezni, hogy a szövegben előforduló latin „Valachus" szó magyar megfelelőjeként az „oláh" jelentést nem faji előítéletből, lekicsinylésből vagy éppen gúnyolódásból használtuk, hanem azért, mert a korabeli irodalomban — még az 1910. évi hivatalos statisztikában is — kivétel nélkül evvel a szóval találkozunk. Különben is, ha nem tennénk, akkor lefordíthatatlanná válnék a hegyi járás 4. falujának, Románfalvának a szövege, ahol a szerző a román és oláh szavakat együttesen használja.

Egyébként Bél Mátyásnak valóban nincs jó véleménye a vidék román lakosságáról. Véleményében mindig általánosít, és gyakran nevezi őket lustáknak és rablásból élőknek. Előítélete velük szemben végigvonul az egész művön. Nem vizsgálja elnyomott, nyomorúságos helyzetüket, hanem sokszor súlyos ítéletet mond róluk. Ez azonban természetes: Bél Mátyás sem vonhatta ki magát — minden felvilágosult gondolkodása ellenére sem — kora nemesi társadalmának általános gondolkodása alól.

Még egy kérdésre kell kitérnünk, amelynek elhallgatása sérthetné a velünk szomszédos nép hagyományait és egyben a történelmi igazságot is. Ez Pintea Gligor[44] ügye. (A magyar történetírók Pintye néven emlegetik.) Bél egyértelműen rablóvezérnek tartja Pintyét, aki 80 emberével akkora kárt okozott, amekkorát még egy nyílt ellenség sem okozhatott volna. Már tárgyilagosabb felfogásban ír Pintyéről Palmer Kálmán többször idézett művében.[45] Szerinte ez a híres haramia, akinek a nevéhez helyi mondák és hagyományok nagy száma fűződik, rablásaival és pusztításaival állandóan rettegésben tartotta Nagybánya és Kapnikbánya környékének lakosságát. Palmer közli Nagybánya városának 1703. augusztus 14-én kelt jegyzőkönyvét, amelyből kiderül, hogy Pintye, aki felajánlotta a szolgálatát és szabadcsapatát Rákóczi fejedelemnek, kisebb csapattal Nagybánya város kapuihoz érkezett, és követelte a városnak Rákóczi részére történő átadását. Eleinte tárgyalás kezdődött, de ez elakadván Pintye és emberei igyekeztek csákánnyal betörni a városkaput. A jegyzőkönyv szerint „a lakosok puskához kényszerültek nyúlni, és a puskázás közben a megmondott Pintye meglövettetett, mivel ő az ország uttyán sok ártatlan vért ontott, ő neki is vére az ország uttyában az kapu előtt kiontatott, teste penig, mint gonosztevőnek tiszteség nélkül a Várdombon belül az kerítésen eltemettetett". A jegyzőkönyv tehát egyértelműen haramiának tartja Pintyét, de Palmer közli a maga felfogását is: „Nem valószínűtlen, hogy Pintye a hírhedt haramiáknak azon fajtájához tartozott, akiket inkább elkeseredés és bosszúvágy, mint merő rablási szándék vitt a zsiványéletre. Sőt az se lehetetlen, hogy csak egy merészebb kiadása volt azoknak a kurucz csapatvezéreknek, kik alkalomadtán nem

kerülték el a rablókalandokat. A köznép emlékezetében bizonyos kegyeletes nimbusz veszi körül alakját; úgy szól róla, mint aki a gazdagoktól vett és a szegényeknek adott, sőt azt a misztikus varázst tulajdonította neki, hogy egy golyó nem fogja s csakis három ezüst golyóval, három rozsszemmel és tavaszi csikónak három patkószegével lehet őt megsebesíteni." Mindez azért érdekes témánk szempontjából, mert amíg a nagybányai jegyzőkönyv tanúsága szerint Pintye „meglövettetett", és így halt meg, addig Bélnél tükröződni látszik az a hagyomány, hogy puskagolyó nem fogta. Bél azt írja: „Akkor ugyanis egy polgár, mivel ólomgolyókkal hiába támadta, egy, a ruhájáról leoldott ezüst övvel ezt az embert úgy leütötte, hogy ettől az egy ütéstől élettelenül terült el." Ha elképzeljük a jelenetet, hogy Pintye a városkapu előtt áll, és csákánnyal igyekszik azt betörni, az a bizonyos polgár pedig a falakon belülről védi városát, nehezen képzelhető el, hogyan üthette le övének csatjával. Az eseménnyel egyidejű jegyzőkönyv igazságát, a puskagolyó általi halált kell tényként elismernünk. Ugyanakkor jellemző, hogy Bél Kővárvidéken 22 évvel később tett útja alkalmával már népi hagyomány hatása alatt álló beszámolót hallott Pintye haláláról.

Ha az erdélyi magyar történetíróknak e kérdéssel kapcsolatos felfogását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy dr. Jancsó Benedek 1931-ben megjelent művében[46] vallási okokban keresi a szegény nép elégedetlenségének okát. Úgy véli, hogy a görögkeletieknek az egyesült görög katolikus vallásra való erőszakos térítése miatt fogtak fegyvert a hegyi falvak görögkeleti románjai, és csatlakoztak Rákóczi hadaihoz. Pintye Gligoron kívül további román származású kurucvezéreket is felsorol, mint Drágui kapitányt, Balla Vaszi hadnagyot és ennek zászlótartóját, Popp Pétert.

A marxista szemléletet képviselő Magyari András[47] 1971-ben már a román parasztság társadalmi elnyomására, nyomorúságos helyzetére vezeti vissza az elkeseredést. Ezt írja: „A Habsburg megszállás elleni harcot a mindenéből kiforgatott parasztság elszántabb elemeiből toborzott, úgynevezett „szegénylegények" folytatták. A császári hatóságok, hogy elejét vegyék a helyzet további romlásának, igen fontosnak tartják a „tolvajok", illetve a „rebellisek" mozgalmát felszámolni. A felkelők ugyanis 1699 tavaszán Pintea Gligor vezetésével úgyszólván uralják Nagybánya vidékét." Végül is, hogy leszereljék őket, amnesztiát adtak Pintyének és csapatának, amint erről Bél Mátyás is megemlékezik. Az amnesztia hatása azonban nem sokáig tartott, mert 1701-ben a császár már 500 tallér vérdíjat tűzött ki Pintye fejére, minden eredmény nélkül. Pintye embereivel uralta Nagybánya környékét. Amikor pedig 1703 tavaszán a Tiszaháton Esze Tamás, Pap Mihály, a kisnemes Major János, Kis Albert vezetésével a jobbágyok Rákóczi zászlaja alatt hadba indultak, Pintye és társai azonnal csatlakoztak hozzájuk, igazolva a szegénylegények és a jobbágyok tömegeinek azonos célkitűzéseit. Magyari András idézi Rákóczi emlékiratait, amelyekben elismerően emlékezett meg Pintyéről: „Pintye ... hogy hozzám való hűségét megmutassa: Nagy-Bánya városa alá szállott ... Nevemben vagy erővel elfoglalni, vagy pártomra téríteni akará a várost." E vállalkozás közben esett el, s így méltán érdemelte ki népe hagyományában a „Vitéz" jelzőt, és lett belőle Pintea Viteazul.

Ezek után átnyújtjuk az olvasónak Bél Mátyás művének fordítását abban a reményben, hogy hézagot pótolunk vele. Nemcsak azért, mert Bél Mátyásnak ez a kézirata most lát először napvilágot, hanem kultúrtörténeti okból is. Hogy csak azt említsem, hogy mindenki ismeri Petőfi Koltón kezdődött, rövid ideig tartó boldogságának történetét, de azt már kevesen tudják, hogy hol van ez a Koltó. Nos, erre is feleletet ad ez a mű: Erdély határán, Kővárvidéken.

FORRÁSKÖZLÉS

A KŐVÁRI KERÜLET TÖRTÉNETE

Általános rész

Első, fizikai fejezet

A KŐVÁRI KERÜLET FEKVÉSÉRŐL, TERMÉSZETI VISZONYAIRÓL ÉS KINCSEIRŐL

1. §

A kővári kerületet (districtus Kővariensis) a régiek Kővár váráról nevezték el így, nem pedig latin szóval, hanem evvel, amely nemcsak a magyaroknak, hanem még a jogászoknak is megfelelt. Nekünk ez biztos határokkal megszabott vidéket jelöl. Mivel ugyanis ez a kis vidék egykor Középszolnok vármegyéhez tartozott, és attól később szakadt el, azt akarták, hogy kerületnek (districtus) nevezzék, hogy a szolnokiaknak ez a joga el ne évüljön, vagy hogy ez a vidék, amely a minap még a járások közé tartozott, túlságosan el ne bízza magát egy új, vármegyei (comitatus) címtől. Akárhogyan is van, királyságunk állami törvényei ezt több helyen evvel az elnevezéssel jelölik.

A kerület hossza Kapnik mezővárostól, amely északra esik, a Szamos és a Berszó összefolyásához igen közel levő Magosfalva faluig számítva kb. hat mérföld,[48] négy mérföld a szélessége, amely Erdély határaitól nyári napnyugtáig[49] terjed; északról Máramaros vármegye, délről Középszolnok vármegye, keletről Erdély, nyugatról Szatmár vármegye veszi körül. A vidék majdnem egész területén hegyek meredeznek. Ugyanis a Kárpátok, amely összefüggő bérceken keresztül sziklás hajlataival egészen idáig elnyúlik, változatos részekre hasadva, majd igen magas hegyekké emelkedik fel, majd völgyekbe ereszkedik alá, amelyek több helyen bár szép, de szűk síkságba mennek át, amely szántóföldnek és rétnek egyaránt alkalmas.

2. §

Főbb hegyei a következők:

1. A Kővár hegyet azért nevezték el így, mivel az azonos nevű vár van rajta.

2. A Sátor a nevét a sátorról nyerte, amelynek alakjára némileg emlékeztetni látszik. Meredek magasságú és nagyon szép. Fonátz és Tsokotes falvak mellett van.

3. A Köves sziklái és kövei miatt járhatatlan; úgy vélik, hogy ezért ajánlották neki ezt az elnevezést. Erdéllyel szomszédos.

4. A Mundschel[50] körülbelül a vidék közepén emelkedik, és az igen magas bércektől különféleképpen van elválasztva. Kovás és Szurdokkápolnak községek között helyezkedik el.

5. A Gyertyános azoknak a hegyeknek a sorozata, amelyek Kővárvidéket Erdélytől választják el; ez a név a sok gyertyánfából (ornus) vezethető le, mivel az „ornus" magyarul gyertyánfát jelent.[51]

6. A Kapnik arany- és ezüstereiről nevezetes, de ezeket már hanyagabbul művelik.

7. A Topor, amely Kővár vára és Berkesz mezőváros között fekszik, nem annyira a nagysága miatt említendő (a többinél ugyanis sokkal magasabb), mint azért, mivel egy széles balta alakjára emlékeztet, amit oláhul topor-nak neveznek.

A többit, amelyek rendszerint azoknak a falvaknak a nevét viselik, amelyek fölött emelkednek, feleslegesnek tartjuk felsorolni.

Többnyire mind igen sűrű erdőkkel vannak borítva, és ezért az itt nagy számban lakó vadállatok tanyájául alkalmasak; medvék, görények, vadkanok, szarvasok, dámvadak, rókák, nyulak, menyétek és olykor hiúzok, hogy ne is említsem a farkasokat, e nyájat fenyegető fajt. Kétségkívül azt mondják, hogy időről időre egyetlen vadászattal, ha azt gondosan és valami kis igyekezettel készítik elő, annyi vadat lehet elejteni, amennyit több kocsival is alig lehet elszállítani. És nem is lehet ezt a dolgot csodálni egy ilyen hegyekben, erdőkben és helyenként hozzáférhetetlen hegyszorosokban bővelkedő vidéken. Az erdei madarak bősége sem kisebb, és köztük a fajdok, császárfajdok, foglyok, rigók változatos fajtái, mezeiek, erdeiek. Talán ez adta a megyének azt a címert is, amely meredek sziklán tanyázó sólyomra emlékeztet. Ugyanezek a hegyek időről időre rablók tanyái, akik nemcsak az utakat szállják meg, hanem néha egész falvakat is kirabolnak.

3. §

A barlangok pedig, amelyekkel hegyeink ki vannak lyuggatva, gyakran szolgáltak a lakosság menedékéül, valahányszor ellenséges támadás fenyegetett. „Pesteriá"nak[52] hívják ezeket az oláhok. Közülük több nagy befogadó képességű, és a természet úgy alkotta meg, hogy azt hihetné az ember, hogy tervszerűen vannak kivájva és megépítve, hogy a védtelen népet, valahányszor a szükség úgy hozza, magukba fogadhassák, és neki biztonságot nyújthassanak. Közülük az a kettő a nevezetesebb, amelyek Nagybuny falu hegyeiben találhatók, és olyan tágasak, hogy sok ezer embernek nemcsak időleges meghúzódásra, hanem lakhelyül is elegendőek. Szűk bejáratuk van, de ezek bent folytatódva hatalmas boltozatokba mennek át, amelyeket a természet szokatlan játéka csodálatosan feldíszített. Az a víz ugyanis, amely a köveken végigfolyva lecsöpög, különféle alakokra emlékeztető jégcsapokat hoz létre. Ahol a víz a barlang falain lassabban csordogál, mint valami szobornak az alakját hagyja hátra úgy, hogy igen magasfokú művészettel bevontaknak hinnéd azokat. Csodálatra méltó az is, hogy ugyanezekben a barlangokban a jéghideg és egészséges vizet szállító

patakocskáknál szanaszét ugyanúgy fűzfacserjék élnek, mint ahogy az a szabad ég alatt a patakok partjain szokott lenni. Az én véleményem az, hogy a hegy ellentétes oldalán vagy végül is akárhol azoknak a barlangoknak más, eddig talán még ismeretlen bejáratai vannak, amelyeken a levegő folyamatosan behatol, és azokat a füzeket ennyire élteti, mivel nyilvánvaló, hogy friss és tiszta levegő nélkül alig maradnának meg, és sokkal kevésbé növekednének.

Úgy hallottuk, hogy amikor 1717-ben a tatárok ezt a vidéket széltében pusztították,[53] több ezer ember, aki ide menekült, épségben maradt. Bár a támadó ellenség a bejárathoz hordott és ott meggyújtott szalmával igyekezett a szerencsétlen sokaságot megfullasztani, de az annyira semmit sem ért, hogy éppen ellenkezőleg a láng és füst nem úgy, amint az ellenség akarta, befelé, hanem kifelé tódult úgy, mintha bent felszerelt fújtatókkal szándékosan hárították volna el ezt a veszedelmet. És ezek kétségtelenül akkor történtek.

Ellenben a régi időkben a kozlai barlangban egy ilyen fajta menekülés a szerencsétlen nép számára gyászosan végződött. Ugyanis a törökök, akik pusztítani jöttek, megtudván, hogy sok lakos vagyonkájával együtt a barlangban rejtőzött el, hasonlóképpen tüzet gyújtottak annak bejáratánál. Azóta, hogy ennek az igen szomorú csapásnak az emléke az utódokban fel ne fakadhasson, felhagytak annak a barlangnak a látogatásával, és az már hozzáférhetetlen.

Ezek után a kisnyíresi barlangok az említésre méltóak. Három van belőlük, és igen hasonlóak a nagybunyiakhoz: mert egyrészt belső patakocskák, másrészt a tobzódó természet különböző alkotásai vannak bennük. Mindkét helyen pedig a barlangokon belül keletkezett patakocskákat, miután elég hosszú utat tettek meg, a homokos talaj lassú, de mégis zúgó örvényben elnyeli. Azoknak, akiknek élvezet a természet csodáit kifürkészni, tették bár ezt a legnagyobb igyekezettel, sehol sem sikerült még a barlangok túlsó kijáratait vagy végét feltárniok.

4. §

Ami pedig már a folyókat illeti, közülük azok a fontosak, amelyek Erdélyben eredve mossák vidékünket.

1. A Szamos, latin elnevezéssel Szamosius, amely Erdélyben kettős forrásból eredve (az egyik Gyalu mezőváros hegyeiben Kolozsvártól két mérföldre, a másik a Beszterce környékén levő havasokban) sokáig nagyon távoli mederben folyik, azután Dés mezővárosnál egyesülve kijut Magyarországra is, és kerületünket kelet—nyugati irányban átszelve és több folyó beömlésével megerősödve, végül a szabolcsiaknál a Tiszába ömlik. Visz magával halakat, nemcsak közönségeseket, hanem főleg sügéreket, pontyokat, harcsákat és kecsegéket,[54] ez utóbbiakból kisebbeket, bár nem olyan sokat.

2. A Lápos az oláhláposi hegyekben ered Erdély határain belül. Innen lefutva a mi kis vidékünket öntözi. A forrásnál még kicsiny, majd csermelyeknek és hegyi patakoknak meg a Szaszar és Miszt folyóknak beömlésétől megnagyobbodva, északról először déli, majd nyugati irányba folyik. Miután Kővár várát körülfolyta, észak felé hatalmas fordulatot téve ismét dél felé fut, és a kővári földet elhagyva Aranyosfalunál a Szamoshoz csatlakozik. Halak számára alkalmas. Ugyanis amerre a forrásokhoz közelebb fekvő vár van, és ahol a hegyek között halad, pisztrángokban bővelkedik; innen kezdve csukákat, pontyokat, pénzespéreket[55] és menyhalakat[56] nevel.

3. A Kapálnak nagyon bővízű és gyors patak, mivel a magas hegyekben ered. Északról dél felé tart. A Lápossal Kőváron túl egyesül, miután a vártól két mérföldre a Kapnik-patakot is magába fogadta.

4. A Berszó vagy Barszó az előbbinél semmivel sem kisebb, de némileg szelídebb. Erdély szomszédos havasaiban levő forrásaitól észak felé fut, majd miután a medre Felsőfentősnél elkanyarodik, dél felé indul; a Szamos Magosfalva falunál fogadja magába. Mindkettőben apró halak vannak, valamint a vizeik kiválósága folytán különféle drágakövek.

5. §

De az egészséges vizek sem hiányzanak kerületünknek. Ezek a kétségtelenül egyedülálló savanyúságú, valamint egészséges voltuk dicsérete miatt is igen híres vizek bőségesen buzognak fel Szurdokkápolnak faluban, és ezeket sajátos ízük és hatékonyságuk kiválósága miatt borkútnak, azaz borforrásnak nevezik a magyarok. Ezenkívül van egy feketéllő vízű forrás is, amelyet általában Feketevíznek neveznek, és amely Gábornagyfalva községben látható. A víz feketeségét első látásra még inkább elismered Tapolcza közelében Nagybányától fél mérföldnyire, amíg a víz a forrásban van, de ha merítesz belőle, átlátszónak és ívásra alkalmasnak tűnik, a fekete színű, forrásbeli másik víztől eltérően. Közben nem lehet tudni, hogy vajon az ottani lakosok egyedül a színének hírétől vagy a víz tényleges hatékonyságától vezetve, a forrást fürdőnek használják, mivel meg vannak győződve arról, hogy sok és makacs betegségre hasznos és egészséges.

Van egy büdös víz Szakatura falunál, a mi nyelvünkön Büdös-kút, amely heves kénbűzt lehel ki magából, úgy, hogy az az időjárástól függően egyszer erőteljesebb, másszor visszafogottabb. Száraz időjárás esetén ugyanis a kén egész enyhén érződik, de ha vihar fenyeget, vagy a felhők sűrűbbé teszik a levegőt, akkor az a bűz úgy megerősödik, hogy alig lehet elviselniök még azoknak is, akiknek az orra máskor hozzá van szokva. Ez a víz ízére nézve igen savanyú, és ha valaki ki akarná próbálni, úgy hiszem, fürdésre alkalmas. Ugyanilyen természetű forrásocska van Tsokmány falunál, de ez egyrészt enyhébben bűzlik, másrészt az oláhok tömege használja fürdőnek a hosszú tapasztalat szerint haszonnal.

6. §

Egyébként a kerület hegyi fekvéséből kitalálhatja az ember, hogy a vidék termékenysége ha nem is kiváló, de nem is csapja be ok nélkül a lakosok fáradozását. Itt ugyanazok a gabonafajták teremnek, amelyek másutt, a hegyek között szűkösebben, de bőségesebben ott, ahol a vidék síkságba, hegyszorosokba, lejtősebb dombokba megy át. A szőlőskertek ritkábbak, főleg a berkeszieket, csoltiakat és a somkútiakat becsülik.

Látható, hogy makktermő erdőkben bővelkedik. Itt igen számos disznócsordát tenyészt, és amerre ezek a jó takarmányt biztosító hegyek északra fordulnak, aranyereket rejtenek, amelyekkel valamilyen balsors folytán hanyagabbul foglalkoznak mindmáig. Mert hogy egykor ezeket gyümölcsözően művelték, arra bizonyítékul szolgálnak a szászok telepei, amelyek kizárólag az ércből származó jövedelem miatt jöttek létre Kapnik mezővárosban.

Az egyéb mezőgazdaság a helyek természete szerint különféle helyzetben van, de sohasem olyan nyomorúságos, hogy a népnek ne volna kiválóan elegendő. Abban az egyben szerencsétlen a táj, hogy a kereskedőhelyek hiányzanak, ahol azt, amit a mezei munkával megtermeltek, akár gabonát, akár más egyebet, eladhatnák, és pénzre válthatnák át. Mivel ez Magyarország közös baja, ezért ezt másutt fejtettük ki és vitattuk meg.

Második, politikai fejezet

A KŐVÁRI KERÜLET LAKOSAIRÓL ÉS TISZTSÉGVISELŐIRŐL

1. §

Fentebb említettük, hogy a kővári föld egykor Középszolnok vármegye negyedik járása volt, de hogy mikor és milyen okból szakították el tőle, és adományozták meg saját jogokkal, azt igen nehéz megmondani, mivel egyrészt a történelem is hallgat róla, másrészt a mi népünknek nincs meg az a tudásvágya, hogy az ilyenféle változásokat feljegyezze, és a levéltárakban elhelyezze. Mégis az a hír járja, hogy régi királyaink a Homonnai Drugethek nemzetségéből egyvalakinek ajándékozták egykor birtokul a bárói címmel felruházott Kővár várát minden tartozékával.[57] Mivel evvel a címmel igazságszolgáltatási hatalom járt együtt, az ezzel a kiváltsággal élő Homonnai egy új és Szolnok vármegyétől elszakított tartományt hozott létre. Azután, mivel Erdély fejedelmei szerezték meg e vidéken a főhatalmat, a báróság megszüntetése után (lásd Erdély jóváhagyott alkotmányát)[58] kerületnek nevezték el, miközben a szolnokiak még nem mondtak le teljesen a maguk jogáról, hátha valamikor a megyének ezt a kiváló részét visszaszerezhetik, és a magukéval egyesíthetik.

2. §

Mivel a vidéket így elszakították, az elöljáróságnak ehhez a fordulathoz alkalmazkodnia kellett. Természetesen, mivel Kővár várát a gyakori háborús zűrzavar miatt egy kapitánynak engedelmeskedő őrséggel kellett megerősíteni, egyszersmind az egész tartományt az ő tejhatalmára bízták. Ezért azt a tisztséget, amelyet másutt főispánok viselnek, itt egy főkapitányra bízták. Így hajdan kettős igazgatás, egyrészt katonai, másrészt polgári nehezedett rá, majd később, a vár lerombolása után mindkettő arra az egyre korlátozódott, amely a tartomány igazgatásának gondját ma is megoldja.

De senki sem jut el e méltóság csúcsára, ha nem a főnemesek rendjéből való; sőt a helyettesek is, akiket itt alkapitányoknak, másutt alispánoknak hívnak, előkelő nemességből származnak, és magyaroknak kell lenniük. Ezek után a tisztségviselők után következnek: a pénzügyi hivatalnok vagy adószedő, a jegyző, a bírák. Ezek mind magyarok. Vannak ugyan közöttük oláhok, de ezeket biztosoknak (commissarius) nevezik. Úgy hallottuk, hogy egyet sem bíznak meg, kivéve rendkívüli esetben, amikor a katonaságot kell a téli szállásokra szétvinni és elosztani, mivel ezt többnyire az oláh nemesek gondjává tették.

Ha valamit közösen meg kell tanácskozni, vagy szokás szerint meg kell újítani a tisztviselői kart, akkor Berkesz mezővárosba vagy ritkábban máshova gyűlést hirdetnek. És akkor azt, ami az állami pénzügyekre, a királyi kincstárra

vagy az adókra vonatkozik, a magyar jogszabályok alapján mérlegelik, a többi dolgot pedig az erdélyi törvények szerint döntik el.

A korunkhoz legközelebbi főkapitányok közül kevesebbet sikerült megismernünk, mint amennyit akartunk. Közöttük vannak:

Kemény Ferenc, János erdélyi fejedelem fia, akit apja balsorsa után, amely 1662-ben következett be,[59] vagy még annak életében e méltóságra emeltek.

Mikes az ismert grófi családból lett Kemény utóda.

Teleki Mihály, a római szent birodalom grófja 1680-tól 1690-ig dicséretesen állt az ügyek élén.

II. Teleki Mihály, a római szent birodalom grófja, az előbbinek a fia, aki 1691-ben apja után következett, és 1720-ban halt meg.

Teleki János, a római szent birodalom grófja, II. Teleki Mihály legidősebb fia VI. Károly kegyelméből 1721. augusztus 22-én jutott e méltóságra. Ma is él.

3. §

A vidék lakosai részben magyarok, részben oláhok, de ez utóbbiak sokszorosan többen vannak. Mindketten a maguk erkölcseit és szokásait követik, főleg a magyarok, akik itt aszerint az ősi szokás szerint élnek, amely egészen különbözik a jelen század ledérségétől: mégis vannak, akik azt az ártatlan életmódot a külföldiek szokásaival kezdik felcserélni. Majdnem mindnyájuknak a vallása kálvinista.

Azok közé az előkelő családok közé, amelyek tartományunkban bennszülöttek, és elég ősi birtokkal rendelkeznek, számítják főleg a méltóságos Kornis grófok családját, Telekiét, aki a római szent birodalom grófjainak méltósága miatt is kiválik, Bethlenét és a Mikes, valamint a Bornemissza bárókét; ezek után nemességükkel kiválnak a Bánfiak, a Matskásiak örökösei, a Toldy, Katona, Sarmasági-Peley, Nagy, Butsy, Szeley, Pétsy, Beleny és más családok, az oláhok között pedig a Rátz család és még több más ismeretlenebb nevű és szerényebb vagyonú család.

4. §

A többi oláh nemtelen és majdnem barbár; rablók neveldéjének lehetne ezt nevezni, olyan szépnek találják a rablásból való élést. Ezért van az, hogy időről időre katonák módjára csapatokba verődnek össze, miután egyszersmind vezért választottak, akinek a parancsának engedelmeskednek.

Kétségtelenül a múlt században egy bizonyos Pintye, aki a Belsőszolnok vármegyében levő Hollómező faluban született, nyolcvan igen féktelen és vakmerő gazembert a maga népéből egybehívott, és evvel a söpredékkel, amelyet különböző hegyeken és utakon helyezett el, akkora kárt okozott, hogy a nyílt ellenségről sem hinnénk el, hogy ekkorát okozhat. Miután a király kegyelméből az életét megkímélték, mivel esküvel lemondott zsákmányolási vágyáról, végül akkor pusztult el, amikor Rákóczi felkelése idején, akinek magát vezérként felkínálta, a nagybányaiak kapuit csákánnyal próbálta szétzúzni. Akkor ugyanis valamelyik polgár, mivel ólomgolyókkal hiába lőtte, egy, a ruháról leoldott ezüstövvel ezt az embert úgy leütötte, hogy ettől az egy ütéstől élettelenül terült el.

És az is az oláhok jelleméhez tartozik, hogy ha a római katolikus vallásra áttérnek, akkor úgy kell tekinteni őket, mint akik értékes tettet vittek véghez, előzőleg ugyanis a görög szertartáshoz tartoztak.

5. §

Egyébként a magyar, valamint az oláh földműveseknek ha nem is teljesen terméketlen föld jutott, a megélhetésük mégis nehezebb. Az Isten háta mögött fekszik ugyanis ez a vidék, és a szomszédokkal való kereskedelem hiányzik. Ami mezei terméket a föld megtermett, azt mind kénytelen a saját határai között visszatartani. Nem könnyű megoldást találni arra, hogyan lehet ezt a nehézséget elviselni, hacsak nem kezdik el művelni valamivel szorgalmasabban és nagyobb munkalendülettel ennek és a szomszédos tartománynak az érceit. Ekkor ugyanis azonkívül, hogy az ércekből származó új jövedelem miatt a vidék gazdagabb lesz, a legszegényebb népnek azok a mezei termékei, például a gabona és a háztáji állatok a maguk mindennapi értékére emelkednek fel, hogy ne beszéljek a szénégetésről, favágásról és egyebekről, amik a lakosságot állandó jövedelemmel fogják gazdagítani. Gondos természetanyánk ugyanis éppen azért látta el a hegyeket ércekkel, hogy ha egyéb módon a föld a hely zordsága miatt nem művelhető, akkor a hegyek belsejét kell megfúrni, és ki kell ásni azokat a kincseket, amelyek az egyébként nyomorúságos nép sorsát segíteni fogják. De ezeket csak úgy mellékesen mondtam.

Második rész

A KŐVÁRI KERÜLET KÉT JÁRÁSÁRÓL

Első fejezet

A KAPÁLNAKI JÁRÁS

E kis vidékünk első járását kapálnakinak nevezik, mivel az azonos nevű folyó öntözi annak egy részét. Kétségtelenül kiválóan van művelve, bár szanaszét van szórva a hegyek között, és falvainak inkább a számával, mint gazdagságval tűnik ki. Itt vannak:

1. §

Kővár (ma: Chioar) régi építésű és magas fekvésű vár, ugyanis igen magas és szikláktól zord hegyen ül. Ez kettős vár volt. Az egyik a felső, amelyik az akkori idők természetének és szokásának megfelelően tágas és pompás palotákkal a hegy csúcsán feküdt (innen van a hely neve is, amely kőből való várat jelent); a másik az alsó, amely kétségtelenül alkalmas volt lakás céljára, de bástyákkal a legnagyobb mértékben meg volt erősítve, és az őrség menedékéül szolgált. Alapításának ideje felől hiába tudakozódik az ember, mert erről hallgatnak az írók. Ámbár Istvánffy[60] kétségtelenül gyakrabban emlegeti a várat, de annak keletkezéséről mégsem említ semmit, azon kívül, hogy a régiek durva munkájának nevezi: „Kettős ez a vár — mondja a 24. könyv 310/a oldalán —,

amelyet a régiek durva munkájával építettek, s hajdan a Drágffyak birtoka volt." Abban azonban nagyon téved, hogy Kővárt a krasznai földre helyezi. Azt mondja ugyanott a 309/a oldalon, és ebbe a tévedésbe ejti Zeilert is: „Erdélynek a Lápos folyóval határos Kraszna tartományában van." Itt két tévedésbe bonyolódik a történetíró, mivel egyrészt a vár fekvését eltéveszti, másrészt avval együtt a Lápos folyó medrét is máshova teszi. Mennyire csodálkozni kell, hogy egy hazai író nem fürkészte ki pontosabban azoknak a helyeknek a fekvését, amelyeken az általa leírt, gyászos háborúk folytak. Más tévúton járt Bombardi[61] Topográfiájának 174. oldalán, amidőn a várat és az egész birtokot a máramarosiak tulajdonának tartotta. „Magában foglalja — úgymond — több járáson vagy kerületen kívül az egyeseknek a tulajdonát képező Kővár vármegyét, ahol Kővár mezővárosát fényes birtokával együtt számos földrajzíró a vidék egyáltalában nem lenézendő erődítményei között tartja számon." De másként áll a dolog. Ugyanis már fentebb megmondtuk, hogy hajdan a mi tájunk Középszolnok része volt, olyan mezővárost pedig, amelyik a vár mellett feküdnék, egyáltalában nem ismer ez a vidék. E mindkét hiba elítélendő, hogy félre ne vezesse a külföldieket.

Ezt a várat gyakran ostromolták, mivel Erdéllyel szomszédos, főleg a gyászos mohácsi csata után, amely a mintegy erejét vesztett Magyarországot nemcsak a legborzalmasabb háborúnak tette ki, hanem főleg összeütközésbe hozta Erdélyt Magyarországgal. Akkoriban pedig Zápolyai János pártjához tartozott Kővár, amelyet annál gondosabban őriztek, minél alkalmasabbnak vélték a hely fekvését az ide-oda vonuló Zápolya-hadsereg számára. Azt olvastuk, hogy János halála után Schwendi[62] elragadta János Zsigmondtól, aki ezt vissza akarván szerezni 1565-ben először hiábavaló igyekezettel ostromolta, mivel az őrség hősiesen védelmezte. Két évvel később azonban az előbbinél állhatatosabb ostrommal vette körül, és miután a tizenhárom napi fáradság kimerítette azokat, ostrommal bevette, és az őrség legyilkolása után a saját katonaságával erősítette meg. (Lásd Istvánffy 22. könyvében a 283. és 24. könyvében a 310/a és b hasábokon.) Ettől kezdve az időről időre megújított békefeltételek alapján Erdély fejedelmeinél maradt.

A vár hírnevét növeli, hogy Báthory Zsigmond,[63] Erdély fejedelme a feleségét, Krisztierna ausztriai főhercegnőt, ezt a nemcsak szépsége, de tiszta erkölcsének kiválósága miatt is említésre méltón őt, akit kétszer is eltaszított magától, ide küldte száműzetésbe. (Istvánffy 30. könyvében a 434/a és a 31. könyvében a 452/a oldalon.)

Azok a háborúk, amelyek ezután következtek a császár és az erdélyiek között, a mi várunkat különböző fordulatoknak tették ki. Úgy mondják, hogy majd a császáriak, majd az erdélyiek menedéke volt. Azt olvastuk, hogy 1595-ben Báthory Zsigmond (ugyanott a 29. könyv 399/b és 400/a oldalain), amidőn visszatérési jog alapján a tartományába akart menni, itt tanyázott, amíg alaposabban ki nem fürkészte azoknak az előkelő embereknek a szándékát, akik Kolozsvárt gyűlést tartottak. Mivel ugyanez a háború újból és újból fellángolt, Basta[64] (ugyanott a 32. könyv 465/a oldalán) a Báthory-párttól körülvéve ide szökött erős katonai csapatot hozva magával, hogy védekezni tudjon, ha ostrom veszélye fenyegetné.

Midőn Erdély hosszú viszontagságai után Kemény János volt uralmon, Ali basa 1661-ben nagy igyekezettel törekedett Kővárt elfoglalni, az őrség vitézsége azonban visszavetette. Ezután befogadta a császári katonaságot (lásd Istvánffy folytatóját[65] a 42. könyv 546/b és 548/a oldalain). Miután a törökök

Keményt megölték, Apafinak[66] hódolt, amíg az egész tartomány át nem ment a császár hatalmába.

Ilyen viszontagságokat állt ki a vár, majd kétszer a felkelők kezébe került. Először ugyanis Thököly, majd nemrég Rákóczi foglalta el, és birtokolta addig, amíg a polgárháború megszűnte után régi fennhatósága alá vissza nem tért. Végül VI. Károly császár[67] parancsára 1717-ben lerombolták, mivel az akkor viselt török háború ésszerűsége úgy tanácsolta. Egyrészt azért, hogy az őrség megerősítésével ne kisebbítsék a sereget, másrészt pedig, hogy ha az ellenséggel szemben kedvezőtlen szerencsével harcolnának, az el ne foglalja, úgy vélve, hogy a császáriak előnyét a maga javára fogja fordítani.

2. §

A vártól fél mérföldre délre van Berkesz[68] (ma: Berchez) mezőváros, amely azért említésre méltó, mivel nemességük folytán kiváló férfiak lakó- és székhelye. A többi nép magyarokból áll, akik részben a mezőgazdaságból, részben a kézművességből élnek. A mezőváros kiváltságai között említik az évenként négyszer megrendezni szokott vásárt, még pedig a Háromkirályok, György és Mihály ünnepnapjain, valamint késő tavasszal. Itt szokás a tartomány gyűléseit megtartani, amelyeket a főkapitány vagy annak helyettese tűz ki, amikor szükséges.

A bora egyáltalában nem megvetendő, ha idei borként megisszák, de tovább tárolva megnyúlósodik, és könnyen megecetesedik.

3. §

Erre van Kapnik[69] (ma: Cavnic) bányaváros, amely az északra tartó hegyek között helyezkedik el. Azért jogos emlegetni, mert azokat az arany- és ezüstereket műveli, amelyeknek gondozása a nagybányaiakra tartozik. Ezt tanúsítják a szanaszét emelkedő fémsalakdombok, amelyek annak bizonyítékául szolgálnak, hogy nem veszett kárba a fémkohászok fáradságos munkája. Ez még akkor sem történnék meg, ha nagyobb szorgalommal feküdnének neki a munkának. E vidék hegyei, amerre csak elnyúlnak, erekben többnyire bővelkednek, ha lennének, akik azokat gondosabban kifürkésznék. A lakosok szász eredetűek, és a ráfordítás mértékének megfelelően bányászattal foglalkoznak, a mezőgazdaságban majdnem járatlanok.

4. §

Lássuk azokat a falvakat, amelyek a kapálnaki járáshoz tartoznak, és amelyeket legnagyobb részben mind oláhok lakják.

1. Berkeszpataka (ma: Berchezoaia) Kővár vára és Berkesz mezőváros között egy hegyi és ezért terméketlen fekvésű falu. A méltóságos Teleki grófokhoz tartozik.

2. Felső-Fentős[70] (ma: Finteușul Mare) jeles falu, de kevés szántóföld jutott neki, amelyet a Berszó folyó öntöz.

3. Alsó-Fentős[71] (ma: Finteușul Mic) az előbbivel nemcsak neve, de fekvése

miatt is rokon. A Telekiek e birtoka szerény és a hegyek miatt zord földdel rendelkezik.

4. Puszta-Fentős (ma: Poşta) ugyanazé a családé csaknem hasonló területtel, de makkban és vetésben gazdagabb.

5. Hidegkút[72] (ma: Hideaga) termékeny és mindenféle vetést jól tűrő földnek örvend. A Telekieknek van alárendelve.

6. Koltzér (ma: Colţirea) jó gazdag falu, legnagyobb részét oláhok lakják, akiknek többsége nemes. A falu mezei része a Peleyeké, de rossz hírű a lakosainak útonállásai miatt, akiket a mendemonda szerint „erdős deákok"-nak (A latin szövegben így magyarul! Ford.), azaz hegyi iskolásoknak (scholares montani) neveznek, mivel a hegyi utakat körös-körül bizonytalanokká teszik.

7. Kiss-Boszonta[73] (ma: Bozinta Mică) a Lápos folyóval szomszédos; mindenféle fajtájú vetést megtermő föld jutott neki. A Kornis grófoknak szolgál.

8. Ó-Boszonta[74] (ma: Bozinta Mare) a Lápos folyón túl fekszik azon a helyen, ahol a Szászár folyó beleömlik. Ugyanazon Kornis grófoké. A szántóföldje közepes nagyságú.

9. Kiss Miszt Tótfalu[75] (ma Tăuţii de Jos) Szatmár vármegyével szomszédos a Lápos és a Miszt összefolyásánál. Az itt termő bort a lakosok jófélének tartják; kétségtelenül a szőlőskertjeik fekvése kiváló, ha az éghajlat és a talaj minősége összhangban van vele, mivel dél felé néznek. A Kornis grófok birtoka.

10. Szászár (ma: Săsar) attól a folyótól kapta a nevét, amely mellett fekszik. Szőlőtermő dombjai vannak, de annál terméketlenebb a szántóföldje. A Kornis grófoké. Lakosai szekerezéssel enyhítik szegénységüket.

11. Hagymás-Lápos (ma: Lăpuşel) a Lápos folyó keleti partján fekszik. Hajdan magyarok, most már oláhok lakják. Méltán említik a tartomány leggazdagabb községei között, mert egyrészt a lakosok száma, másrészt a szántóföldje kiválósága folytán jól bírja magát. A méltóságos Teleki családé.

12. Aranyos[76] (ma: Arieşul de Pădure), ha latinra fordítanád „arany falu" (vicus aureolus); talán azok miatt az aranyerek miatt nevezik így, melyeket hajdan itt műveltek, mert az erdős hegyek közé települt. A Teleki grófok örökbirtoka.

13. Koltó (ma: Coltău) a felsoroltak között az első olyan falu, amelyet a maguk kötelességeinek kiválóan eleget tevő magyarok laknak. Kétségkívül konyhakertjeiket ezen a vidéken szokatlan szorgalommal művelik, és ezeknek termékeit többnyire jövedelmező fáradsággal Nagybányára hordják. Ráadásul a makktermő erdők nagyban hozzájárulnak a hely hasznosságához. A Telekiek birtoka.

14. Katalinfalva[77] (ma: Cătălina) ugyanezek birtoka és az előbbihez teljesen hasonló, mivel magyarok lakják, akik nagy mértékben foglalkoznak kertészettel. Egy hatalmas és pompás templom romjai láthatók itt.

15. Szakálosfalva (ma: Săcălăşeni) egyik részét oláh nemesek lakják, a másik része a Telekieké. Mindenben kiváló község, mivel a föld termékenysége egybeesik a lakosoknak mind a számával, mind pedig a szorgalmával. De vannak itt nagy kiterjedésű, makkot termő erdők is. Keletről a Lápos folyó mossa.

16. Karuja[78] (ma: Coroieni) a Lápos nyugati partján fekvő falu, amely házassági jogon Pográtz-birtok. Kiválóan művelik a ráadásul tágas és jótermő szántóföldjét.

17. Remete (ma: Remetea Chiarului) az állami futárút állomása, Rivulinustól,[79] melyet a magyarok Nagybányának neveznek, három mérföld távolságra

van keletre. Igen szép fekvésű, mivel a Lápos folyó fölött emelkedő domb lejtőjét foglalta el, a másik oldalán pedig makktermő erdőkkel van körülvéve. Vannak, akik úgy vélik, hogy hajdan egy remetének volt itt a lakása, amelyet később látogatni kezdtek, és így faluvá lett. Kétségtelenül a nevének értelme egyezik, mivel „remete" (A latin szövegben így magyarul! — Ford.) magyarul a latin remete = eremita szót jelenti. A telepesek részben oláh nemesek, részben földművesek, akik a Telekiek joghatósága alá tartoznak.

18. Költse[80] (ma: Culcea) a Katona-nemesek örökbirtoka. A földje, ha a vetésterületet nézi az ember, szűkös, mivel jó részét makkot termő erdők foglalják el.

19. Kovás (ma: Coaş) azon a környéken kétségkívül a legnagyobb község, ha a lakosok számát tekintjük, akik oláhok. Tágasabb föld jutott neki osztályrészül. Mészkőben bővelkedik, ezért a lakosok fő tevékenységüket nem minden haszon nélkül a mészégetésre fordítják. A méltóságos Teleki családnak szolgál.

20. Kis-Körtvélyes (ma: Curtuiuşl Mic) a Bánffy család hegyi faluja, amely makkot termő tölgyfaerdei miatt kiváló, de annál szűkösebb a vetésre alkalmas földje.

21. Garbonátzfalva[81] (ma: Cărbunari) a fentebb leírt fekete forrása miatt említendő; a vidék természetének megfelelően inkább erdőkben, mint szántókban gazdag. A Telekieknek van alárendelve.

22. Gyertyános (ma: Cărpiniş), melyet oláh lakosai „Karpenetz"-nek neveznek. Mindkét név gyertyánfát (ornus) jelent, amelyből bőségesen van a körülötte levő erdőkben. A Telekiekhez tartozik, de lakosai azoknak a hegyeknek a rejtekeitől csalogatva, amelyek között laknak, időről időre előtörnek rabolni.

23. Berentze (ma: Berinţa) észak felé a legtávolabbra fekszik. Oláhok lakják; ugyanezen nép nemesei között van különféleképpen felosztva.

24. Szurdok-Kapálnak (ma: Copalnik) oláh nemesek községe, amely szép síkságon helyezkedik el, és nagy, de kevésbé termékeny szántóföldekkel rendelkezik. Ezt híressé teszik savanyú vizei, amelyeket már említettünk. Innen emelkedik föl a Mondschel nevű hegy, amely rablóknak rosszhírű menedéke.

25. Russor[82] (ma: Ruşor) nem megvetendő falu, amely a Kornis családhoz tartozik, de nemesek sem hiányzanak, akiknek itt birtokaik vannak.

26. Monostor[83] (ma: Copalnic Mănăştur) csinos fekvésű, ugyanis a Kapálnak folyó mossa, amelynek mindkét partján van bőséges és termékeny szántóföldje. A Bánffyaké és egyeseké a nemesek soraiból.

27. Vád (ma: Vad) oláh nyelven gázlót jelent, amely itt a Kapálnak folyón át nyit utat, de egyúttal szép és termékeny síkságon fekszik. Részben a Misics grófok, részben nemesek birtokolják.

28. Latzkonya[84] (ma: Lăschia) a Kapálnak folyó szeli ketté, innen van a hely szépsége ezen a körülfolyt síkságon. Van egy szép fekvésű és mintegy mesterségesen emelt hegye, amely szőlővel van beültetve; az itt termő bor a hely zord természetéhez képest egyáltalában nem rossz, és hónapokig pompásan eltartható. A Mikes grófoknak szolgál.

29. Kováts-Kapálnak (ma: Făureşti) a Kapnik völgy bejáratánál van elhelyezve a szomszédságában emelkedő hegyek miatt terméketlen helyen. Ezért van az, hogy egyes lakosok szénégetők (az oláhok ezért carbonar-nak mondják), és a nagybányai kohónak szolgáltatnak anyagot, mások szekeresek. A Teleki nemzetségé.

30. Ploppis[85] (ma: Plopiş) igen magas hegyek között helyezkedik el, a lakosai részben szekerezésből, részben rablásból élnek. Földje a hely kedvezőtlen volta

miatt a vetést nem tűri, kivéve azt, amit a mieink törökbúzának[86] hívnak, ez ugyanis igen bőségesen terem. Oláh nemesek birtokolják.

31. Köteles-Mező (ma: Trestia) a Teleki grófok gazdag községe tágas és jótermő területtel, amely makktermő erdőkben bővelkedik.

32. Tsokotes[87] (ma: Ciocotiș) gazdag a cseresznyetermése miatt, ami ezen a vidéken csodálatot kelt. Egyébként a földje nagy, de szerfölött terméketlen. A Teleki grófoké.

33. Fonátz (ma: Fînațe), ami oláhul szénás rétet jelent, a hegyek között szép fekvésű falu. A Kapálnak folyó öntözi. A Sarmaságy családé.

34. Csernafalva (ma: Cernești) fekvése szépsége miatt éppoly ismert, mint nagy és termékeny földje miatt. A Bánffy családnak van alárendelve.

35. Magura[88] (ma: Măgureni) hegyi és ezért terméketlen falu. A Telekiek örökbirtoka.

36. Brétfalva[89] (ma: Brebeni) a Kapálnak folyó mellett fekszik, és a Kornis grófok joghatósága alá tartozik.

37. Preluka (ma: Preluca Veche) távol, a hegyek eldugott völgykatlanaiban fekszik, és a Teleki grófokhoz tartozik.

38. Groppa[90] (ma: Groape) nevét fekvésének természetétől nyerte; „groppa" ugyanis oláhul gödröt jelent, amire itt a mély völgybe összefutó hegyek emlékeztetnek. Igen nagy, de a hegyek összefüggő bércei miatt zord területnek örvend, amely azonban ezért alkalmas az erre gyakran kóborló rablók befogadására.

Ennyit a kapálnaki járásról.

Második fejezet

A HEGYI JÁRÁS, AMELYET OLÁHUL „PEGYALULIRE"-NEK[91] NEVEZNEK

Hegyinek nevezik ezt a járást, mivel a falvai itt-ott a hegyek lejtőin szétszórtan helyezkednek el. A vidéknek azt a részét foglalja el, amely a Lápos folyón túl egy hosszabb hegyvonulattal egészen a Szamosig terjed, és amelyet a Berszó folyó folyik körül. Most lássuk, hogy melyek az említésre méltó helyek.

1. §

Hosszúfalvát (ma: Satulung) mezővárosból községgé minősítették, és régi kiváltságából nem is őrzött meg más emléket, mint azt, hogy meghatározott időpontokban mindmáig vásárokat szokott tartani. A Telekiek birtoka, akiknek tartózkodási helye is, talán fekvésének szépsége és kellemessége miatt. Ugyanis a Berszó folyó keleti partján fekszik. A lakosok többnyire mind oláhok, akik a földművelésben igen serények.

Ezután a falvak többi sokaságát kell áttekintenünk, amelyek különböző helyeken vannak szétszórva.

1. Kis-Buny[92] (ma: Topa) oláh falu, de mivel hegyekre települt, így fekvésének kedvezőtlensége miatt a szántóföldje terméketlen és szűkös. A Toldyak nemzetségének szolgál.

2. Nagy-Buny (ma: Boiu Mare) postaszékhely, amely erre szokott Erdélybe menni. Oláh nemesek lakják. Ennek barlangjait fentebb már leírtuk.

3. Frinkfalvát (ma: Frîncenii Boiului) az oláhok, akiknek birtoka, „Frintsen"-nek mondják.

4. Románfalvát (ma: Românești), mintegy a rómaiak falvát, az oláhok az ugyanolyan jelentésű „Rumonyest"-nek nevezik. Ugyanis az oláhok, mivel római származásra tartanak igényt, amikor maguknak rendkívül tetszelegni akarnak, magukat rómaiaknak mondják. Egyébként a fekvése miatt a község nem nagy, és termékeny szántóföldje sincs. Oláhok nemes népe lakja.

5. Gzugástra[93] (ma: Jugăstreni), amelyet az ottani hegyeken gyakori fafajtáról, a juharfáról neveznek így. Ezt az oláhok „gzug"-nak, azaz igának hívják, mivel abból a fából igákat készítenek, és eladják azokat. A Butsyak családjáé.

6. Szelnicze (ma: Sălnița) ugyanolyan fekvésű, de termékenyebb. Kővártól keletre egy mérföldre fekszik. A Telekiek birtokában van.

7. Vilma[94] (ma: Vima Mică) és

8. Sásza (ma: Șasa) a hegyeken helyezkedik el, és a Teleki grófok tulajdonai.

9. Szakatura (ma: Săcătura) inkább csak a már említett büdös vizeiről nevezetes. A Teleki grófoknak szolgál.

10. Révkörtvélyes (ma: Perii Vadului) a Szamos északi partján helyezkedik el, és igen magas hegyek veszik körül. A nevét azokról a körtékről kapta, amelyek itt bőségesen teremnek, ha az év időjárása úgy hozza. A Bánffyak nemes nemzetségének van alárendelve.

11. Kis-Nyíres (ma: Meșteacăn) északabbra fekszik. A már említett barlangjairól nevezetes. A Kornis grófok fennhatósága alá tartozik.

12. Rásztoltz[95] (ma: Răstoci) a Szamos partján hegyek lábánál fekszik. Oláh nemesek igen jó települése. Annál az útnál helyezkedik el, amely az erdélyiekhez vezet.

13. Lemény (ma: Lemniu) a Szamosnak ugyanazon a partján van. Oláh nemesek lakóhelye. A fekvése szépsége miatt éppen úgy kiválik, mint a területe termékenysége folytán.

14. Letka (ma: Letca) a Szamostól távolabb a hegyek között fekszik. Termékeny szántóföldnek örvend. A nemes Nagyok tulajdona.

15. Csula[96] (ma: Ciula) is erre van, ugyanezeken a hegyeken. Olyan lakosok lakják, akik a maguk dolgainak kiválóan eleget tesznek.

16. Kutsulád (ma: Cuciulat) hasonlóképpen hegyi község. Rátz oláh nemesnek van alárendelve.

17. Kis-Sojmos (ma: Soimușeni) a hegyekben a maga kicsinysége miatt említendő.

18. Aranymező (ma: Băbeni), mintha aranyból való mezőt mondanál. Nevét a fekvésének szépsége határozta meg, mert hosszan terül el a Szamos mentén. Oláh lakosai szorgalmának kiválóan megfelel a szántóföld termékenysége. A Matskásy családé.

19. Tsokmány (ma: Ciocmani) az előbbihez egészen hasonló, akár a fekvését, akár a szántóföldjének kiválóságát nézzük. A Butsyak nemzetségének van alárendelve.

20. Poynitza[97] (ma: Poenița) a hegyek közötti távoli völgyben fekszik. Oláhok építették azon a helyen, ahol az erdőket igen sűrűn kiirtották; ezt jelenti az oláh neve is. A Katona család birtoka.

21. Pirosa (ma: Pirașa) csaknem egyenlő az előbbivel.

22. Kozla[98] (ma: Cozlea) oláh nemesek birtoka. Ugyanennek a népnek a földművesei művelik. Gyászos emlékezetű barlangját fentebb már említettük.

23. Pulkeretz (ma: Purcăret), Diós-Patak (ma: Vălişoara) ugyanazon a hegyvonulaton van, amelynek egyik részét a Katona család, a másikat oláh nemesek birtokolják. Amennyivel nagyobb lakosainak szorgalma a mezőgazdasági munkában, annyival példátlanabb a ravaszságuk bárkivel szemben.

24. Fejeritz[99] (ma: Fericia) a hegyek között elrejtve fekszik, és szántóföldnek teljesen alkalmatlan. Ezért a lakosok fő foglalkozása, hogy rablásból élnek.

25. Nagy-Körtvélyes (ma: Curtuiuşul Mare) az oláhok számos népe lakja, Ez annál ügyesebb a földművelésben, amennyivel a föld szűkösebb volta megkárosította.

26. Varjú[100] (ma: Văraiu) nemes oláh népség lakóhelye, kemény fejű, de a földművelésben igen törekvő embereké. Hegyi fekvésű hely.

27. Durussa (ma: Duruşa) ugyanazon hegyek között fekszik. Részben oláh nemesek birtokolják, részben a Telekiek birtokában van.

28. Gaura[101] (ma: Valea Chioarului) a fekvésétől kapta a nevét, amely oláhul lyukat jelent. A hegyek között ugyanis olyan helyzetben fekszik, amely egy félreeső lyukhoz a lehető leghasonlatosabb. A szántóföld termékenysége nem éppen kiváló, a lakosok munkásságának mégis jól megfelel. A méltóságos Teleki grófoknak van alárendelve.

29. Hovrilla (ma: Hovrila) a Suky család örökbirtoka. Nem valami nagy és hegyi fekvése miatt meredek. Oláhok lakják.

30. Törökfalva (ma: Bucium) a hegyek lábainál szép és nem is terméketlen helyen fekszik. Lakosai oláhok. A Telekiek birtoka.

31. Somkútpataka (ma: Văleni) tágas és termékeny területű, amelyet az oláh zsellérek nagy szorgalommal dicséretesen művelnek. Az itt látható szőlőültetvények a talaj minősége folytán nem is utolsó minőségű bort teremnek. A Bethlen grófoknak szolgál.

32. Steser (ma: Stejera), így hívják az oláhok a tölgyfát, amelyben a falu erdei bővelkednek, és ezért gazdag a makktermésük. A földjük terméketlen. A Telekiek birtoka.

33. Jeder (ma: Jadăra), nagy kiterjedésű területe van, de ezt az oláhok söpredéke hanyagul műveli, megelégedve avval a tizeddel, amelyet bérbe adott földjei után a szomszédoktól kap. Ő maga gyalázatos rablásokra adta magát. A szőlődombok nem is rossz bort teremnének, ha alaposabb művelés folynék. A Telekiek birtoka.

34. Tölgyös (ma: Tulgheş) a hegyek lejtős részein túl egy szerény és csak kis szántófölddel rendelkező falu. Oláhok lakják, akik a Telekiek nemzetségének szolgái.

35. Gyükeres (ma: Remeţ), oláhul „Remetz", amely mindkét részről ugyanazon jelentéssel a gyökeret jelenti, ámbár bizonytalan az elnevezés oka. A községnek jutott szántóföld csak annyira termékeny, mint az erdei, amelyek tele vannak értéktelen nyár- és nyírfákkal. A Telekiekhez tartozik.

36. Nagy-Nyíres (ma: Mireşul Mare) kiváló fekvéssel a Szamos partján épült. Az oláhok nagy tömege lakja, akik a mezőgazdaságban igen szorgalmasak. A hegyek felé néző részen terméketlen, a Szamos felé terjedőn azonban termékeny föld jutott nekik. A Telekiek nemzetségének vannak alárendelve.

37. Fejér-Szék (ma: Fersig) az erdők között félreeső fekvésű, kétségtelenül gazdag község, ha a lakosok számát nézed, de a földje nem egészen kiváló. A Pétsy családé.

38. Lukátsfalva (ma: Lucăceşti) a Szamos folyótól kis távolságra szép síkságon nyúlik el, amelynek szélesen elterülő, termékeny szántóföldjei vannak. Oláhok lakják, akik báró Bornemisszának szolgálnak.

39. Dánfalva (ma: Daneştii) egy tágas és szép síkságon fekszik. Csaknem egyenlő az előbbivel. Egyébként a Beleny nemzetség tulajdona.

40. Pribékfalva (ma: Pribileşti) a Szamos partján van; a fekvése szép, a szántóföldje kiváló. Az előbbiekhez nagyon hasonló. A Telekiek nemzetségének szolgál.

41. Magosfalva (ma: Mogoşeşti) nemmessze van a Berszó és a Szamos összefolyásától. Nevét az itt termő gabona igen híres bőségéről kapta, mintha ez az egész egy magtár volna, azaz „granarium". A mag ugyanis magyarul a latin granum szónak felel meg. A Telekiek örökbirtoka.

42. Somkút[102] (ma: Şomcuta Mare) a Szamostól északabbra fekszik, a Berszó folyik át rajta. Számos szőlőskertje van, amelyek öntik a bort, és ez asztali fogyasztásra alkalmas. Oláh nemesek lakják. A fennmaradó része a Telekieké.

43. Csólt (ma: Ciolt) északabbra van. Ennek is vannak szőlőskertjei, amelyeket az oláh lakosok úgy-ahogy elgondoznak. Az egyik része a Telekieknek szolgál, a másik részét oláh nemesek bírják.

Eddig tart a hegyvidéki kerület.

Az utak jegyzéke

I Állami futárút, amely Szatmár vármegyéből Erdélybe vezet.
1. Nagybánya vagy másként Rivulinus.
2. Remete, kővári falu, 3 mérföld.
3. Nagy-Buny, kővári falu, 2 mérföld.
4. Sósmező Erdélyben a meredek hegyeken túl, 2 mérföld.

II. Máramaros vármegyébe a Kapnik völgyén keresztül, gyalogos vagy lovas úton a hegyek igen magas bércein át.

III. Középszolnok vármegyébe, átkelve a helyenként sekély Szamos folyón.

Egyedül Istennek dicsőség![103]

Befejezve 1725. január 30-án a hivatali állás számos munkája és terhe közepette.

Magyarország földrajzi összefoglalása

Bél Mátyás művének, a Magyarország új történelmi és földrajzi ismertetésének a mintájára
Kiadta Tomka-Szászky János, Pozsony, 1753. 1. kiadás, 121—122. old.

II. részletes rész

MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZA

IV. fejezet

A TISZÁNTÚLI MAGYARORSZÁG

VIII. §

A Kővári kerület (Kővárvidék) a nevét Kővár hegyi várától kapja.

1. Ennek a nagysága pedig hosszában hat mérföldre, széltében négyre terjedve egy hegyvidéket foglal el. Északról Máramaros vármegye, délről Közép-

szolnok vármegye, keletről Erdély és végül nyugatról Szatmár vármegye határolja. Amerre a hegyek hiányzanak, igen szép, bár zárt síkságot lát az ember kezdődni, amelyen igen bőségesen vannak szántóföldek és rétek, és amelyet néhány, Erdélyből jövő folyó is öntöz.

2. A kerület lakosai igen nagy számban oláhok; ellenben sokkal kevesebben vannak a magyarok. Ezek azokat a szokásaikat, amelyeket a régi magyaroktól örököltek, igen szívósan őrzik mindmáig. Az oláhok ellenben örökösen rablásokkal foglalkoznak. Így barbár népnek mondaná az ember őket.

3. A talaj termékenysége kétségkívül kiváló, legalábbis olyan, hogy a földművesek számára az élet fenntartására elegendő. Kevesebb a szőlőskert a sok erdő miatt, amelyek nagy disznó- és más baromcsordákat tartanak el. A legjobban azt kell fájlalni, hogy egyáltalában nem, vagy csak hanyagabbul folyik az érckitermelés, pedig azelőtt igen nagy aranyjövedelemmel folyt a bányászat. — Nyestek, hiúzok, farkasok és más a fajták szanaszét kóborolnak ezen a vidéken. Ugyanilyen az erdei madarak változatossága. Ráadásul a hegyek nagy része üreges, úgy, hogy könnyen el lehet hinni, hogy a védtelen lakosok a barbárok kegyetlenségétől megrettenve itt menedékre találtak.

4. Hajdan Középszolnok vármegye járása volt; ettől a polgárháborúk elszakították. Most a következő két járásból áll:

a) Kapálnak a nevét a folyó elnevezésétől kapta. Ezt, bár a magas hegyek között szétszórtan, mégis számos falu népesíti be.

b) Hegyi járás, amelyet az oláhok „pegyallulire"-nek neveznek. Az egész szinte eltűnik azok között a hegyek között, amelyek Magyarországot Erdélytől elválasztják.

5. Egyedül csak Kővár vára az említendő, amely a kerület nevét adta. Ez kettős vár volt, amint a történetírók tanúsítják; az egyik magasabb, egyébként felsővárnak nevezett rész a szikla csúcsát foglalta el, és ez tágasabb palotákból állt, amint a romok mutatják; az alsóvár bástyákkal volt megerősítve, amelyeket az őrségnek lakásul is emeltek. Mindkettőt számtalan háborús viszontagság után, amelyeket a Rákóczi-felkelés idején viselt el, a császár parancsára lerombolták, és ma már csak nagy tömegű romot alkot. (f)

6. Csak kevés mezőváros van, falu éppen ellenkezőleg igen sok. Mi a következő mezővárosokat ismerjük':

a) Berkesz, nem messze Kővár várának lábától, több nemesi családot fogadott be. A maradék lakosok mind magyarok.

b) Kapnik hegyi mezőváros, ahol a lakosok aranyat és ezüstöt bányásznak igen jó eredménnyel. És valóban igen sok a jele annak, hogy a város régi telepesei is ércet bányásztak. Itt-ott ugyanis halmokat lát az ember, amelyeket a haszontalan fémsalakból hordtak össze. A lakosok szász eredetűek, akiket a fémkitermelésre hoztak ide.

7. Számtalan egészséges víz jutott osztályrészül a kerületnek. Közülük leginkább az a savanyú forrás a megbecsülendő, amely bőségesen bugyog fel Szurdó (sic!)-Kapálnak falunál. El sem lehet mondani, hogy mennyire becsülik a lakosok ennek egészséges voltát.

8. Főispán helyett főkapitánya van, aki azelőtt minden bizonnyal Kővár várának parancsnoka volt, s egyszersmind a polgári ügyekre is felügyelt. Ma pedig Teleki János, a római szent birodalom grófja látja el ezt a tisztséget.

(f) Istvánffy XXIX. könyvének 503. oldalán a mezővárost Kraszna vármegye alá rendeli, és annak fekvését leírja.

JEGYZETEK

[1] Illyés Bálint—Szőts Rudolf: „Bél Mátyás: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei", Bács-Kiskun megye múltjából I. Kecskemét 1975. pp. 7—51.

[2] Id. Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, I—XIV. Bpest 1891—1910. IV. kötet 167—174. hasáb.

[3] Losontzi Hányoki István: Hármas Kis Tükör. Magyar Irodalmi Ritkaságok 63. szám, Bpest 1942. p. 71.

[4] Hármas Kis Tükör, Pest 1848. p. 111.

[5] Szolnok-Doboka vármegye Monográfiája, I—VII. Deés 1900—1905. t. VII. pp. 339—340. és Hóman-Szekfű: Magyar Történet, t. V. p. 135.

[6] Palmer Kálmán: Nagybánya és környéke, Nagybánya 1894. pp. 64. és 209. (A továbbiakban: Palmer.)

[7] Compendium Hungariae Geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae Novae Historico-geographicae Mathiae Bel, Pozsony 1753. pp. 121—122.

[8] Compendium 3. kiadás, Pozsony és Kassa 1779. pp. 293—294. és Index.

[9] Korabinszky, Johann Matthias: Geographisch-Historisches und Produktion Lexikon von Ungarn, Pozsony 1786.

[10] Vályi K. András: Magyar országnak leírása, I—III. Buda 1796—99.

[11] Magyarország helységeinek 1733-ban készült hivatalos összeírása. Kiadja a magyar békeküldöttség, Bpest 1920.

[12] Dr. Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza, I—III. Bpest 1890—1897. t. I. p. 548.

[13] P. Szathmáry Károly: A Tisza bölcsője, Vasárnapi Újság, 1864. 15. szám.

[14] Illyés—Szőts i. m. p. 22.

[15] I. m. ugyanott.

[16] Szatmár vármegye, Bpest é. n. Magyarország vármegyéi és városai sorozat, p. 45.

[17] Palmer p. 253.

[18] Tud. Gyűjt. 1818. VIII. kötet pp. 24—32.

[19] Szirmai Szirmay Antal: Szathmár vármegye fekvése, történetei, és polgári esmérete, I—II. Buda 1809. t. II. p. 164.

[20] Dr. Komáromy András: Egy hamis pénzverő a XVI. században, Századok 1893. (XXVII.) pp. 647—667. és 748—759.

[21] Kővári László: Erdély építészeti emlékei, Kolozsvár 1866. p. 152.

[22] Mária Krisztierna (1574—1621), Károly stíriai főherceg és neje, a bajor Mária hercegnő leánya.

[23] Szilágyi Sándor szerk.: A Magyar Nemzet Története, I—VIII. Bpest 1898. t. V. p. 538. (A továbbiakban: MNT.)

[24] Palmer pp. 253—255.

[25] MNT. t. VI. p. 131.

[26] Kővári László i. m. p. 154.

[27] MNT. t. VII. pp. 108—109.

[28] Ali Csengizade 1658—1664-ig volt temesvári és jenői basa, és ő vezette az 1660—62-i erdélyi hadjáratot.

[29] Rabutin, Jean Louis Bussy de, (1642—1717), I. Lipót Habsburg uralkodó francia származású hadvezére, aki 1696-tól mint katonai parancsnok zsarnoki önkénnyel kormányozta Erdélyt.

[30] A széki Teleki grófoknak, név szerint Teleki Mihálynak (1634—1690) I. Lipót király adományozta a római szent birodalom grófja címet 1685-ben, amiért ez I. Apafi Mihály fejedelem kancellárjaként Erdélyt a király kezére játszotta.

[31] I. m. p. 46.

[32] Palmer p. 256. — Egyébként Kővár egész történelméhez hasznos forrásul szolgált Palmer műve. Megállapíthatóan az ő művére támaszkodik a Pallas és a Révai lexikon, de tőle vett át sok adatot Szatmár vármegye monográfiája is.

[33] Haán Lajos: Bél Mátyás. Értekezések a Történelmi Tudományok Köréből, 1879. VIII. kötet, VIII. szám, p. 53.

[34] Haán L. i. m. p. 37.

[35] Vályi A. i. m. A II. kötet „Előbeszéde".

[36] Bárándy János (1788—1854) úttörő magyar statisztikus. Fő művei: Magyarország statisztikai összes átnézete (Bécs 1842) és Ueber Ungarns Zustände (Pozsony 1847).

[37] Fényes Elek (1807—1876) statisztikus. Első nagy műve volt: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapota, statisztikai és geographiai tekintetben, melyet 1840-ben az Akadémia 200 arannyal jutalmazott.

[38] Ifj. Palugyay Imre: Megye-rendszer hajdan és most, I—IV. Pest, 1844—1848. t. III. pp. 195—196.

[39] Gámán Zsigmond: Helység-névtár, A Királyhágón inneni rész minden községének betűrendes névtára, Kolozsvár 1861. p. 13. — Gámán Zsigmond múlt századi közgazdasági író, aki Kolozsvárt tevékenykedett. Több lapnak volt a szerkesztője, úgymint a Kolozsvári Heti Lapnak, a Hivatalos Értesítőnek, az Erdélyi Postának, valamint az Unió c. politikai és közgazdasági lapnak. Magyar Életrajzi Lexikon I—II. Bp. 1967.

[40] Magyarország helynévtára. Összeállította és kiadta B. R. és A. P. Bp. 1863. p. 64.

[41] A Magyar Korona Országainak Helységnévtára, Bp. 1873. p. 124.

[42] Id. Szinnyei J. i. m. t. IV. 167—174. hasáb.

[43] Tomka-Szászky János (1700—1762) evangélikus lelkész és gimnáziumi tanár, 1732-től Bél Mátyás mellett működött. Bél Mátyás sírjánál ő mondta a gyászbeszédet. (Id. Szinnyei J. i. m. t. XIV.)

[44] Születési helye Hollómező (ma: Măgoaja), de az időpont ismeretlen. Meghalt 1703-ban.

[45] Palmer pp. 295—298.

[46] Dr. Jancsó Benedek: Erdély története, Cluj-Kolozsvár 1931. p. 189.

[47] Magyari András: A parasztság helyzete, Habsburg-ellenes és antifeudális harca a XVII. század fordulóján Máramaros tartományban. Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Series IV. fasciculus 1. Cluj 1971. pp. 48—50.

[48] 1 magyar mérföld = 8353,6 m

[49] A latin occidens aestivus, azaz nyári napnyugat kifejezés az északnyugat megjelölésére szolgál azon az alapon, hogy lényeges eltérés van a nyári és téli napnyugta iránya között.

[50] Szolnok-Doboka vármegye Monográfiája az I. kötet 11. oldalán Muncselunak nevezi, és megállapítja, hogy ez a 712 m magas hegy a Csicsói hegység része.

[51] Bél a latin ornus szót használja gyertyánfa értelemben. Az ornus jelentése valamennyi XX. századi latin—magyar szótárunkban vadkőrisfa, és a növénytan is ebben az értelemben használja, pl. virágos kőris latin neve Fraxinus ornus. Pápai Páriz Ferenc 1708-as szótárában azonban a jelentése „gyertyánfa".

[52] A barlang szó románul a mai helyesírás szerint peşteră, többes számban peşteri.

[53] Az 1716—18-ig tartó török háború következményeként a krimi tatárok 1717. aug. 22. és szept. 4. között végigdúlták a Szamos völgyét. (Hóman-Szekfű, t. IV. p. 644.)

[54] A szövegben szereplő latin antaceus szó jelentése tulajdonképpen tokhal. Ez azonban tengeri hal, s így Erdély folyóiban nem található. Az Új Magyar Lexikon szerint azonban a tokfélék családjába tartozik többek között a viza és a kecsege is. Mivel a viza hazánkban legfeljebb a Dunában fordult elő, így csak a kecsegéről lehet szó.

[55] Latinul thymallus. „A pénzespért (Thymallus vulgaris Nils) halászaink lepényhal, márnafiú, ón, ónhal, pénzes, pénzespisztráng és pérhal néven emlegetik." (Brehm: Az állatok világa, t. XIV. p. 164.)

[56] Latinul murena. Valamennyi szótárunk szerint a jelentése angolna. Ugyanakkor az angolna közismert klasszikus neve anguilla. Az angolna egyébként sem képzelhető el kisebb erdélyi folyóinkban, mivel hazánkba csak századunkban telepítették be. Összetéveszthette Bél Mátyás a márnával, mert ez a ponytféle hal folyóvizeink gyors folyású szakaszainak jellegzetes hala. A Páriz Pápai szótár szerint azonban a muraenula jelentése menyhalacska. Ha a kicsinyitő képzőt levesszük, akkor elképzelhető, hogy Bél Mátyás evvel a szóval a menyhalat kívánta jelölni.

[57] A bevezetésben rámutattunk, hogy Homonnai Drugeth Antal nem királyi adomány, hanem házasság útján jutott Kővár birtokába a Drágfiak családjának kihalása után.

[58] Utalás az 1607-es országgyűlési határozatra, amely a zászlós úri báróságokat megszüntette.

[59] Kemény János (1607—1662) erdélyi hadvezér, majd 1661—1662 között Erdély fejedelme. Kuczuk basa török seregével Nagyszöllősnél csatát vívott, a csata közben a lováról leesett, és a lovak halálra taposták. (Erdélyi Hármas Kis Tükör, 1848. pp. 36—37.)

[60] Istvánffy Miklós (1538—1615) humanista történetíró, aki Magyarország történetét tárgyaló munkájában a XVI. század eseményeit dolgozta fel. Munkájának teljes címe: Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus Hungaricis libri XXXIV. Művét a

szerző halála után Pázmány Péter, aki a munka megírására felszólította, nyomatta ki Kölnben 1622-ben. A következő kiadása ugyanott jelent meg 1685-ben, de már hasábosan. Majd 1724-ben ugyancsak Kölnben jelent meg Ketteler János jezsuita 1718-ig terjedő folytatásával. Bél Mátyás erre az utóbbi kiadásra hivatkozik. A hivatkozási oldalszámok megjelölésénél használt „a", ill. „b" jelzés az azonos oldalon levő 1., ill. 2. columnát, azaz hasábot jelöli.

[61] A topográfus Michael Bombardus vagy Bombardi (1683—1729) a linzi jezsuita kollégium rektora volt. Művének címe: Topographia magni regni Hungariae, Bécs 1718.

[62] Schwendi Lázár (1522—1584) császári hadvezér, aki előbb kassai főkapitány, majd a királyi hadak magyarországi főparancsnoka volt, és ebben a minőségében vezette a háborút János Zsigmond ellen.

[63] Báthory Zsigmond (1572—1613) erdélyi fejedelem. Ingatag, határozatlan politikájával súlyos károkat okozott Erdélynek. Számos ellenfelét kivégeztette. Basta császári tábornok és Mihály román vajda közösen kiűzték. 1602-től élete végéig Csehországban élt.

[64] Basta, Giorgi (1544—1607) olasz származású Habsburg tábornok, Erdély hírhedt kizsákmányolója, aki Mihály vajda megöletése után „Erdélyt kedve szerént sanyargatta, kinek szörnyű pusztítása miatt arra jutott Erdély, hogy az emberek magok vonák az ekét, és a két kerekű talyigát, mellyet Básta szekerének neveztenek." (Erdélyi Hármas Kis Tükör, 1848. pp. 22—23.)

[65] Ketteler János jezsuita. Lásd a 60. jegyzetet!

[66] I. Apafi Mihály (1632—1690) erdélyi fejedelem 1661-től. Ali Csengizade temesvári basa tette meg Kemény Jánossal szemben Erdély fejedelmévé. Erőtlen, tehetetlen ember volt, aki helyett felesége, Bornemissza Anna és kancellárja, Teleki Mihály kormányoztak. (Lásd a 32. jegyzetet is!) 1687-ben Caraffa a fogarasi várba záratta, és kényszerítette Erdélynek a Habsburgok részére történő átadására.

[67] III. Károly néven 1711—1740-ig magyar király.

[68] Sáros-Magyar-Berkeszről van szó, amely a valóságban Kővártól nem délre, hanem északnyugatra fekszik. Palmer Kálmán szerint (p. 257.) a magyarság fészke volt a sok román falu között. Innen kerültek ki a kővári katonák, és szolgálatuk után ide települtek vissza. Első nevét állítólag egy, a kővári őrségből ide telepedett Sáros nevű magyar nemestől nyerte.

[69] Kapnikbánya tulajdonképpen két külön helységből. Alsó- és Felsőkapnikból állt. A két részt a Kapnik folyó választotta el egymástól. Alsókapnik a kincstári kohóteleppel együtt Szatmár vármegyéhez tartozott, míg Felsőkapnik, ahol maguk a bányák voltak, Kővárvidéke része volt. Palmer pp. 282—283.

[70] Más néven Nagyfentős.

[71] Később Kisfentős.

[72] Teljes nevén Pusztahidegkút.

[73] Későbbi helyesírás szerint Kisbozinta.

[74] Később Nagybozinta.

[75] A helység nevében Bél Mátyás még megőrizte a Miszt folyócska teljes nevét, amely pl. Misztótfalusi Kis Miklós, a híres nyomdász nevében már csak Misz-re csökevényesedett. — Egybeolvadt a szomszédos településsel Tăuţii Măgheruş néven.

[76] Teljes nevén Erdőaranyos.

[77] A helység önállósága később megszűnt, és egyesült Koltóval. Ez a mai helyzet is.

[78] A pontos neve Károlyfalva.

[79] A teljes latin neve Rivulinus Dominarum, ezt lefordítva 1347-ig Asszonypatakának nevezték. Régi szabad királyi város Nagybánya, amelyet II. Géza király szászokkal népesített be. Az Asszonypataka elnevezést avval magyarázzák, hogy a magyar királynék birtoka volt. Elnevezését részletesen tárgyalja Szirmay Antal (i. m. t. I. pp. 215—216.) és ifj. Palugyay Imre (Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása, Buda 1852—55. t. II. pp. 495—496.).

[80] Későbbi elnevezése Kővárkölcse, hogy megkülönböztessék a szatmármegyei szamosközi járásban fekvő másik Kölcsétől.

[81] A gyógyfürdője miatt előbb Füred, majd Szolnok-Füred lett a neve.

[82] A magyarosítási hullám a nevét Rózsapatakra változtatta át.

[83] A teljes neve Kápolnok-Monostor.

[84] Később Laczház.

[85] A román elnevezés értelmének megfelelően Nyárfásra magyarosították.

[86] A török búza a kukorica erdélyi elnevezése.

[87] Magyar elnevezése Csókás lett.

[88] Nagyhegynek nevezték el, hogy a számos erdélyi „magura" elnevezéstől megkülönböztessék.

[89] A statisztikákban inkább Brébfalva néven fordul elő.

[90] A múlt század végén Haragosaljára magyarosították.

[91] Bél Mátyás fonetikusan írja. Ez a mai román helyesírás szerint: „pe dealurile". A „deal" szó jelentése hegy, a „dealulire" alak a szónak határozott névelővel ellátott többes száma, míg a „pe" -on, -en, -ön jelentésű előljáró. Így az egész kifejezés jelentése: a hegyeken.

[92] Előzőleg románul Boiu Mic volt a neve.

[93] Itt is problémát okozott Bél Mátyásnak a román nyelv. A „jug" szó a latin „iugum"-nak megfelelő iga jelentésű. A kiejtése azonban a román nyelvben „zsug". Mivel a „zs" betű a latin nyelvből hiányzik, ezt Bél a „gz" mássalhangzókkal közelítette meg. Egyébként a falu a múlt század statisztikáiban Zsugasztra néven szerepel.

[94] Teljes nevén Dragavilma.

[95] A magyarocítás során a Hosszúrév nevet kapta.

[96] A múlt század végén Gyulaszeg lett belőle.

[97] A szó értelmének megfelelően Kismezőre változtatták át a nevét.

[98] Világosan felismerhető a szláv eredet. Jelentésének megfelelően Kecskésre változtatták a nevét. Románul a kecske „capră".

[99] Későbbi nevén Szamosfericse.

[100] Bél Mátyás a Varalyú nevet értette félre Varjúnak. Később Váralyu, majd Várallyu elnevezésen keresztül Váralja, és végül Kővárálja lett belőle.

[101] A múlt század végén a Kővárgara nevet kapta, melynek semmi köze sincs az eredeti román elnevezéshez.

[102] Teljes nevén Nagysomkút. Kővár lerombolása után egészen a szomszédos vármegyékbe való beolvasztásáig, azaz 1876-ig Kővárvidékének közigazgatási székhelye volt.

[103] A latin szövegben az S. D. G. rövidítés áll. Ez Bél Mátyás evangélikus voltának megfelelően valószínűleg a szokásos Soli Deo Gloria szöveg rövidítése, azaz „Egyedül Istennek Dicsőség". Magyarázható azonban úgy is, hogy a szerző nagyot sóhajtva teszi le munkája végén a tollat, és a Sit Deo Gratia szavakkal mondja: „Hála legyen Istennek!" Nem tudjuk eldönteni, melyik az igazi megoldás, de az első látszik valószínűbbnek.

A KISKUNSÁG SZÁZ ESZTENDŐ SZAKIRODALMÁBAN

(1731–1839)

BEVEZETÉS A SZEMELVÉNYEKHEZ

A múltba tekintő helytörténeti kutató ma általában két fő nehézséggel találja szemben magát. Az első a latin-, illetve általában az idegennyelvűség, hiszen középiskoláinkban, de a felsőbb oktatásban is a latin nyelv tanítása sajátosan háttérbe szorult, és az egyéb idegen nyelv elsajátítása sem éri el az önálló kutatáshoz, forrástanulmányozáshoz szükséges szintet. A másik akadály a múlt kiadványainak alacsony példányszáma, amelyből a vidéki városokban alig található meg valami. A könyvtárközi forgalom lassú és akadozó, a könyvtárak érthető módon féltékenyen őrzik és óvják a maguk példányait. Ugyanakkor kevés helytörténeti kutatónak van módja arra, hogy napokat töltsön a saját költségén Budapesten vagy valamelyik egyetemi városunkban a kutatás érdekében. Ezen a helyzeten kívánt segíteni a Bács-Kiskun megyei Levéltár, amikor 1975-ben lefordíttatta és kiadta Bél Mátyás Jászkunságról szóló, latin nyelvű kéziratos művét.[1] Ezt a munkát kívánjuk folytatni most, amikor a Bél Mátyás művét követő kb. száz esztendő történeti és földrajzi leírásaiból — bár a teljesség igénye nélkül — kiemeljük a legjelentősebbeket, azokat magyar fordításban közreadjuk, illetve, ha ritka magyar nyelvű művekről van szó, akkor azokat szemelvényeinkben hozzáférhetővé tesszük. Természetesen a hely szűkös volta miatt minket főleg a Kiskunságra vonatkozó részletek érdekelnek. Helyenként azonban a Kecskemétre, megyénk székhelyére vonatkozó részleteket is felvettünk szemelvényeinkbe, bár Kecskemét nem tartozott a Kiskunsághoz. Egyéb tájak és megyék kutatói ugyanezekben a művekben a maguk számára is újabb és adatokat fedezhetnek fel.

Elsődlegesen Horváth Péter 1801-ben megjelent Commentatio c. latin nyelvű művéből kívántuk a Kiskunság részletes leírását lefordítani, mivel ez a rész a mű 1823-as, magyar nyelvű kiadásából hiányzik. Horváth Péter művének jobb megértéséhez és értékeléséhez azonban elengedhetetlen munkáját elhelyezni abban a hosszú vonulatban, amely tulajdonképpen Bél Mátyás munkásságával kezdődött.

Bél Mátyás maga sem előzmények nélkül indult neki hazánk felfedezésének. Adparatus[2] c. művében összegyűjtötte és kiadta 12 régi szerző szemelvényes művét. Köztük van OLÁH MIKLÓS (1491—1568) esztergomi érsek Hungaria et Atila c. munkájának első része, a Hungaria. Ezt a könyvét Oláh Miklós Bruxellesben írta 1536-ban, ahova a mohácsi vész után került Lajos király özvegyének, Máriának a kíséretében. Bél Mátyás Adparatusa Oláh művének első magyarországi kiadását jelentette, de később, 1763-ban Bécsben Kollár Ádám önállóan is kiadta.[3] A jegyzeteket készítő Kollár szó szerint közölte Bél Mátyás jegyzeteit is az Adparatusból, de helyenként megvédte Oláh Miklóst Bél Mátyás rosszallásától arra hivatkozva, hogy a Bél Mátyás rendelkezésére

álló kéziratban nem voltak benne azok az Oláh kezétől származó javítások, amelyek helyesbítik az eredeti szöveget, és így indokolatlanná teszik Bél kifogásait. Ilyen például Késmárk helyének meghatározása (I. könyv, XI. fejezet, I. § 49—53. old.), vagy a Simánd községgel kapcsolatos probléma (I. könyv, XIX. fejezet, IV. § 93. old.). Főleg a néprajzi kutatók érdekében érdemes megjegyezni, hogy a szakirodalomban először Bél jegyzeteként jelent meg a kiskunsági ásott kutakról szóló megállapítás, amely szerint gondatlan kezelés miatt a vizük némelykor megposhad, és férgektől nyüzsög. Ez a kitétel végigvonul az egész szakirodalmon szinte azonos fogalmazásban Vályi Péteren keresztül Horváth Péterig.

Oláh Miklós Hungariájának forrásértéke történelmi és földrajzi szempontból nem túlságosan magas. Sok ellenőrizhetetlen, „hitelt érdemlő emberektől hallott" érdekességről ír, mint pl. arról, hogy Kalocsa környékén egyetlen dukátért ezer halat is lehet venni, amelyeknek hosszabbja átlag a rőfnyit, a rövidebbje a tenyérnyit nem haladta meg. (I. könyv, XI. fejezet, IV. § 52. old.)

A Jászkunság Oláhnál önálló tájként nem található meg, csak mint „campus Cumanorum", azaz a kunok mezeje. Ehhez csatlakozik Bács vidékének, valamint a kalocsai résznek a leírása. Ezeket ugyancsak felvettük szemelvényeinkbe, mivel megyénk kutatóinak érdeklődésére számot tarthatnak. Megtalálható szemelvényünkben az a mondat is, amelyben Oláh Miklós a kunok italáról, a bozáról emlékezik meg.

Az elődök munkájának tanulmányozása után BÉL MÁTYÁS (1684—1749) Hungariae antique et novae prodromus[4] c. latin művében mintát adott arra, hogy milyennek kell lennie egy tudományos történelmi és földrajzi munkának. Ezért nevezte ezt a művét „prodromus"-nak, azaz előfutárnak. Ebben Bél a Szepességgel foglalkozott, de az itt lefektetett elvek alapján dolgozta fel azután az egyes vármegyéket. Az ország különböző tájairól toborzódott diákjainak a pozsonyi líceumban kérdőíveket adott, azok a maguk helyismeretével otthon összeírták a szükséges tudnivalókat, és így lassan összeállt egy-egy táj képe. De Bél maga is beutazta az országot, hogy személyes tapasztalata alapján gyűjtsön anyagot, vagy helyesbítsen, ahol kell. Végső ellenőrzésként pedig az összeállt tájanyagot megküldte az érdekelt vármegyének. Sajnos, a korai halál, az 1749-ben fellépett agyvérzés megakadályozta a teljes mű megalkotásában. A Notitia Hungariae novae historico-geographica[5] nem tartalmazza valamennyi vármegyénk leírását, s többek között csak kéziratban maradt meg a minket érdeklő Jászkunság és a vele azonos kéziratban levő Kővárvidéke, valamint Bács-Bodrog vármegye feldolgozása is. A Bács-Kiskun megyei Levéltár a Jászkunságra vonatkozó részt — amint fentebb említettük — magyar fordításban már kiadta, Kővárvidékének leírása kiadásra ugyancsak készen van, és Bács-Bodrog vármegye meglehetősen terjedelmes latin kéziratának lefordítása és közlése ugyancsak itt helyt kapott.

Bél Mátyást vitathatatlanul a hazaszeretet vezette e hatalmas, történelmi és földrajzi honismertetés megalkotásában. Kővárvidéke leírásánál (II. rész, I. fejezet, 1. §) pl. megrója Istvánffy Miklós humanista történetírót,[6] amiért az művében Kővár várát földrajzi szempontból helytelenül határozza meg: „. . . mennyire csodálni lehet, hogy egy hazai író nem fürkészte ki pontosabban azoknak a helyeknek a fekvését, amelyeken általa leírt, gyászos háborúk mentek végbe". Minden hazaszeretete ellenére Bél Mátyásban a 18. század első felében még fel sem merült a gondolat, hogy magyar nyelven kellene művét megírnia. Néha egy magyar szó a latin szó magyarázataként meg-megjelenik nála a latin szövegben. Helyenként a latin szövegen átüt egy-egy magyaros fordulat, de

mondatszerkesztése, véget érni nem akaró körmondatai a klasszikus latin nyelv tökéletes ismeretéről vallanak.

Köztudott, hogy e korban az iskolai oktatás is latin nyelven folyt hazánkban. Így válik érthetővé, hogy amikor a század közepén előtérbe került egy honismereti tankönyv kiadásának a gondolata, az is latin nyelven jelent meg. E tankönyv címe Compendium, azaz Összefoglalás[7] volt. Ezt a COMPENDIUM-ot Bél Mátyás művei között tartjuk számon, jóllehet az 1. kiadása 1753-ban jelent meg, azaz Bél Mátyás halála után. A szerkesztője Tomka-Szászky János (1700—1762) evangélikus lelkész és iskolamester volt, aki 1732-től Bél Mátyás mellett működött, és 1734-től Magyarország történetét is tanította, ami akkor merész újításnak számított. Ő mondta a gyászbeszédet Bél Mátyás sírjánál. Kapcsolata Bél Mátyással tehát igen szoros volt. Egyébként maga is írt földrajzi műveket.[8]

A Compendium négy kiadást ért meg. Az első kiadásból (1753) még hiányzik a Jászkunság, de a vármegyéken túlmenően benne van Kővárvidékének a vármegyékkel egyenrangú kerülete is. Tekintve, hogy Tomka-Szászky Bél Mátyás halála után adta ki e tankönyvet, felmerül a kérdés, mennyiben támaszkodott Bél műveire, és mennyit adott hozzá a maga erejéből. A Notitiából hiányzó Kővárvidéke kéziratának és a Compendium Kővárvidékére vonatkozó szövegének egybevetése alapján megállapítható, hogy erősen rövidítve, összevonva — ami egyébként a Compendium címben meghatározott törekvésnek mindenben megfelelt —, de alapvetően Bél megállapításaira és adataira támaszkodva fogalmazott Tomka-Szászky.

A Compendium 2. kiadása már Tomka-Szászky halála után, 1767-ben jelent meg, s az utána következő 3. (1777, ill. 1779) és 4. (1792) kiadások a 2. kiadásnak csak változatlan utánnyomását jelentik. A lényegbevágó különbség az 1. és 2. kiadás között jelentkezik. Ez a különbség nemcsak a szöveg bővülésében mutatkozik meg, hiszen ebben a 2. kiadásban találjuk meg először a Jászkunság leírását, hanem a feldolgozás módszerében is. Az új szerkesztő Benczúr József[9] történetíró volt, aki Kollár Ádám köréhez tartozott.

A Compendium szerzőségével kapcsolatban bizonyos zűrzavar tapasztalható. Szinnyei József Bél művei között sorolja fel a Compendiumot, és az 1. kiadást Tomka-Szászkynak tulajdonítja. Utána zárójelben megemlíti a 2—4. kiadást is, de ott nem utal a szerkesztő változására, pedig Tomka-Szászky 1762-ben meghalt. Ugyanez a Szinnyei-kötet a Compendium 1. kiadását Benczúr Józsefnél is feltünteti, megemlítve a 2. kiadást is. Ezt a változatot fogadja el a Révai Lexikon is, míg a Magyar Életrajzi Lexikon a Compendiumot Benczúr művei között nem is említi. Ugyanakkor a Petrik-féle bibliográfia a Compendium valamennyi kiadását Bél neve alatt sorolja fel. Egyik kiadásnál sem utal a szerkesztő nevére, és sem Tomka-Szászkynál, sem Benczúrnál nem tesz említést a Compendium szerkesztéséről.

A kortárs Horányi Elek latin nyelvű műve, a Memoria Hungarorum[10] ugyancsak két kiadást ír Benczúr javára, de csak a 2. kiadás könyvészeti adatait tünteti fel.

Minket elsősorban a Jászkunság leírása érdekel, amelyet először a 2. kiadásban találunk meg. Benczúr igyekezett a Bél Mátyás által kidolgozott módszert ennél az újonnan felvett résznél is megtartani, de kiderül, hogy Bélnek a jászkun Hármas-Kerületről szóló kéziratos művét nem ismerte, és a Jászkunságról alapos ismeretei nem voltak. Egyértelműen megállapítható, hogy nem Bél, hanem Oláh Miklós műve volt a forrása. A 3. kiadás előszavában meg is említi, hogy forrásként használta Oláh művét, még pedig Kollár Ádám 1763-ban meg-

jelent kiadása alapján, amelyet Tomka-Szászky még nem ismerhetett, mert az halála után egy évvel jelent meg. Benczúr azonban éppen Kollár tudós köréhez tartozott, s így ez a kiadás számára nagyon is ismert volt. Így történhetett, hogy a Kiskunságról szóló megállapításai meglehetős általánosságokban mozognak, és gondolkodás nélkül vette át Oláh adatait. Mindez kétségtelenné teszi azt a megállapításunkat, hogy az 1. kiadás Tomka-Szászky érdeme, míg a további kiadások bővítését és gondozását már Benczúr végezte el.

Hogy mennyire kritikátlanul vette át Benczúr Oláh adatait, arra igen jellemző az alábbi probléma. A Kiskunság tárgyalása a Compendiumban, amint azt szemelvényünk is mutatja, így fejeződik be: „Nem szabad elhallgatnunk Halas és Szent-Kalás (sic!) falvakat sem." Itt nem is egy probléma merül fel. Először is rossz a hivatkozás, mert mindez Oláh Hungariája I. könyvének nem a II., hanem a XI. fejezetében található. Másodszor felvetődik magának „Szent-Kalás"-nak a kérdése. Bél Mátyás Adparatusának Oláh-szövegében ezen a helyen csak „Halás" (sic!) szerepel a mai Kiskunhalas megjelöléseként; „Szent-Kalás" nincs megemlítve. Ha azonban megnézzük Kollár kiadását, akkor ott megtaláljuk „Zent-Kalás és Halás" helységeket. Benczúr József tehát a Compendium 2. kiadásába bírálat nélkül felvette „Szent-Kalást", holott ilyen nevű helység a Kiskunságban az ő korában bizonyítottan nem volt.

Egyébként egy ilyen nevű helységnek a Kiskunság történetében sem sikerült a nyomára bukkannunk. Csánki Dezső[11] a Hunyadiak korában nem említi Szent-Kalást semmilyen formában a Kiskunságot körülvevő megyéknél, a Jászkunság tárgyalására pedig minden ígérete ellenére már nem került sor. A török defterekben sem sikerült megtalálnunk a község nevét. Ha mégis létezett, akkor a török hódoltság után nyomtalanul el kellett tűnnie. De létezése sem valószínű, mert legalább egy pusztának, egy dűlőnek meg kellett volna őriznie a nevét. Ennek azonban nyoma sincs Pesty Frigyes múlt század végén összegyűjtött helynevei között.[12] Talán Oláh Miklós emlékezett rosszul a messze távolból valamilyen más község nevére. Nem az egyetlen tévedése volna.

A tudományos élet és az iskolai oktatás korabeli követelményeinek megfelelően a Compendiumot latinul írták. A magyar nyelvű tankönyv szükséglete a 18. század második felében csak később merült fel. Ezt a szükségletet ismerte fel LOSONTZI HÁNYOKI ISTVÁN,[13] Nagykőrös tudós professzora. A HÁRMAS KIS TÜKÖR első kiadása 1771-ben jelent meg, de csak 1773-ban az Erdélyt is felölelő 2. kiadással lett teljessé. Ezt követően azután számtalan kiadást ért meg, és új kiadásai során mindig megújulva egy évszázadig szolgált a magyar nyelvű alsófokú iskolák tankönyveként. Igaz, hogy a szabadságharc bukása után 1854-ben a Helytartótanács rendelete az iskolákból kitiltotta, de különösen a falusi tanítók ragaszkodtak hozzá, s még a 19. század végén is használták tankönyvül. Szüleink még idős korukban is fújták a 63 vármegyéről szóló versikéket.

Mi volt a titka a Hármas Kis Tükör népszerűségének? Feltehetően az, hogy a legfontosabbnak vélt földrajzi ismereteket versbe szedve, a történelmi és vallási tudnivalókat pedig kérdés-felelet katekizáló formájában feldolgozva lehetővé tette azok látványos memorizálását. Felejthetetlen érdemét maga Losontzi Hányoki így fogalmazta meg a 2. kiadás ajánló soraiban: „Magyar gyermekeknek magyarul írtam, nem idegen nyelven, mellyet nem értenek."

A Jászkunság a Hármas Kis Tükör 2. kiadásában még csak a szomszédos vármegyéknél jegyzetként és nem önálló tájként található. Pest-Pilis és Solt vármegyénél olvashatjuk: „Kis-Kúnságban vagynak Halas, Félegyháza, Maisa, Kún-Szent-Miklós, Fülöp-szállás, Szabad-szállás, Latzháza." A Jászságról és a

Nagykunságról pedig Heves és Külső-Szolnok vármegyénél szól néhány szavas tömörséggel: „A' Jászok' Helységeinek feje Jász-Berény. A' Nagy-Kúnságnak Fő-Városa Kartzag, Kis-új-szállás, Túrkevi, Kúnhegyes, Madarász népes Kún helységek."[14]

Az 1848-as kiadásban a hármas jászkun kerület már önálló fejezetként szerepel. Az egyes kerületekről már verses összefoglalás is készült. Kunszentmiklósi vonatkozása miatt idézzük legalább a kiskun kerületre vonatkozó versikét:

„Kis-Kunságban vagyon Halas, 's Félegyháza,
Szabad- 's Fülöpszállás, Sz. Miklós, Lacháza,
Dorosma és Majsa, mind búza-tárháza
Véren váltott örök, — gyakran vértől ázа!"[15]

Illyés Bálint kunszentmiklósi helytörténész tárta fel, hogy a Jászkunságra vonatkozó verseket a kunszentmiklósi leányiskola tanítója, Földváry Antal írta a Hármas Kis Tükör számára, s e versek először az 1847-es kiadásban jelentek meg nyomtatásban.[16]

Egy kis kitérővel megjegyezzük, hogy a verses forma megválasztásában Losontzi Hányoki nem haladt teljesen járatlan úton. Elődje e téren SZATHMÁRNÉMETI PAP ISTVÁN nagykárolyi nyomdász volt, aki Magyarország versekben való leírása címmel[17] 1756-ban adott ki egy kis füzetet. Losontzi Hányoki az ötleten kívül nem vett át tőle semmit. Összehasonlítás kedvéért idézzük azt a pár sort, amely ha nem is a Kiskunságot tárgyalja, de a mi vidékünkre vonatkozik:

„Szigetben Rátzkevi, Makád, kívül van Sólt,
Tzegléd, Kőrös, Dömsöd, miólta vagyon; 's vólt.
Ketskemét, sőrével[18] sok éh torkot meg ólt,
Tas, Vtse, Kis-Kunság kenyere egy jó fólt.
A Pesti szék terjed éppen Kalotsáig,
Kit az Érsekség bír régtől fogva máig,
Patatich[19] épité Hajóssát holtáig,
Ki most őket lakja; bírja jobb sorsáig."

Jellemző a magyar szó éhére, hogy még ez a primitív kis művecske is három kiadást ért meg. Sőt a 3. kiadás (1763) címében a szerző már nem pártfogója „nevedékeny ifjatskájának", hanem általában „az oskolában tanuló nevedékeny ifjatskák taníttatásokra" ajánlja a művét.

A tankönyvírás fejlődése mellett a Bél Mátyás által képviselt tudományos vonal is új művekkel jelentkezett. Mivel az anyanyelv egyre erőteljesebben követelte a jogait, ez a törekvés magyar vonatkozásban is először német nyelvű műveket hozott létre. WINDISCH KÁROLY GOTTLIEB[20] pozsonyi szenátor, majd polgármester anyanyelvének megfelelően németül írt több földrajzi és történelmi művet Magyarországról. Mint Bél Mátyás felvilágosodási eszméinek folytatója megalapította a Pressburger Zeitungot, majd évtizedeken át új és új irodalmi folyóiratokat jelentetett meg. „Mindenhez ért, ami csak a nyárspolgári és kispolgári felvilágosodás körébe tartozik, s mindezt magyar rendi patriotizmussal és német minták után végzi, német nyelven, úgy, hogy egyedül ottléte és élete is akadályát képezi a város elmagyarosodásának és elnémetesedésének" — írja róla Hóman-Szekfű Magyar története.[21]

Windisch művéből vett szemelvényünk érdekes összehasonlításra ad alkalmat elsősorban a Compendiummal. Még világosabban kitűnik, hogy milyen szegényes a Compendiumnak a Kiskunság településeire vonatkozó része. Ott Halas még csak mint megemlítendő helység szerepel, Windischnél pedig kiemelt helyet foglal el.[22] Mindez feltehetően Kollár hibája, aki Bél vonatkozó kéziratát nem ismerte, és ezért Oláh Miklós bizonytalan tudására támaszkodott a kiskunsági résznél.

Egyébként Windisch elsőként beszélt arról, hogy Kunszentmiklós „egykor megerősített helység volt (ehedem ein fester Ort war)". Ez a megállapítása valószínűleg onnan származott, hogy összetévesztette Törökszentmiklóssal, amint erre rámutatott Illyés Bálint Kiskunsági krónikájában.[23] Windisch „megerősített helységéből" Bolyó János kunszentmiklósi krónikás 1798-ban egész legendát költött a soha nem létezett kunszentmiklósi várról. Így azután Windisch tévedése Vályi lexikonában már „földvár" formájában jelent meg, Szepesházy-Thiele művében „sánc" lett belőle, és még Horváth Péternél is megtaláljuk a kunszentmiklósi „földből emelt erődítményt".

Ugyancsak német nyelven indult meg a lexikonirodalom is. KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS[24] szerkesztő, térképész, könyvkereskedő anyagi csőddel, szegénységgel küszködve is összeállította és kiadta 1786-ban Magyarország földrajzi viszonyait, történetét és termelését tartalmazó lexikonját, és elkészítette Magyarország atlaszát is. A Széchényi Ferenc költségén kiadott nagy munka betűrendben adja a helységek ismertetését, és alapvető adatokat tartalmaz a helyi ipari üzemekre, kézműiparra vonatkozólag is. A bevezetőben általánosságban is szól Magyarországról. Innen tudhatjuk meg, hogy II. József korában hazánk vármegyék helyett 10 kerületre volt felosztva. A Jászkunság ekkor a pesti kerülethez tartozott.

Tekintve, hogy a könyv a ritkaságok közé tartozik, és német nyelvű, nem lesz érdektelen, ha a szemelvényekben betűrendben közöljük a Kiskunsággal kapcsolatos cikkek fordítását. A Kecskemétről szóló cikket is felvettük szemelvényünkbe. Mindez módot nyújt arra, hogy majd összehasonlítsuk a magyar nyelven nyomdokaiba lépő utódjának, Vályi Andrásnak ugyanezen helységekről írt megállapításaival.

Korabinszky lexikonában a Felső-Kiskunság települései közül csak Kunszentmiklós és Lacháza szerepel a betűrend szerinti helyén.

Szabadszállásról csak a betűrendes névmutatóban (Erster Register) szól. Fülöpszállás pedig csak a Szállás címszó alatt felsorolt négy helység között szerepel.

Az Alsó-Kiskunságban Halast méltánytalanul szegényesen tárgyalja, holott az 1773-as hivatalos összeírás a Kiskunság nyolc helysége közül egyedül Halasnál tünteti fel az oppidum (mezőváros) minősítést, a többi hetet csak pagus (falu) szóval illeti.[25]

Érdekes Korabinszkynak „a jászok és kunok" címszó alatt közölt ismeretei. A szakirodalomban először itt találjuk közölve a kun Miatyánk teljes szövegét.

A magyarnyelvűség igényének fokozódása arra ösztönözte a hivatalos adminisztrációt, hogy felkérje VÁLYI K. ANDRÁS[26] „Pesti Universitásbéli Professzort", hogy magyar nyelven állítsa össze Magyarország helységeinek lexikonát. A választás azért esett Vályi professzorra, mert a Helytartótanácsnak tudomására jutott, hogy a professzor fordítja „Korabinszky Mátyás Úrlekszikonnyát". A minta tehát Korabinszky műve volt. A munkához Korabinszkyval ellentétben Vályi hivatalos támogatást is kapott. Az összeállított és minden vármegyének

és járásnak megküldött kérdőívek azonban csak igen hiányosan érkeztek vissza. Jellemző a kor vármegyei nemességének maradi gondolkodására, hogy a „Felséges Királyi Helytartó Tanáts" másidízben már „királyi kegyes parantsolattal" volt kénytelen kiküldeni a kérdőíveket. Így is maradtak hiányok, amelyeknek Vályi Andrásnak személyesen kellett utánajárnia, hogy a lexikon előre bejelentett megjelenési határidejét tartani tudja. Így jelenhetett meg az I. kötet 1796-ban, majd a II. és III. kötet 1799-ben.

Ez a lexikon már nagy lépést jelentett előre a tényleges helyzet rögzítésében. A szerző a II. kötet bevezetésében a jól végzett munka öntudatával állapította meg: „Az eddig Hazánkról készült munkákban mintegy 7536 Helységek találtatnak ... az én munkámban ellenben 12 530 lakó helyeknél több fordul elő, és a' mennyire lehet környülállásaival együtt, nem tsupán név szerént."

A Kiskunságról is már többet tudhatunk meg Vályi lexikonából, mint Korabinszkyéból. Így is találunk ilyen semmitmondó megállapításokat: „Orgovány kortsma Pest megyében." De Korabinszkyval ellentétben már felvett a címszavak közé néhány kiskun pusztát is, mint Bábony, Lajos, Majsa, és főleg van benne egy tartalmas összefoglaló áttekintés a Kiskunság egészéről, valamint a Jászságról és a Nagykunságról is. Korabinszkynál „a jászok és kunok" címszó alatt inkább csak történeti áttekintést kapunk néhány jászkun helység puszta felsorolásával.

A tényleges közigazgatási helyzetnek megfelelően Erdély és a Részek teljesen hiányoznak mindkét lexikonból.

A két lexikonból vett szemelvények összehasonlításával maga az olvasó is meggyőződhet róla, hogy Vályi műve önálló, nem vett át Korabinszkytől szó szerint jóformán semmit. Ahol egyezést vélünk találni, annak természetes magyarázata az egyes helységeknél fennálló tényleges helyzet, hiszen a két lexikon helyzetrögzítése között alig van egy évtized.

Jegyezzük fel Vályi érdemeként, hogy a lexikon műfaja által sugallt száraz adatközlésen helyenként átüt a szerző egyénisége. Félegyházát (lásd a szemelvényben (pl. szelíden megrója, hogy nemes Kotzka István művei alapján megérdemelné, „hogy a' Városbéliek érzékenyebb szívvel, 's nagyobb hajlandósággal viseltetnének eránta". Nagybányánál egy kis humort is találunk: „N. B. betűkkel bélyegzett aranyai elég szépek; kivált a' hol nagy rakással van."[27]

Az összefüggések feltárása érdekében lényeges megemlítenünk, hogy Vályi ismerte és felhasználta Bél Mátyás műveit. A lexikon 1. kötetének bevezetésében már az 1. oldalon írja: „Hathatósan segéllet Fő Méltóságú Hertzeg Batthyáni József Cardinális, és Prímás Ő Eminentziájának betses kegyessége, mert a halhatatlan érdemű Bél Mátyásnak kézírásait (némelly más iratokkal egyetemben) velem közleni méltóztatott." Ennek eredményét lemérhetjük pl. a Nagyszombat címszónál.[28] Itt Vályi többször említi Bél Mátyás Historia Urbis Tyrnaviensis c. művét. Ugyanezt nem mondhatjuk el Korabinszkyról, aki ugyancsak Nagyszombatnál[29] (Tirnau) Bélt egyáltalában nem említi, hanem csak Bonbardira[30] és más német írókra hivatkozik.

Egyébként az ellenük emelt vádaskodás hasonlósága is összekapcsolja Bél és Vályi személyét. A Bél elleni vádról Haán Lajos így ír: „Azon hír kezdett terjedni az országban, hogy Bél valamely külföldi hatalom zsoldjában áll s nem annyira tudományos czél az, mely őt vezeti, hanem inkább azért kívánja minél részletesebben ismertetni az országot, nevezetesen megerősített helyeit, hogy ama hatalom, mely őt zsoldjába fogadta, betörés esetében magát kellően tájékozhassa."[31] Ismeretes, hogy Bélt e híresztelés miatt Pálffy Miklós nádor elé

idézték 1720-ban, akit sikerült meggyőznie célja tisztaságáról, és akiben ezután lelkes támogatóra is talált. A munkáját hátráltató téves nézetek között a lexikon II. kötetének bevezetésében Vályi is megemlíti, hogy egyesek úgy vélik, nem szabad az ország titkait „ország-világ előtt feltárni". A vád Bél óta már szelídült. Vályi mégis lényegesnek tartja a védekezést evvel az aggállyal kapcsolatban: „Sehol sem fordul elő az én munkámban az Országnak belső ereje, sem a' Városoknak népessége, sem a' Lelkeknek száma, sem a' jövedelmeknek summája, sem egyebek; mellyek felől tsak legkissebbet is gyanakodni lehetne."

Minden bizonnyal Vályi András hatalmas gyűjtő munkája ihlette BEDEKOVICH LŐRINCET,[32] a Jászkunság hites földmérőjét, hogy készítsen talán csak a maga szórakozására és használatára egy kéziratos kis lexikont a Jászkunságról. Ezt a kéziratot ma a kiskunfélegyházi múzeum őrzi, nyomtatásban pedig a jászberényi múzeum igazgatójának, Tóth Jánosnak a bevezetőjével a közelmúltban jelent meg.[33] Tekintve, hogy ez újdonságánál fogva könnyen hozzáférhető, nem vettük át belőle a szemelvényekbe a kiskunsági részeket.

Bedekovich Lőrinc személyével kapcsolatban elég annyira emlékeztetnünk, hogy neve mint térképkészítőé vált ismertté, és Horváth Péternek a következőkben tárgyalandó jászkunsági leírásához is egy Bedekovich által készített térkép van mellékelve.

Tóth János a füzet bevezetőjében összefoglalta a kézirat keletkezésével kapcsolatos nézeteket, amelyek szerint Bedekovich feljegyzései CORNIDES DÁNIEL[34] ma már fel nem lelhető művére vezethetők vissza. Cornides e műveit Gyárfás István is emlegeti A Jászkunság leírása c. hatalmas művének bevezetőjében. Újabban pedig a Honismeret c. folyóiratban[35] Fodor István jászberényi könyvtáros A Jászkunság első történetírója c. cikkében azt írja, hogy Horváth Péternek „olyan kéziratos munkába is sikerült belepillantania, mint Cornidesnek a Teleki-könyvtárban levő, a kunok történetére vonatkozó értekezése és jegyzetei, melyek azóta el is vesztek." Hogy Cornides művei valóban kéziratban maradtak, azt igazolni látszik Horányi Elek is, aki azt írja, hogy tudomása szerint Cornides hatalmas elméjének egyetlen művét sem publikálta 1775-ig. Enyhe rosszallás érződik Horányi megjegyzésén, bár hozzáteszi, hogy ő maga is sokat köszönhet Cornides személyes segítségének.[36] A Petrik-féle bibliográfia közöl néhány nyomtatásban megjelent Cornides-művet, de köztük témánkhoz tartozó nem szerepel. Kéziratait pedig Szinnyei sem sorolja fel, hanem mindössze annyit mond róluk, hogy mintegy 30 darab a magyar történettel foglalkozó kéziratos munkája maradt fenn. E kéziratok azonban mind elvesztek.

Cornides művének hiányában nem áll módunkban azt Bedekovich kis lexikonával összehasonlítani. Ha azonban Vályi András lexikonával vetjük egybe, akkor a Jászkunság történeti részeinél szó szerinti egyezéseket találunk. Így Illyés Bálintnak kell igazat adnunk, aki Kedves kis Hazánk c. könyvében erre az egyezésre határozottan utalt.[37] Véleményét annyiban módosíthatjuk, hogy ez az egyezés csak a történelmi részeknél áll fenn, míg az egyes helységek leírásánál Bedekovich a saját gazdag helyszíni tapasztalata alapján olyan konkrét adatokkal bővítette a maga kis házi lexikonát, melyek mind Korabinszky, mind Vályi előtt ismeretlenek voltak. Érdekes egybeesés, hogy Bedekovich feljegyzéseit 1799-re datálta, azaz ugyanarra az évre, amelynek Medárd napjára jelent meg Vályi lexikonának befejező két kötete.

A bizonyítás kedvéért csak egyetlen összehasonlítást tegyünk. Vályi csak ennyit tudott Orgoványról: „Tsárda Pest megyében." Nézzük meg, mit írt Bedekovich ugyanerről: „Orgovány. Kis-Kun puszta Sz. Miklós Városáé mellytül

5 mértföldre esik. Környékezik éjszakrul Izsák és Ágasegyháza, napkeletrül Köntsög, és Jakabszállása délrül Bugatz, és Nagy-Bótsa, napnyugatrul Kis-Bótsa, és Pahi, egy része sovány haszontalan homok, más része legelő, és Tanyákra fel-osztatott, vagyon benne gazos nád termő zsombós rét-is. Ezen pusztának azon szeghatárja, melly puszta Pahit, Izákot Orgovánnyal elválasztja, valamint a' Fénszarusi Jász képnek, úgy a' Kun képnek neveztetik."[38] Ha a szemelvényeinkben megnézzük, hogy mit írt Horváth Péter Orgoványról, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy Bedekovich és Horváth műve ugyancsak független egymástól. Egyedül a Dorozsmánál levő bába-homoki talpfás kútról szóló tudósítás megfogalmazása látszik gyanúsan egyezni.

A lexikonok sorát 1816-ban HÜBNER JÁNOS[39] lexikona folytatta. Ezt a lexikont Hübner 1704-ben németül írta, és az számos nyelvre lefordítva világhírű lett. Számunkra az teszi jelentőssé, hogy FEJÉR GYÖRGY[40] nem csak lefordította magyarra, hanem az eredeti műből szinte teljesen hiányzó hazai ismeretekkel is kibővítette.

A Kiskunságot a Kunság címszó alatt tárgyalja, a Jászságról pedig ugyanebben a kötetben külön címszó alatt emlékezik meg. A lexikonból vett szemelvényünkben ugyanazokat a címszavakat közöljük, amelyeket az előző lexikonoknál is felvettünk, hogy összehasonlítási alapot adjunk az érdeklődőknek. Ez egyébként az első olyan lexikon, amely már számszerű adatokat is közöl, de a lakosság számára vonatkozó adatai erősen becslés jellegűek.

Bár a magyar nyelv kezdte elfoglalni a jogait, az idegennyelvűség még mindig kísértett. 1825-ben német nyelven jelent meg SZEPESHÁZY KÁROLY és THIELE J. C.[41] Merkwürdigkeiten des Kőnigreichs Ungarn c. lexikona. Később, 1833-ban adta ki Thiele Das Kőnigreich Ungarn c. művét. Ebben Szepesházy 1829-ben bekövetkezett halála miatt már nem működött közre. Annak ellenére, hogy ezt a művet Thiele hat kötetre bővítette,[42] a minket érdeklő részek szó szerint megegyeznek az 1825-ös kiadással.

Szepesházy és Thiele lexikona a Jászok címszó alatt tárgyalja az egész Hármas-Kerületet. A cikk kétharmad része a jászok és kunok történelmével foglalkozik, külön bekezdést szentelve a Jászkunság eladásának és a redemptionak. A cikknek csak az utolsó harmadát közöljük, mert konkrét adataival csak ez nyújthat a helytörténeti kutatóknak valami újdonságot. Ezen kívül bemutatjuk mintaképpen a Kunszentmiklósról és a hozzá tartozó Bábony pusztáról szóló cikk fordítását is.

A Kiskunságból 3 mezőváros, 5 falu és 11 puszta leírását közlik a szerzők. A 3 mezőváros: Félegyháza, Halas és Kunszentmiklós. Az 5 falu: Fülöpszállás, Ladány, Lacháza, Majsa és Szabadszállás. A pusztáik közül megemlítik a következőket: Bábony, Bene, Csólyos, Ferencszállás, Füzes, Jakabszállás, Kisszállás, Kocsér, Lajos, Szentlászló és Mizse. A kiskun helységek közül hiányzik azonban Dorozsma és több puszta, mint pl. Kara, Kerekegyháza, Törtel. De nem szerepel a címszók között megyénk nem kiskun városai közül sem Kecskemét, sem Kalocsa.

Lexikonuk azonban nemcsak hiányos, hanem adataiban is pontatlan. A Jászkunság összefoglalásánál 4 mezővárost, 18 falut és 56 pusztát említ. Ha azonban végigböngésszük a címszókat, akkor 7 mezővárost, 15 falut és mindössze 13 pusztát találunk, amely a Jászkunsághoz tartozik a szerzők szerint. Művük tehát csak megfelelő óvatossággal és fenntartással használható.

A lexikonok mellett az összefoglaló jellegű művek sem hiányzanak ebben a korszakban. NAGY LAJOS[43] Notitiae politico-geographico-statisticae Inclyti

Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum c. műve visszatérést jelent a latin nyelvhez. Hübner és Fejér lexikonának becslésen alapuló adataival szemben ez az első olyan mű, amely önálló, konkrétnak tűnő számadatokat közöl nemcsak a kiskun mezővárosokról és falvakról, hanem a pusztákról is. Ezért vettük fel szemelvényünkbe a Kiskunságra vonatkozó teljes rész fordítását az egyes helységek ismertetésével együtt. Kiegészítettük ezt a Pest vármegyénél tárgyalt Kecskemétről szóló résszel.

Nagy Lajos művének már a címe visszautalás Bél Mátyás Notitiájára. A szerző valóban a Bélnél látott minta nyomán megyénként tárgyalja a hazánkra vonatkozó ismereteket.

Pár év múlva már magyarul jelent meg hazánkról az első alapos földrajzi leírás. Szerzője bizáki PUKY KÁROLY,[44] a mű címe: A magyar haza. Művében Puky először általános összefoglalást ad az egész országról, majd a vármegyéket nem területi elosztásban, hanem vármegyénként betűrendben tárgyalja Erdély és a Partium nélkül. Egy-egy megyén belül általános földrajzi képet nyújt a megye fekvéséről, hegy- és vízrajzáról, földjéről, termékeiről, majd lakosságáról. Ez a szerkezeti felépítés teljesen megfelel a Bél Mátyás adta mintának, illetve a Compendiumnak. A megye általános leírása után külön tárgyalja a megyében található szabad királyi, érseki, püspöki városokat, és végül egyszerűen betűrendben felsorolja külön a megye mezővárosait és falvait, majd azonos címszó alatt a pusztákat és csárdákat együtt. A megyék tárgyalása után következnek a megyékhez nem tartozó, kiváltságos területek, mint a Jászság, a Nagy- és Kiskunság, valamint a hajdú városok.

Kecskemétet a szerző csupán felsorolja Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült vármegyék 22 mezővárosa között, külön mondanivalója nincs róla. A kalocsai helytörténészek azonban néhány adatot találhatnak az érseki városként kiemelten tárgyalt Kalocsáról.

Szemelvényünkbe csupán a Kiskunságról szóló részt vettük fel. Eltekintettünk azonban az ott feltüntetett mezővárosok, falvak, puszták és csárdák felsorolásától, mivel az teljesen megegyezik a Nagy Lajos Notitiájában felsoroltakkal, mindössze pár megnevezésnél akad kisebb, lényegtelen helyesírási eltérés.

Adatai és főleg ismertető szövegének megfogalmazása mégis érdekesek. Egyedül nála fordul elő, hogy a zsidókat nem tekinti magyaroknak: „Lakosai a' kis Kunságnak 133 Zsidókat kivévén, mind Magyarok, szabadságot szerető és katonának termett nép." A lakosság összlétszámát a Kiskunságban 61 ezerre teszi. Ez megfelel Nagy Lajos 1828-ban feltüntetett, lényegesen pontosabbnak látszó 60 783-as adatának. A fentiek alapján jogosnak tűnik az a feltételezésünk, hogy Puky e művében erősen támaszkodott Nagy Lajos Notitiájára.

Szólnunk kell DÓCZY JÓZSEF[45] ciszterci szerzetes e korszakban egyedülálló, hatalmas vállalkozásáról is, amellyel egész Európa földrajzi leírását kívánta magyar nyelven közölni. Műve 12 kötetben Bécsben 1829—31 között jelent meg „Európa Tekintete Jelenvaló Természeti, Míveleti, és Kormányi Állapotjában" címmel. Művében a szerző először Európát „átaljában" tekinti át, majd Nyugat-Európa országaitól indul kelet felé, és a IX. kötetet szenteli Hazánknak, bemutatva „Magyar Országot Erdéllyel, és a' Magyar Birodalmakat". Hazánkat megyénként tárgyalja, s ezeket követik a vármegyékhez nem tartozó jászkun kerületek és a hajdú városok. Szemelvényünkbe a Pest vármegye leírásánál feltüntetett Kecskemét és a Kiskunság leírását vettük fel.

Dóczy sok újat nem nyújt a kutatóknak. Úgy tűnik, hogy Vályi lexikonára támaszkodik. Néhány adata mégis érdekes. Nagy Lajos egy évvel korábban

Kecskeméten 34 080 lakost tüntetett fel, itt már 35 500 lakosról van szó. Egyedülálló és nyilván téves az a megállapítása, hogy Kecskeméten „a' lakosoknak kevesebb része a' katholika".

Az egész országot, sőt Európát bemutató művek után térjünk vissza időrendben egy kicsit, és vegyük sorra azokat a műveket, amelyeknek kizárólagos témája most már csak a Hármas Kerület, illetve csak a Kiskunság. Ezek sorában első helyen kell szólnunk Horváth Péter Commentatiójáról.

HORVÁTH PÉTER Commentatio de initiis ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque Constitutionibus c. művét mindössze két év választja el Bedekovich feljegyzéseitől. Ez a latin nyelvű mű 1801-ben készült el, és a címoldalon feltüntetett adattal ellentétben 1802-ben jelenhetett meg, amint azt a műhöz mellékelt Bedekovich-térkép 1802-es keltezése is mutatja. Az értekezés megszületésének érdekes történetéről Gyárfás István részletesen megemlékezett.[46]

Ki volt tulajdonképpen Horváth Péter, a jászkunok első történetírója? Szinnyei mindössze ennyit ír róla: „Horváth Péter, a jászok és kunok főjegyzője (1801) és a jászberényi gymnasium igazgatója; később jász-kun alkapitány 1829-ig, Pest- és Heves-megyék táblabírája." Amint látjuk, Szinnyei — általános szokásával ellentétben — sem a születési, sem a halálozási adatot nem közli, lexikonjaink pedig meg sem emlékeznek Horváth Péterről. Érdekes az is, hogy bár a jászberényi gimnáziumnak 1787—1809-ig igazgatója volt, a gimnázium évkönyvei sem tüntették fel az életrajzi adatokat, pedig többször is megemlékeztek érdemeiről.[47]

Születésének helyére szerencsére maga Horváth Péter utalt művének 1823. évi magyar nyelvű kiadásában, s így a jászjákóhalmai róm. kat. plébános szíves közlése alapján tisztázódott, hogy 1756. február 19-én született Jászjákóhalmán. Elhalálozásának időpontjára vonatkozóan a Jászberényi Lehel Vezér Gimnázium honismereti szakkörétől kaptunk értékes segítséget a Jász Hírlap 1937. évi 29. számában megjelent cikk másolata formájában. Ebben Prückler József azt írta, hogy Horváth Péter Jászberényben 1829. február 24-én halt meg, és állítólag a jászberényi katolikus plébániatemplom sírboltjában van eltemetve. Sírfelirata azonban már 1937-ben sem volt megtalálható, s így legfeljebb feltételezhető, hogy a kripta valamelyik elfalazott részében nyugszik.

Horváth Péter fenti életrajzi adatait megerősíti Fodor Istvánnak, a jászberényi múzeum munkatársának a Honismeret 1979. évi 1. számában kutatásunk után megjelent cikke is, amelynek címe: A Jászkunság első történetírója.

A reformkor magyarosító irányzatának megfelelően Horváth Péter is szükségét érezte, hogy latin nyelvű művét magyarul is kiadja. Erre 1823-ban került sor,[48] de ebből a kiadásból kimaradt az egyes kerületek földrajzi leírása, azaz a latin nyelvű kiadás befejező része. Ezért a hozzáférhetőség kedvéért közöljük a Kiskunságra vonatkozó latin szöveg magyar fordítását.

Amint a mű címe is mutatja, Horváth Péter nem lexikont írt. Ő inkább a Bél Mátyás által kijelölt úton haladt témájának feldolgozásában, és ugyanaz a cél is vezérelte. Az 1823-as kiadáshoz választott jeligéje is mutatja a reformkor felé haladó magyar nemesi társadalom alaphangulatát. Cassiodorus szavaival indítja útnak Horváth a könyvét: „Éjjel, nappal forgasd kezedben az Atyák' emlékezetit, vizsgáld meg nemzetednek eredetét, a' történt dolgait, és a' Jegyző könyveknek emlékiratait tartsd fel eszedben, mert rút dolog a' maga Hazájában tudatlan jövevénynek lenni." E célkitűzésnek igyekezett mindenben eleget tenni. Hazánk történetét Attilánál kezdte, majd részletesen tárgyalta a kunok és jászok

betelepedését, és hitet tett amellett, hogy a kunok nyelve megegyezett a magyarokéval.

Ha sok is a művében a történelmi tényekkel nem igazolható legenda, főleg Attila és a kunok történetében, érdeme mégis kiemelkedő. Maga Gyárfás István fél évszázaddal később, 1870-ben így emlékezett meg róla: „... mindeddig a jászkunok történelmére nézve legfontosabb s eredetibb munka a Horváth Péteré maradt."[49] Valóban hosszú évtizedeken keresztül valamennyi földrajzi leírásunk Horváth Péter művét használta támaszként a jászkun témával kapcsolatban. Volt, aki hivatkozott is rá, de voltak olyanok is, akik hallgattak róla, művük azonban elárulja forrásukat. Bár Gyárfás tudományos alapossággal megírt hatalmas alkotása később elfedte Horváth érdemét, ismerjük el mégis, hogy azért Horváth Péter is joggal megérdemelt volna néhány szót lexikonjainkban.

A Horváth Péterre hivatkozó művek között említhetjük „a' Sopronyi Evang. Fő Oskolában Philosophiát, Statisztikát és Historiákat tanító" MAGDA PÁL könyvét, amely 1819-ben Pesten jelent meg „Magyar Országnak és a' Határ őrző katonaság vidékinek leg újabb statisztikai és geográphiai leírása" címmel. Magda Pál ebben, bár meglehetősen röviden, a Jászkunságot is tárgyalja. A Kiskunságra mindössze három oldal jut. Leírása a kiskunsági kutató részére semmi újat sem nyújt. Amint azt az 502. oldalon található jegyzetben maga a szerző is említi, Horváth Péter 1801. évi művéből vette adatait.

Egyébként e könyvét Magda Pál a szerző megjelölése nélkül német fordításban is kiadta 1832-ben Lipcsében „Neueste statistisch-geographische Beschreibung des Kőnigreichs Ungarn, Croatien, Slavonien und der ungarischen Militärgrenzen" címmel.

Végére érve a tárgyalt korszakunkban önállóan megjelent művek bemutatásának, nézzük még át a 19. század első felének legjelentősebb tudományos folyóiratát, a TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYT. Amint köztudott, ez a folyóirat 1817-től havonta jelent meg 1841-ig, és így kiváló lehetőséget nyújtott a honismerettel foglalkozó, rövidebb értekezések közlésére. A Kiskunsággal kapcsolatos első cikket már 1818-ban megtaláljuk a folyóiratban. Szerzője PETERKA JÓZSEF,[50] „a' tisztelt Nemes K. Kun Kerületnek fő Orvossa (Physicussa)", aki a következő hosszú címet adta cikkének: „Kiss Kun Kerületnek, 1805-ik, és Január első napjától kezdvén, egész az 1817-ik esztendei December Holnapnak utolsó napjáig; előszször Helyenként, azután öszve Summázottan leírott Statisztikai esmérete". Ebben az 1804-es „Populáris conscriptio" (népszámlálás) után következő 13 év születési, halálozási és népszaporodási adatait dolgozta fel a Kiskunság nyolc helységében; ezek Lacháza, Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás, Félegyháza, Majsa, Halas és Dorozsma. Helységenként kimutatta évenkénti részletezésben és összesítve a születettek számát. E táblázatokon belül külön tüntette fel a „kettősek" és a „fattyúk", valamint a „házasottak" és a „mentő himlőv. béoltottak" számát. Másik táblázatban foglalta össze a megholtak számát, kiemelve a szerinte legfontosabb betegségekben, himlőben, „patétsbetegségben"[51] elhunytak számát. A következő táblázat a megholtakat életkoruk szerint részletezi, végül ugyanezt hónapokra bontva is megtaláljuk.

Miután ezeket a táblázatokat mind a nyolc helységről összeállította, az összesítések alapján ugyanezeket a táblázatokat az egész Kiskunságra vonatkozóan is elkészítette.

A Kiskunság lakosságának összlétszáma az 1804-es népszámláláskor Peterka adata szerint 39 230 fő volt. Az 1817 decemberéig terjedő 13 év alatt a Kiskunság az ő kimutatása szerint 8788 fővel gyarapodott, ami a lakosság 22,4%-ának

felel meg. A legjobban szaporodó helység Félegyháza volt, ahol a gyarapodás 2966 főt tett ki.

Jellemző adat, hogy az összesen elhunyt 21 706 főből 8798 (40,53%) halt meg egy éves korig, további 6272 (28,89%) tíz éves koráig, 10—21 éves korig viszont mindössze 1242 (5,73%), 21—70-ig 4383 (20,19%) és végül 70 éven felül csupán 1011 fő, azaz 4,66%. Önmagukért beszélő számok ezek.

Az értekezés élére írt Ciceró idézet: „Ad Consilium de Republica dandum caput est, nosse Rempublicam"[52] azt mutatja, hogy a szerző ezekből a statisztikai adatokból levont következtetések alapján kereste a kiutat a Kiskunság nehéz egészségügyi helyzetéből.

A Tudományos Gyűjtemény 1821-es évfolyamában CSAPLOVICS JÁNOS[53] „A' Magyar Országi Szabad Királyi Városok, Mező-Városok, és nagyobb Helységek népességekről" címmel magyarul írt cikket. Ez azért érdekes, mert egyébként a tudományos értekezéseit németül vagy latinul írta. Erre a kivételes esetre maga is utal cikkének a végén.

Statisztikájában mindössze négy, minket érdeklő adat van. A mezővárosok kimutatását lélekszám alapján rangsorolva készítette el. Benne Kecskemét az első helyen áll 31 339 lakossal. Félegyháza 13 299 lakossal a 14., Halas 11 075 lakossal a 24., Kunszentmiklós pedig 4302 fővel a 76. a mezővárosok sorrendjében. Egyéb kiskun helység a kimutatásban nem szerepel.

A honismereti irodalom lassú, tematikus szűkűlésének vagyunk a tanúi e száz év alatt. Bél Mátyástól Horváth Péterig a cél az egész Magyarország megismertetése volt. Horváth Péter azonban a maga jászkun öntudatával már csak a Hármas-Kerület történetét és földrajzi leírását oldotta meg kora igényének megfelelően magas színvonalon. Peterka József tovább szűkítve a témát, csak a Kiskunság egészségügyi problémáiról értekezett. 1821-ben pedig ugyancsak a Tudományos Gyűjteményben jelent meg PÓSFAY JÁNOS[54] „Értekezés a' Kunokról, és azoknak egyik hajdani Anya Városáról Halasról" c. cikke, amely már egyetlen kiskun város monográfiájának tekinthető.

Értekezésében a szerző a lokálpatriotizmus egyik példájaként a szerző hosszan bizonygatja, hogy Kecskemét sohasem volt kun szék, sőt a Kiskunsághoz sem tartozott soha. Majd a kunszentmiklósi atyafiak kapnak egy oldalvágást élelmességük, a halasi polgárok pedig halogató késedelmeskedésük miatt. 1631-ben történt ugyanis, hogy a kunszentmiklósiak a privilégiumaikat igazoló, elveszett okmányok pótlására kiváltságaik megerősítését kérték II. Ferdinándtól. A halasiak, akiknek az okmányai éppen úgy elvesztek, tovább aludtak, és semmit sem tettek ebben az ügyben. Odafent Bécsben pedig nem nagyon ismerték a kiskun helyzetet, így azután az újonnan kiadott oklevél „a' Kis Kunokat általjában, az Instantiát benyújtott Tatár Sz. Miklóshoz, NB. nem mint székhez, hanem csak Helységhez tartozóknak, mondja Privilégiumában."

Miután így megvédte a szerző Halas ősi első helyét, és kifejtette fájdalmas méltatlankodását azért, hogy a kiskun szék Halasról 1753-ban „Szent Jakab Havának 16-dikán Félegyháza Városába által tétetett", évenkénti részletezésben előadja Halas történetének számára leglényegesebbnek tűnő eseményeit. Ezen a nyomon születhettek meg a jászkun-települések és Kecskemét monográfiái az általunk tárgyalt időszakot követően. De ez már nem a mi témánk, nekünk vissza kell térnünk Horváth Péter jászkun értekezéséhez.

A Tudományos Gyűjtemény 1838. évi IX. számában (54—94. old.) megjelent egy cikk név nélkül, a szerzőt mindössze három csillaggal jelölve. A cikk címe: „A' Jász-, Nagy és Kis Kun Kerületeknek földleirati (geographiai) ismerete". Említettük volt, hogy HORVÁTH PÉTER értekezésének 1823-as kiadásából ez

a rész hiányzik. E név nélkül megjelent cikk e hiányzó rész magyar fordításának tűnik. Ezért tételezte fel Fodor Ferenc,[55] hogy szerzője valószínűleg maga Horváth Péter. Fodor Ferenc azonban nem ismerte Horváth Péter elhalálozásának dátumát, s így nem tudhatta, hogy Horváth Péter 1838-ban már kilenc éve halott volt, s akkoriban a nyomdai átfutásra még nem kellett éveket várni.

A tévedés továbbélését igazolja, hogy Bellon Tibor[56] nagykunsági monográfiájában is Horváth Péter műveként sorolja fel ezt a cikket.

Ma már nem tudjuk megállapítani, hogy ki volt a szerző, és miért nem nevezte meg magát. Kétségtelen, hogy Horváth Péter művét fordította le, és adta közre. Ugyanakkor azonban figyelembe vette a könyv 1801-es keletkezése óta eltelt 37 év változásait, és ahol szükségesnek érezte, kiegészítette, átdolgozta vagy elhagyta Horváth Péter szövegét. Ilyen tipikus eset pl. Kunszentmiklós tárgyalása, ahol az eredeti szövegrészt és a jegyzetet önkényesen összeolvasztotta. Az ismeretlen szerző munkastílusának bemutatására ezt a részt felvettük szemelvényünkbe.

A puszták felsorolását is kibővítette a szerző. Bodoglár és Mérges puszták közé a 88. oldalon a következő bekezdést iktatta be: „7—10. Eresztő, 101 lakókkal; Kis-Telek, 148 lakókkal; Pirtó, 85 lakókkal; Rekettyés, 92 lakókkal. Ezen négy puszták is a' Halasiak birtokába vannak."

A leglényegesebb változtatás azonban az, hogy mindenütt az 1838-as helyzetnek megfelelő adatokat tünteti fel a lélekszámnál és a házak számánál egyaránt. Igaz, rendszerint két adatot hoz a lélekszámnál, s az egyik valóban túlzónak tűnik. A fejlődésre mégis jellemző adatokat mutat. Különösen érdekesen tükröződik a pusztákra, tanyákra való kiköltözés folyamata ezekben az adatokban. Horváth Péternél a puszták lakóinak száma még fel sincs tüntetve, itt viszont a szerző a pusztákon már 3700 lakost jelez.

Mindez érdekes összehasonlításra ad alkalmat Nagy Lajos tíz évvel korábbi számadataival is. A Kiskunság összlétszáma Nagy Lajosnál 60 783, itt a két szélsőséges adat 68 107 és 60 169. Nagy Lajos a pusztákon még csak 2539 főt mutat ki, itt már 3700 lélekről van szó.

Tekintettel arra, hogy a Tudományos Gyűjtemény sem könnyen hozzáférhető folyóirat, hiszen könyvtáraink folyóiratot egyáltalában nem kölcsönöznek, idézzük azokat a számszerű adatokat, amelyek az 1838-as cikkben szerepelnek. Összehasonlításképpen bemutatjuk Horváth Péter 1801-es adatait is.

	1801	1838	
		1. adat	2. adat
Fülöpszállás	2 300	4 600	3 260
Kunszentmiklós	3 193	6 600	4 800
Lacháza	2 300	5 000	3 350
Szabadszállás	3 000	4 550	5 000
Felső-Kiskunság összesen:	10 793	20 750	16 410
Dorozsma	6 435	8 700	8 212
Félegyháza	9 100	17 000	16 300
Halas	7 972	11 357	10 000
Majsa	4 000	6 600	5 547
Alsó-Kiskunság összesen:	27 507	43 657	40 059
Puszták	—	3 700	3 700
Kiskunság összesen	38 300	68 107	60 169

1839-ben jelent meg a Tudományos Gyűjteményben egy latin nyelvű cikk PODHRADCZKY JÓZSEF[57] tollából a következő magyar címmel: „A' Kunok és Jászok hajdani 's mostani állapotukra emlékeztető Írás, és egy Oklevél, toldalék gyanánt az 1838-dik évi Tudományos Gyűjtemény IX. kötetében közlött Értekezéshez." A folyóirat szerkesztője a szokatlan idegennyelvűséget így indokolta: „... nem tartottuk mindazáltal közlését feleslegesnek, mivel eredeti oklevelekből vétetett." A cikket avval a várakozással kutattuk fel, hogy talán megemlíti, hogy ki az előző évi értekezés névtelen szerzője. Sajnos, evvel kapcsolatban semmiféle utalás sincs benne.

A szerző először a kunok beköltözéséről, letelepítéséről és jogrendszeréről ad történeti áttekintést. Azután közli Mária Terézia 1745. május 6-án kiadott kiváltságlevelét az eredeti latin nyelven. Ennek teljes fordítását azonban dr. Kele József már elvégezte.[58] Kele fordítása ráadásul bővebb, mint Podhradczky latin szövege, amelyből kimaradtak az oklevél elején és végén levő megszokott fordulatok, valamint a jászkun helységek név szerinti felsorolása. Érdekes, hogy Fekete Lajos, aki már Kele előtt közölte a kiváltságlevél magyar fordítását, a szöveghez fűzött jegyzetében ezt írja: „Az eredeti latinul van szerkesztve, e fordítás, melyet itt közlünk, 1770-ből való."[59] Sajnos, nem utal rá, hogy ki volt a szöveg feltehetően első magyar lefordítója, és az hol jelent meg.

* * *

Most, hogy elérkeztünk választott korszakunk végére, a rendelkezésünkre álló anyag alapján elmondhatjuk, hogy a legtökéletesebb művet Bél Mátyás alkotta a Kiskunságról. Nála személyes tapasztalatokon alapuló, konkrét adatokat találunk, és az egész mű megfogalmazásán átsüt a meleg együttérzés azokkal, akik oly sokat szenvedtek e tájon töröktől, tatártól, némettől és sokszor még a magyaroktól is. Kiemelkedik még Horváth Péter értekezése a maga terjedelmével, alaposságával és adataival, de Bél Mátyás meleg humánuma hiányzik belőle.

A többi munka információs anyaga egyenetlen az egyes településekkel kapcsolatban. Hol ez a helység, hol az kerül túlsúlyba, vagy tűnik el teljesen a felsorolásból. Érezhető, hogy nem személyes tapasztalatra, hanem mások munkájára vagy esetleg helyi informátorokra támaszkodnak. Ennek következtében sok a tévedés is, amint arra az egyes szerzőknél rámutattunk. E tévedésekhez sorolhatjuk még a katolikus plébániákkal kapcsolatos megállapításokat is, amelyekről az előzőkben még nem szóltunk. Korabinszky, valamint Szepesházy-Thiele lexikona a kiskunsági római katolikus templomok építését Mária Teréziának tulajdonítja, holott Kunszentmiklós plébániáját csak 1781-ben, azaz Mária Terézia halála után állították fel a környező uradalmak betelepített katolikus szórványainak gondozására. Érdekes megállapítani, hogyan vonul végig azután egy ilyen tévedés az egész szakirodalmon, hiszen még Horváth Péter is átveszi ezt a téves megállapítást a kunszentmiklósi katolikus templommal kapcsolatban.

Végső összegezésként megállapíthatjuk, hogy teljesen megbízható és mai kritikai szempontból is helytálló mű a Kiskunságról csak a 19. század második felében született, amikor Gyárfás István megírta a jászkunok történetét, mindent oklevelekkel alátámasztva. De ahogy Bél Mátyás művének is megvoltak a maga előzményei, úgy Bél és Gyárfás között is — amint láttuk — számosan foglalkoztak hazánk és benne a Kiskunság leírásával, ismertetésével. Ebből az időszakból száz esztendő Kiskunságra vonatkozó irodalmát gyűjtöttük egybe,

és helyenként kitértünk a Kiskunsághoz nem tartozó Kecskemétre is jelenlegi megyeszékhelyünk helytörténészei kedvéért. Megpróbáltuk feltárni az egyes láncszemek közötti összefüggéseket is. Nyilván maradtak még kiegészítésre, tisztázásra szoruló részek összeállításunkban, és a helytörténészek lelkesedésére vár még ez a munka. Ennek ellenére bízunk benne, hogy — főleg a szemelvényekkel — sikerült használható anyagot és segítséget nyújtanunk a további kutatásokhoz.

SZEMELVÉNYEK

OLÁH MIKLÓS HUNGÁRIÁJÁNAK

I. könyve

A SZKÍTÁK EREDETEI ÉS MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZI LEÍRÁSA

XI. fejezet

Ugyanennek a Magyarországnak hátralevő része

IV. §. Erre van Kalocsa (Colocia) a kalocsai érsek székhelye, amely székes-egyházáról híres; Szeremle (Zeremlyem), Bácsmonostora (Bakmonostora), Bodrog, Apáti (Apáthy). Erre van Bács (Báchia), a kalocsai érsek másik székhelye egy mérföldre a Duna partjától: mindenféle élelemben, főleg halakban gazdag síkságon fekszik. Hitelt érdemlő férfiak mesélték nekem, hogy egyetlen dukátért vettek, és most is lehet az időjárástól függően venni mintegy ezer sügér halat vagy pontyot harcsákkal vegyesen, amelyeknek hosszabbja átlag a rőfnyit, a rövidebbje a tenyérnyit nem haladta meg . . .

V. §. Ezeken a helyeken, a Duna és a Tisza között észak felé van a Kunok mezeje, amelyen a kunok székenként, vagy amint maguk hívják, szállásonként (sessiones)[60] oszlanak szét. Ezek között van Szentkalás (Zent-Kalás), Halas (Halás) és még több más falu, amelyek a királyi kincstárhoz tartoznak. Marhákat és méneseket tenyésztenek, amelyekből maguknak nem csekély vagyont szereznek; vízben és tűzifában szegények, hacsak nem ásnak a barmok itatására kutakat, amelyek nem valami jóízű (a) vizet nyújtanak. A föld semmiféle veteményben sem termékenyebb, mint a dinnyében. Tüzelésre nádat, állati trágyát (b) és egy kevés, messziről odaszállított tűzifát használnak. Rajtuk túl kelet felé néhány mérföld távolságra terül el egy másik mezei táj összefüggő mezejével, amelyet Bács-vidéknek hívnak: ezen sok város van, amelyeknek leírását a rövidség kedvéért szándékosan mellőzöm, mivel nincs szándékomban most az egész Magyarországot leírni, hanem annak legalább a helyzetét és néhány helyének fekvését. Ez a táj búzában, gabonában és veteményekben, valamint más dolgokban termékenyebb. Az ottlakók szirmiumi[61] bort isznak, amelytől a közöttük folyó Duna elválasztja őket. Itt olyan lovak tenyésznek, amelyek sem gyorsaság, sem bátorság szempontjából nem megvetendőek; de mivel nagy fejük van, a tömeg gúnyolódása folytán majdnem nevetségesek.

(a) Némelykor megposhadnak, és férgektől nyüzsögnek, nem annyira a víz hibájából, mint hanyagság miatt. Ugyanis, mihelyt gyakran kimerik őket, akkor jó állapotban vannak, és egyáltalában nem alkalmatlanok ivásra.

(b) Ez alommal frissen kevert marhatrágya, amely azután a napon megszárítva tüzelésre alkalmas.

XVIII. fejezet II. §. A kun mezőkön az odaszállított borokon kívül a kunok bizonyos itallal élnek, amelyet kölesből és vízből sajtolnak ki a maguk szokása szerint, és amelyet „bozá"-nak neveznek . . .

Megjegyzés: A fordítás alapja a Kollár Ádám Ferenc által kiadott szöveg: Nicolai Oláh Hungaria et Atila. Ed. Adamus Franciscus Kollár. Lib. 1—2. Vindobonae 1763. pp. 52—54. és 81.

Magyarország földrajzi összefoglalása

Bél Mátyás Az új Magyarország történelmi és földrajzi ismertetése c. művének mintájára

II. részletes rész Magyarország földrajzáról

I. fejezet a Dunáninneni Magyarországról

XV. §. Cumania Minor, magyarul a Kiskunság e könyv első kiadásából kimaradt. A nevét azoktól a kunoktól kapta, akik IV. Béla uralkodása alatt lakóhelyükről elűzetve magyar földön telepedtek le. Nem szabad összetéveszteni a Nagykunsággal, amely a Tiszántúli Magyarországon található. Mindkettő pedig a nádorispánnak és jelenleg a király helytartójának joghatósága alatt áll. (d)

1. Nézzük meg a fekvését! Északról Pest, keletről Csongrád, délről Bács, nyugatról pedig Solt vármegye van mellette. Nagyságára nézve körülbelül a solti tartománnyal egyenlő.

2. Magyarok lakják, akik a kunok utódai, és viseletükben és szokásaikban a magyaroktól hajdan sokban különböztek. Egyébként termékeny vidék, gabonában, legelőben és kiváló dinnyékben bővelkedik, de fa és víz szűkösen van. A kunok barmokat nevelnek meg méneseket, és ezek itatására itt-ott kutakat ásnak; a víz azonban, hacsak gyakran ki nem merik, megposhad, és tele van féreggel. Tűzrakáshoz és tüzeléshez nádat, szalmával kevert és napon szárított trágyát használnak, meg egy kevés messziről odaszállított fát.

3. Szabadkirályi városuk egy sincs, ellenben van három nevezetesebb mezővárosuk:

a) Szentmiklós, Kunszentmiklós lapos és elég termékeny síkságon helyezkedik el.

b) Szabadszállás, latinul libera mansio szintén lapos helyen van; a természet ugyanazon javainak örvend, mint amelyeknek az előbbi mezőváros.

c) Fülöpszállás, Filepszállás, latinul Philippi mansio, szintén termékeny földdel rendelkezik, nyugat felé esik, és a soltiakkal határos. Nem szabad elhallgatnunk Halas és Szentkalás (Szent-Kalás) falvakat sem. (e)

Jegyzetek: (d) Be van iktatva nádori határozattal az 1485. évi II. törvénycikkelybe.

(e) Olah, in Hung. Lib. I. c. 2. §. 5.

Megjegyzés: Az eredeti latin szöveg a következő műben található: Compendium Hungariae Geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae Novae Historico-geographicae Mathiae Bel, Posonii et Pestini. 1792. Editio quarta auctior et correctior, pp. 125—126.

Windisch Károly Gottlieb:

A MAGYAR KIRÁLYSÁG FÖLDRAJZA

KISKUNSÁG (Cumania minor)

Kiskunságnak nevezik azt a mintegy tíz mérföld hosszú és 5,3-tól fél mérföld szélességű területet, amely az északi részen Pest, a keletin Csongrád, a délin Bács és a nyugatin Solt vármegyével határos.

Az elnevezését azoktól a kunoktól kapta, akik IV. Béla király uralkodása alatt telepedtek itt le. — Ezt a területet az ő utódaik lakják, akik azonban most magyarul beszélnek, és részben a kálvinista református valláshoz tartoznak. A talaj szerfelett termékeny fűben és mindenféle gabonában, és ráadásul az állattenyésztés is az egyik legjelentősebb élelmezési ágazat. Az itt tenyésztett lovak különösen jók. Rendkívül szép és ízletes dinnyék is teremnek itt. Tűzifában és jó vízben azonban hiány van. Az előbbi helyett nádat és szárított marhatrágyát használnak.

Nem szabad ezt a Kunságot a Tiszán túl fekvővel összetéveszteni, amelyet Nagykunságnak neveznek. De mindkettő, amint már említettem, a nádor vagy helytartó alá tartozik.

Ez a hatalmas földterület mindössze 8 lakott helységet számlál, amelyek között egy mezőváros található, valamint négy katolikus és öt kálvinista plébánia.

Az előbbit Halasnak (Hálász) nevezik. Ez nagykiterjedésű, népes helység, amelynek szép legelői vannak, és amely szarvasmarhával nagy kereskedelmet folytat. A katolikusoknak éppen úgy, mint a reformátusoknak megvan itt a maguk temploma.

Az utóbbiak a következők: 1. Dorozsma, 2. Félegyháza, ahol egy postai váltóállomás van, és 3. Majsa, amelyek katolikusok, 4. Lacháza, 5. Szentmiklós vagy Kunszentmiklós, amely egykor megerősített hely volt. Ezt a törökök 1595-ben felégették, és otthagyták, Miksa főherceg[62] azonban földig lerombolta. Egy idő után ismét felépült, és Mercy császári tábornok[63] az elégedetlenkedőket 1685-ben elűzte belőle. 6. Fülöpszállás és 7. Szabadszállás, mindkettőnek kálvinista plébániája van.

Megjegyzés: A német nyelvű mű eredeti címe: Karl Gottlieb Windisch: Geographie des Kőnigreichs Ungarn, 1—2. kötet, Pozsony 1780. A fenti részlet az 1. kötet 282—283. oldalán található.

Korabinszky János Mátyás:

MAGYARORSZÁG FÖLDRAJZI, TÖRTÉNELMI ÉS TERMELÉSI LEXIKONA,

amelyben betűrendi sorrendben feltüntetjük az ország legjelesebb helységeit, meghatározzuk fekvésüket, és közöljük azokat a rövid ismereteket, amelyek a társalgásban jók és hasznosak

125. old. Dorozsma, a Kiskunságban nem messze a Palicsi-tótól. Katolikus templom.

176. old. Félegyháza, nagy, népes helység a Kiskunságban. Itt van a kunok

levéltára és ítélőszéke. A Pusztaszer vendégfogadó híres itt. Egyébként található itt egy nagy tiszti szállás; nagy marhatenyésztés. (Postahivatal, katolikus templom, birka-, marha- és lótenyésztés.)

222. old. Halas, magyar mezőváros és főhely a Kiskunságban Solt határán Kiskőröstől dél-délkeletre 3 mérföldre. Ezen a vidéken sok homokdomb található, amelyeket itt buckának szoktak nevezni.

253—255. old. Jászok és kunok, harcias népek, akik a régi időkben a tatárokkal, a görögökkel és a magyarokkal hosszú háborúkat viseltek. Először a régebbi időkben nyerték el azt a jogot, hogy Magyarországon három különböző helyen letelepedjenek. Az országban Jászság és Kunság néven ismertek. Az, amit a legismertebb írók ezekről az emberekről mondanak, a következő: A jászok, akik a nevüket vagy a szláv jazyk (a nyelv) szóból, vagy a lövésben való jártasságuk miatt a magyar jáz (íjász) szóból származtatják, feltehetően már Salamon uralkodása alatt, azután pedig 1086-ban támadást merészeltek intézni Magyarország ellen: és amikor nagy zsákmánnyal megrakottan újból hazafelé akartak vonulni, László király minden oldalról körülzáratta őket, és megígérte, hogy szabadon bocsátja őket, ha felveszik a krisztusi hitet. Ők ezt az ajánlatot örömmel elfogadták, és lakóhelyül megkapták a Hatvan melletti nagy területet. Legfontosabb helységeik: Árokszállás, Fényszaru, Szentgyörgy, Mihálytelek, Jászberény, Apáti. Amikor II. István a görög császárral háborúba bonyolódott, segítségül hívta azokat a visszamaradt kun népeket, amelyek a görögökkel harcoltak, de 1121-ben nagy vereséget szenvedtek. A háború befejeztével II. István király ezeket az országba hozta, és 1124-ben lakóhelyül kijelölte nekik az ország egyik legjobb vidékét a Tiszán túl. Ezen az őslakosok nagyon felháborodtak, és ezekkel a népekkel nem valami különös békességben éltek. Ezt a vidéket nevezik Nagykunságnak, és a legnevezetesebb helyeket így hívják: Kunhelység, Madaras, Kolbászszeg, Karcagújszállás. Ezeknek a kun népeknek a maradéka végül IV. Béla alatt jött Magyarországra 40 ezres létszámban, amikor a tatárok keményen elnyomták őket; és miután rászánták magukat, hogy a bálványimádást teljesen elhagyják, és rokonaikkal együtt megkeresztelkednek, Kecskemét mellett kaptak lakóhelyet, amelyet Kiskunságnak neveznek. A legkiválóbb helységek ezek: Kunszentmiklós, Szabadszállás, Fülöpszállás. Amit még ezekről a népekről meg kell jegyezni, az a következő: 1. hogy I. László király tanította őket a krisztusi igazságra; 2. hogy IV. Béla a kun királyi címet felvette, és 1248 óta a címerüket a címerpajzsán viselte. Ez egy koronás és támadásra felágaskodott oroszlánt ábrázol kék mezőben, amelyik fölött egy csillag, alatt pedig a növekvő hold látható. II. Mátyás 1608-ban pozsonyi koronázásakor emlékérmeket osztogattatott, amelyen ez a címer és az összes többi világosan látható, így viselik a magyar királyok. Ennek lenyomata megvan a császári és királyi hivatalos értesítőben, valamint von Palm kanonok úrnak a címertanában is. Koronázáskor ezt a kun címert éppen úgy, mint a többit zászlón szokták vinni. Erzsébet királyné, a szerencsétlen IV. László anyja kun nő volt, és V. István, IV. Béla fia volt a férje. Ez a kapcsolat is, de főleg egyes királyoknak a kun nőszemélyekkel való szoros viszonya az ország szempontjából káros következményekkel járt. Ezeket a népeket bizonyos székekre osztották szét, és a királyi helytartónak vagy nádornak vannak alávetve. Szarvasmarha- és lótenyésztésük gazdaggá teszi őket. A földjükön semmiféle gyümölcs sem terem olyan jól, mint a dinnye. Egy különös itallal élnek, amelyet bozának neveznek, és kölesléből[64] és vízből készítik. A tűzifa hiánya kényszeríti őket, hogy olyan tüzelőanyagot használjanak, amelyik ugyan nem sokban különbözik a holland tőzegtől, de amelyet marhatrágyából és szalmából gyúrnak össze. A régi időkben megvolt a maguk

külön nyelve, amint az kiderül abból a miatyánkból, amelyet más iratok mellett a levéltárukban szorgalmasan őriznek: Bézen attamaz, kenze kikre, szen lészen szenadon, dösön szen küklön, nitziégen, gérde ali kékte, bezén ako mozne oknémezne, begézge, pit bütör il bezen menemezne, neszém berde, jermez berge utrogergenge, iltme berne, olgya manga, kutkor berne, algya manna, szen borszony, boka csali, botson igyi tengere. Amen.[65] — A jászok és kunok létszámát 80 000 lélekre teszik.

293. old. Kecskemét, Egopolis, nagy város, amelyben sok jómódú nemes család, nagyobbrészt magyarok laknak. Kevés erdeje van, de annál hatalmasabb marhalegelői, ennélfogva az országos vásárai nagyon híresek. Az úgynevezett kecskeméti puszta tüstént Pest után kezdődik. A talaj homokos, és apró, összetört kagylóhéjakkal van keverve. Minden kő, amelyből csak itt-ott lehet egyet találni, ebből a homokból állt össze. Az ember gyakran félnapig utazik anélkül, hogy egy fát vagy házat találna, a postaépületeken kívül. Viszont ez az 50 mérföld[66] hosszú és széles puszta, amelyen itt-ott immár helységek emelkednek, leírhatatlan tömegű szarvasmarhát táplál. Vannak rajta túzokok, nagy sasok és a mocsarakban itt-ott különböző más madarak is. A piaristáknak van itt egy szép gimnáziumuk, a reformátusoknak pedig templomuk és iskolájuk. Ezek régen a jelenlegi ferences templomot a katolikusokkal közösen bírták; csak egy fal választotta el őket. 1681 és 1682-től kezdve azonban földesuruknak, gróf Koháry Istvánnak az engedélyével mindegyik felekezet kezdte az istentiszteletet elkülönítve tartani. A középületek közül kiválnak: a tanácsháza, a katonai épület, a vendégfogadó, az árvaház és különböző szárazmalmok. Ismertebb megközelítési lehetőségek: nyugatról a budai út, északról a kőrösi, keletről a csongrádi, délről a halasi, délnyugatról a homoki út. A helység vízben hiányt szenved, és ezt a lakosok különböző kutak ásásával igyekeznek megszüntetni. Az idevaló polgárok a maguk mesterségéből élnek. Azt is tudják, hogyan lehet a közismert széksóból szappant készíteni, amely egészen közel áll a debrecenihez. Jó, vörös bort termesztenek itt. Vannak itt nagy ménesek is, amelyek a lókereskedelmet nagyban elősegítik. Van itt egy postaállomás is. Ez a helység tíz mérföldre fekszik Pesttől keletre, és éppen olyan távol Szegedtől északra. (Katolikus és református templom. Postahivatal. Birka-, marha- és lótenyésztés.)

347. old. Lacháza, magyar falu a Kiskunságban Félegyházától két mérföldre a Duna bal partján. Református templom.

395. old. Majsa, a Kiskunságban, katolikus templom.

632—633. old. Szentmiklós, huszonnyolc helység különböző vármegyékben.....
VII. A Kiskunságban: Kunszentmiklós, nagy, magyar helység, amelynek lakosai marhakereskedelemből és gabonatermesztésből élnek. Református templom.

639. old. Szállás, négy helység, amelyek melléknevükben különböznek: 1. Újszállás, szolvák falu Abaúj vármegyében a füzéri járásban, 2. Koczkaszállás, Koszino, Bereg vármegyében, 3. Fülöpszállás (református templom) és 4. Szabaszállás a jász kerületben (református templom).

Első tárgymutató (oldalszám nélkül): Szabadszállás, magyar mezőváros a Kiskunságban, fél mérföldre fekszik a halban nagyon gazdag Csintava[67] folyótól, és hét mérföldre Pesttől. Négyszázra rúg azoknak a házaknak a száma, amelyek tömören hányt és levegőn szárított, nagy, vörös téglákból épültek, amit itt vályognak (vájok) neveznek. Ez a helység először e század kezdetén települt be. A lakosok valamennyien a református tanokhoz ragaszkodnak, saját templomuk van olyan harangtoronnyal, amelyet az egész Kunságban a legszebbnek tartanak. Ugyanennek órája ütéssel jelzi az időt. Újabban van egy fiú- és leány-

iskolájuk is. Ez négy osztályból áll, amelyet egy igazgató és két beosztott tanító lát el. A helység földművelésből és állattenyésztésből él, ezért azután itt is különböző szállások találhatók. A Csintaván túli dombokon vörös bort termesztenek.

Megjegyzés: A német nyelvű mű eredeti címe: Johann Matthias Korabinsky: Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn, in welchem die vorzüglichsten Oerter des Landes in alphabetischer Ordnung angegeben, ihre Lage bestimmt, und mit kurzen Nachrichten, die in gesellschaftlichen Umgange angenehm und nützlich sind, vorgestellet werden, Pozsony 1786.

Vályi András:

MAGYAR ORSZÁGNAK LEÍRÁSA

I./79. Bábony. Szabad puszta a Kis Kúnságban, fekszik Kún Szent Miklóshoz nem messze.

I./513. Dorosma. Népes magyar szabad falu a' Kis Kúnságban, lakosai katolikusok, fekszik Félegyházának szomszédságában, s' ennek filiája, határja termékeny, halászattya gazdag, 's szép vagyonnyainak minéműségeihez képest, első Osztálybéli.

I./670—671. Félegyháza. Magyar szabad népes mező Város a' Kis Kúnságban, lakosai katolikusok, fekszik Kecskeméttől három, Szegedtől pedig hét mértföldnyire az Ország úttyában, folyó vize nintsen, a' Tiszától pedig mintegy két mértföldnyire esik. Itt tartatik a' Kis Kúnságbéli pereknek folytatása egy jeles épületben, 's leveles háza is itt van, Pósta is van benne és nagy Kvártély ház, Nemzeti számos ifjúságot magában foglaló Oskolájában három tanítók vannak. (Itten született Nemes Kotzka István,[68] a' ki a' szép mesterségekhez vonszó különös indulattya által ösztönöztetvén, Bétsben tanulta a' rajzolásnak mesterségét, s némelly e' munkához kaptsolandó Királyi Városoknak, Váraknak, és Kastélyoknak rajzolattyait készíti; személyesen útazván, ezek végett Hazánknak nevezetesebb részeiben, 's hogy kedves Hazája eránt való hív buzgóságát nyilváníthassa e' mező Városnak képével kíván önként kedveskedni. Valóban méltán megérdemelné szelid jó erköltse, 's szorgalmatos igyekezete, hogy e' Városbéliek érzékenyebb szívvel, 's nagyobb hajlandósággal viseltetnének eránta.) Határja gazdag, réttye, legelője nagy, és a' marháknak hízlalásokra alkalmas füvet terem, jó tulajdonságai szerént első Osztálybéli.

I./697. Fülepszállás. Magyar falu a' Kis Kúnságban, lakosai katolikusok, és reformátusok, fekszik Izsákhoz, Pest vármegyének szélén közel, határja jó termékenységű.

II./135—136. Halas. Szabad mező Város a' Kis Kúnságban: neveztetett a' mellette mint egy fél posta mértföldnyire ki terjedő Tótól, melly halakkal bővelkedik; 's a' Városnak 1693 dikban készültt petséttyén is három halakból álló tzimer szemléltetik. A' régi privilégiumokban Halasszéknek neveztetik, mert itt vólt a' Kis Kúnoknak leg főbb székek, holott a' Kúnoknak Kapitánnyok, Grófjok, és a' Tábla Bírák ítéllő széket tartottak. Fekszik Bajától, Szegedtől, Ketskeméttől, és Kalotsától is hat mértföldnyire, Szent Marjához[69] pedig ötre, lakosai katolikusok, nagyobb részent reformátusok, 's egynehány Luteránusok is. Postája nevezetes, melly a' Pesti, és Pétervári[70] útnak közepén vagyon, sós tója a' halakat meg nem szenvedi, de a' fürdésre egészséges vízű. Három halmai

felől azt tartyák, hogy Kinizsi Pál azon helyeken verte vólna meg a' Cseheket, és ezeknek temető halmaik. A' Városnak felső részénél, a' nap keleti oldalon lévő hosszas hegy felől pedig azt állíttyák, hogy Mátyás Királynak fekete serege Ulászló idejekor eloszolván, e' hegy mellett szállott meg, s az olta fekete hegynek neveztetik. A' Városnak alsó részénél, a' nap keleti óldalon lévő halom pedig, Kurutz halomnak neveztetik, mert a' Halasi Jegyző Könyv szerént, Kiba nevű Kapitány, azon helyen verte meg a' Kurutzokat, le vágván közülük 234, s hóltt testeik oda hordattattak 1703 esztendőben. Épülettyei e' Városnak számosak, és lakosai mintegy 8000 lelkekre számoltatnak; de többnyire alatsonyak, 's a' Magyaroknak régi szokásaikhoz képest készültek. Nevezetes az említett halasi tóbéli sziget arról, mivel az Ozmanok', és Tatárok vérengzéseik idejekor oda vonták bé magokat a' lakosok egy keskeny hídon, mellynek lábai néhol még most is szemléltetnek. Sántz forma árokkal van körül véve, 's a' túl lévő kerti szöllőkbe töltésen járnak keresztül e' tón a' lakosok. Határja homokos, de jól termő, réttyei, 's kivált legelője nagyon tágas, és sok külömbféle marháknak kivált birkáknak tartására elég alkalmatos, boraikat Szegedre, 's más Vármegyebéli Helységekre is el hordgyák, keresettyek marhákkal, gyapjúból, és életből.

II./325. Kecskemét. Egopolis. Népes jó magyar mező Város Pest Várm. földes urai G. Koháry, G. Károlyi, G. Csáky, G. Áspermont, és több Urak, lakosai katolikusok, reformátusok, evangelik. és ó hitűek kevesen, fekszik Pesthez tíz mértföldnyire. Nevezetesebbek épületei között a' Város háza, a' katona Tisztek háza, az árvák háza, a' Város Archivumja is nevezetes itten, némelly Török színes selyem takarékban lévő levelekről, mellyek mai napig is fent tartatnak, 's a' t. Diszesiti e' Várost a' Piáristáknak szép Klastromjok, nevezetes Oskolájok, és Szentegyházok, a' Frantziskánusok épülete, és a' Reformátusoknak Templomjok, 's népes oskolájuk. Újjabb épületei az 1794/5 esztendőbéli igen szerentsétlen égés által, már most még diszesebbek. A' Város nagyon meszsze terjed, 's a' sok majorságok által is nem kevéssé nagyobbíttatik. Határja az egész országban híres, kivált igen nagy pusztájik, mellyekben olly számos gulyák, és ménesek neveltetnek, 's legfőbb jövedelmek alkalmasint innen származik a' lakosoknak; kerti szőleik bőven termők, gyümöltsök is sok terem, vizek szűken van, 's leg inkább száraz malmokban örlenek, mindazáltal a' Kecskeméti Asszonyok híres kenyereket sütnek. Széksójok is nevezetes, és jó szappant tudnak segedelmével készíteni. Határja leg inkább homokos, el adásra helyben is jó módgyok van ugyan, de sokan Pestre is járnak eladás végett. Vajok, sajtyok, borok, petsenyéjek elég van a' Kecskemétieknek, gabonájok szokott elég teremni, népességéhez képest, hanem azt gyümöltsért szokták meg tserélni, pusztáji sokak, azért sok marhákat, és számos birkákat nevelnek, szűkölködik ivó víz nélkül, mellyet kívülről kell hordani, mivel a' Városi kútak salétromosak lévén, az emberek vizét nem ihattyák, fájok szűken van, mindazáltal bóldog, és nyugodalmas lakást szolgáltat jó magyar lakosainak.

II./466. Kúnság: Kis Kúnság. Districtus minoris Cumaniae. Így neveztetett azoktól a Kúnoktól, kik II dik István és IV dik Béla Kir. alatt e' részre helyheztettek. Fekszik Pest, Csongrád, és Sólt Vármegyék között: felső részén Laczházánál az alsótól el van választva; hajdan vidékje messzebb terjedett. Hossza 17, szélessége 9 $^{3}/_{4}$, a'hol keskenyebb 4 $^{1}/_{4}$ mérföldet tészen. Fölgye sík mezőség, ki vevén homok dombjait, vidékje majd minden veteményt terem, legelője tágas, és hasznos, ásott kúttyaikat tisztogatni kell, hogy vizek meg ne büszhödgyön: tavaszkor széles tavaiban hasznos itató helyeik vagynak: de meleg időben ártalmasak. Nevezetesebb tavai ezek; 1. Halasi tó, 2. Sós tó ugyan a' Halasi határban, a' fördésre hasznos, 3. Fejér tó, 4. Móriczi tó, Móritzgát, és Sz. László pusztákon,

tekenős békákkal bővelkedik. 5. Szék tó, Majsa mellett, erőss termés kövei nevezetesítik. 6. A' Félegyházi sekélyes[71] ér, ennek is termés kő bányája van. 7. Fertő a' Jász Berényi pusztán. 8. Péteri tó, majd 1000 hold földet foglal el, 's közös Tisza vizével; e' tavaik szélein szedik a' szék sót a' szappan főzésre.[72] Erdők nélkül szűkölködik. Lakosai Magyarok, 's szabadságaik a' Jászékhoz hasonló. Mind öszve 8 lakó népes helyek vagynak benne, mellyek között 3 Mező Városok vagynak.

II./477. Laczháza. Magyar szabad Helység, a' Kis Kúnságban, nevezetéről úgy vélekednek, hogy IV. László Király a' Kúnokkal ott szokott mulatni, mint hogy a' Duna mellett szép ligetes erdeje vagyon, és így a' nyári mulató Kastellya, Laczkó Házának mondatott, lakosai reformátusok, fekszik a' Kis Kún kerületnek éppen az felső stutsán, a' Duna mellett, egy nyomásbéli földgye szűk, 1742 dikben a' Dunának gyakorta való ki öntései miatt kénteleníttettek régi lakó helyeiket el adni, melly régi falu hely, kendert, kukoritzát 's a' t.terem, egy nyomás földgye mindent bőven terem, hanem széna nélkül szűkölködik, piatzok Pesten 5 mértföldnyire, Postája is vagyon.

II./481. Lajos. Szabad puszta a' Jászságban, fekszik Kecskemét mellett mellynek filiája, a' Jászoknak birtokok.

II./565. Majsa. Magyar helység a' Kis Kúnságban, lakosai katolikusok, fekszik Félegyháza, és Halas között, Széktó nevezetű tó mellett, mellynek nap nyúgoti részén olly erős kőbányája vagyon, hogy abból meszet is lehet égetni. Az egész határbéli tanya, vagy szállás, mivel a' földgye általlyában homokos, a' szántás vetésnek kevés haszna vagyon, hasznokat a' marha nevelésből veszik, Kecskeméthez, Szegedhez, és M. Theresiopolishoz,[73] 5 mértföldnyire van.

II./715. Orgovány, Tsárda Pest vármegyében.

III./294. Szabadszállás. Népes szabad helység a' Kis Kúnságban, lakosai mind reformátusok, fekszik Kún Szent Miklóson alól 2 mértföldnyire; 3 nyomásbéli földgye a'hol fekete mindent megterem, $^1/_3$ része homokos, vagy székes, holott legelővel használtatik, imitt amott nyárfák, és fenyőmagot termő bokrok vagynak rajta; ugyan e' homokos részen vagynak fejér, és veres bokrokat termő szőlős kertyeik is; erdő és folyó víz nélkül szűkölködik.

III./390. Szent Miklós. Kún Sz. Miklós. Szabad magyar Mezőváros a' Kis Kúnságban, az előtt Tatár Sz. Miklósnak neveztetett, lakosai kevés katolikusok, többnyire reformátusok, fekszik Laczházán alól 3 mértföldnyire. Régi földvára az Ozmanok által 1595-ben, azután pedig Makszimilián Tsászár[74] által elrontattatott. Bakér Duna ere határjánál foly, Postája és Ispotállya is vagyon; határbéli földgye 3 nyomásbéli, 's leg inkább búzát, és zabot terem; árvizek' idején náddal, gyékénnyel, 's kákával bővelkedik; vagyonnyaikat Pesten 7, vagy Dömsöd alatt a' Dunán egy mértföldnyire árullyák, 's másuttt is.

Megjegyzés: A mű teljes címe: Vályi András: Magyar országnak leírása, mellyben minden hazánkbéli vármegyék, városok, faluk, puszták, uradalmak, fábrikák, kútak, hámorok, savanyú és orvosló vizek, fürdőházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollétek, földes urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbeli tulajdonságaik, a betűknek rendgyek szerént feltaláltatnak. Buda 1796—99. Három kötet.

Hübner János—Fejér György:

LEXIKON

II. 76. Doroszma, szabad falú kis Kúnságban, Szegedhez 1 óra, 599 familiákkal, 1 kat. plébániával, és tulajdon tanáccsal. Szomszédságában van Matty vára,[75] határa gazdag, halászatja bő.

II. 230. Félegyháza, népes Magy. mvs 1028 h. és 12 440 lak. Kis-Kunságban, Kecskeméttől 3, Szegedtől 7 mfd az ország útjában, Tiszától nem messze. Itt vagyon a' Kunoknak levéltárjok és törvénytáblájok egy szép épületben. Az itt lévő Pusztaszer nevezetű korcsma híres. E'felett van még itt egy fő kvártélyház, nagy marha tartás, kat. templ. és pléb. fiú és leány gyermek oskola; postaház. Itt Római urnák is találtatnak. Nem. Koczka István Rajzolónak honnja.

II. 441. Halas, szabad mezővs Kiskunsági ker.ben Halastó mellett, a' Zemlini[76] Posta után, Vadkert és Mélykút köztt, tulajdon tanáccsal, kat. és ref. Pléb.val, 10 600 l.

III. 109. Kecskemét, (46° 54′ 29″ É.Sz. 37° 22′ 11″ K.H.) népes jó mvs Pest Várm. hasonló nevű járásban Pesthez 10 mfd. F. U. G. Koháry, Károlyi, Csáki, Aspertmont, és több urak egy katolikus és ref. Gymn. 's egy Piarista volleg.mal, helyes Tanács-katona-árva- és vendég házokkal. Lakosi 20 142 kath. 10 280 prot. 162 ó hit. 130 zsidó; nagy kereskedést űznek szarvas marhával, lovakkal, gyapjúval, és dohánnyal. Kecskeméttől vette azon nagy puszta a' nevét, mellynek 50[77] mfd. hossza, és mellyen nagy csorda legel; tartatik rajta ménes is. Földje homokos, és csigateknőkkel kevert; semmi fa, semmi ház nincs rajta, a' postaházakon kívül, egész sereg túzokot, sast, és más madarakat láthatni rajta. Kecskeméten van egy kath. és ref. templ. és postahivatal. Lakosi marhatartásból, szőlő mívelésből (mellynek leve veres) és mesterségből élnek; széksóból szappant csinálnak, melly a' híres Debreczeni szappanak nem sokat enged.

III. 186—187. Kis-Kúnság a' Tisza és Duna közzé szorríttatott, és az É.Sz. 46° 16′ és 47° 30′ között fekszik. Ész.ról Pest Várm. kel.ről Csongráddal, délről Báccsal és nyug.ról a' Pest Várm. Solti járással határos. Hossza 17, szélessége 4—9 ½, és egész térsége 47 mfdet tészen. Vagyon 3 mvsa: u.m. Félegyház, Halas 's Kún Sz. Miklós; 5 helységei: Laczháza, Szabad-szállás, Fülöp-Szállás, Majsa Dorosma; 37 pusztákkal. Földe sík mezőség kivévén homok dombjait; főbb termése: gabona, dohány, sárga dinnye, széksó 's a' t. A' folyó vizek helyett ásott kutakból itatják marháikat; fa helyett náddal és tőzekkel tüzelnek. Tavai: a' Halas-tó, Sós-tó, Fejér tó, Péteri tó, 's a' t. divatjában vagyon itt a halászat. Ama híres Ördög árkának nyomai itt a' Duna felé, N. Kunságban pedig Kún-Sz. Miklóshoz[78] közel szemléltetnek, millyenekkel hajdan az Avarok kerítik vala bé lakhelyeiket. Lakosainak száma 52 000 könnyen meghalad, kath. és ref. azok 26 400, ezek pedig 25 600, és 200 zsidó; a' Kúnoknak maradéki. A kat. a' Váczi Püspöki megyéhez tartoznak. Negyedik Béla adta nékik e' tartományt. Mind a' kettő az ország Nádor-Ispánnya hatalma alatt van, ki azt egy Fő Kapitány, több Al-kapitányok és fő Bírák által igazgatja. Portájik a' Jászok kerületével 100. Kis-Kunságnak nevezete IV. Béla kir. idejéből származik, mivel akkor a' Duna és Tisza között lévő Kúnok vidéke sokkal kissebb volt a' Tiszán túl lakozó Kunok' tartománnyánál, melly akkoriban egész a' Temesig terjedett, innen amaz Kis, ez pedig Nagy-Kúnságnak neveztetett.

III. 187. Kún Sz. Miklós, szabad mvs Kis Kúnságban az É.Sz. 47° 1′ 30″ alatt Bakér vize partjain Laczháza és Szabadszállás között a' posta úton 410 h. 290 kat.

és 4000 protest. lak. tulajdon pléb. ekklesiával és tanáccsal. Pesttől 8, Szegedhez pedig 16 posta mfd.
III. 197. Laczhaza, szabad helys. 323 h. Kis Kunságban Soroksár, és Kun szent Miklós között, közel a' Dunához, tulajdon pléb.val, tanácscsal és póstával.
III. 399. Maisa, vs kis Kunságban, Kecskeméthez 5 óra, 408 h. 4000 l. számlál, kath. pléb. kőbányával, marhatenyésztéssel, és széksóval.
V. 90—91. Szabad Szállás, szabad helys. k. Kunságban, Kún Sz. Miklós és Izsák között, 458 h. 10 kath. 11 evang. és 4010 ref. lakosokkal; a' kath. az Izsáki pléb.hoz tartoznak, mellytől 2 órányira fekszik. tul. Magistrátussal, ref. pléb.val, jó marha tartással.
V. 94. Szállás Fülöp, Fülöp Szállás Szabadhelys. kis Kunságban, Szabad szállástól 1 óra, 293 h. tulaj. magistratussal, ref. ekklesiával; 15 kath. 4042 protest. 7 görög és 8 zsidó lak.

Megjegyzés: A szöveghű másolat eredetijének címlapján a következőket olvashatjuk: Mostani, és régi nemzeteket, országokat, tartományokat, városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket, barlangokat, pénzeket, mértékeket, 's t.ef. esmértető Lexikon, mellyet szerzett HÜBNER JÁNOS, jobbított, alkalmasztatott Sperl Xavér Ferencz, a' Magyar és Erdély országi geographiával tökélletesített; a' régi esmértetésével bővített; a' tartományoknak bécsi gyűlés, és párisi békülés szerént elhatároztatásával teljesített FEJÉR GYÖRGY, a' pesti k. universitásnál oktató. Pest. 1816—17. I—V. kötet.

A magyar királyság nevezetességei

avagy az ebben az országban található mind a huszonnégy szabad királyi város, tizenhat szepesi koronaváros, a Jászság, a Nagy- és Kiskunság, a kiváltságos hajdúvárosok, a hegyek, barlangok, tavak, folyók, jeles gyógyforrások és a magyar bányászat történelmi, statisztikai és helyrajzi leírása az egész királyság áttekintése mellett. A hatóságok által beküldött, hivatalos adatok és más, hiteles források alapján betűrendes sorrendben kidolgozta SZEPESHÁZY KÁROLY, királyi, tartományi helyettes biztos és több tekintetes vármegye törvényszéki ülnöke és THIELE J. C., orosz cári tanácsos.
I. 19. Bábony puszta a kiskunsági kerületben, amely Kunszentmiklós mezővároshoz tartozik, és amelyet ez Törtel pusztáért cserélt el. Faluvá változott át, és a szántóföldet meg a réteket Kunszentmiklóssal közösen hasznosítja; 36 lakosa van.
I. 86—88. Jászok (Jászság, Districtus Jazygum) ... Három kerületre vannak felosztva, nevezetesen Jászságra, Nagy- és Kiskunságra, és Pest, Heves, Szabolcs, Békés, Csongrád és Bács megyék veszik körül. Van 4 mezővárosuk, 18 falujuk és 56 pusztájuk, de valamikor még több volt nekik. — 142 236 tehetős magyar lakost számlálnak, akik gabonából, lóból, juhból, szarvasmarhából, dohányból, dinnyéből, halból, vadból és teknősbékából felesleggel rendelkeznek. A tüzelőanyag sok helyen hiányzik, náddal és szalmával kénytelenek pótolni. A három kerületnek együttesen 85 $^{6}/_{10}$ négyzetmérföld kiterjedése van, és évenként hozzájárulásként 78 285 forint 37 $^{4}/_{8}$ krajcárt és mint toborzási segélyt 3201 forint 13 krajcárt fizetnek. József császár uralkodása alatt a Jászságot és a Nagykunságot Szabolcs vármegyébe kebelezték be, a Kiskunságot pedig Pest vármegyébe.

I. 153—4. Kunszentmiklós mezőváros a kiskunsági kerületben. Ezt egykor Tatárszentmiklósnak nevezték. A Duna egy ágánál fekszik, 22 postaállomásra Bécstől. Van egy katolikus és egy protestáns temploma és plébániája, az előbbit a plébániával együtt Mária Terézia építette. Van itt egy postahivatal is. — 1595-ben a helységet sánccal vették körül, amelyet a törökök leromboltak. — A városi levéltárban található egy Miatyánk-másolat, amely így kezdődik: Bezan Attamas Kevezkikte stb. Egyesek ezt a kunok, mások a tatárok nyelvének tartják. — A vásárjogot II. Lipóttól nyerték. A földjük három nyomásra van felosztva, és nagyon termékeny. A lakosok magyarok, katolikus vallásúak, azután görögök és protestánsok, szám szerint 4306 fő, akik 502 házban laknak.

Megjegyzés: A német nyelvű mű eredeti címe: Merkwürdigkeiten des Kőnigreiches Ungarn, oder: historisch-statistisch-topographische Beschreibung aller in diesem Reiche befindlichen zwei und vierzig kőniglichen Freistädte, sechzehn Zipser Kronstädte, Jazygiens, Gross- und Klein-Kunaniens, der privilegirten Hayduchen-Städte, der Berge, Hőhlen, Seen, Flüsse, vorzüglichen Gesundbrunnen und des ungrischen Bergbauen nebst einer Übersicht des ganzen Kőnigreiches. — Nach officiellen, von den Behörden eingesendeten Daten, und andere authentischen Quellen, in alphabetischer Ordnung bearbeitet von Carl v. Szepesházy, kőnigl. Vice-Provincial-Commissä und mehrerer lőbl. Comitate Gerichtstafel-Besitzer, und J. C. v. Thiele, Kaiserlich-Russischem Rathe. Kaschau 1825. I—II. kötet.

A dicső Magyarországnak politikai, földrajzi, statisztikai ismeretei,

amelyeket Nagy Lajos, magyar nemes, a magas Királyi Magyar Helytartótanács iktató hivatalának főtisztviselője, valamint a jeles Liptó és Túróc vármegyék ítélőtáblájának ülnöke dolgozott ki.

243. old. Kecskemét, Ketskemethinum, az ország fő mezővárosa, mivel a többit messze felülmúlja mind nagyságával, mint lakosságával. A következő egyházi épületei vannak: 1. a mi Urunk Jézus Krisztus mennybemenetelének tiszteletére szentelt, pompás plébániatemplom, 2. a kegyesrendi atyák Szentháromság temploma a rendházzal, 3. a Szent Ferenc-rendi atyák Szent Miklós temploma a kolostorral, 4. a nem egyesült görög szertartású templom. Van két imaháza is, az egyik az ágostai evangélikusoké, a másik a helvét hitvalláshoz tartozóké, és van egy zsidó zsinagógája. Kitűnik királyi római katolikus főgimnáziumával, magyar nyelvű főiskolájával és postahivatalával. Vásárai híresek. — 3436 ház, 22 019 róm. kat., 172 görög szertartású, 11 573 helvét hitvallású, 316 zsidó, összesen 34 080 lakos.

Megjegyzés: A 472. oldalon kiváló mezővárosok címszó alatt a szerző három mezővárost sorol fel a házak és a lakosok számának alapján rangsorolva. Első helyen Kecskemét áll a fenti adatok alapján. A második Hódmezővásárhely (Hold Mező Vásárhely), míg a harmadik Miskolc.

467—468. old.

Kiskunság

Magyarul Kis-Kun (sic!), németül Klein Kumanien, szlávul Mali Kunság; az elnevezését azoktól a kunoktól nyerte, akik IV. Béla uralkodása alatt lakóhe-

lyükről elűzetve magyar földön telepedtek le. Keleten Csongrád, nyugaton és északon Pest vármegyéhez csatlakozik, délen Bácsal szomszédos. Magyarok lakják. Egyébként gabonában, legelőkben és kiváló dinnyében termékeny föld jutott nekik, de tüzelő- és vízhiányban szenvednek. Itt található:

Mezővárosok

Félegyháza, a kerület törvénykezési városa, amely a közösségi érintkezések és gyűlések helyéül szolgál. Hasonlóképpen helyet ad egy római katolikus algimnáziumnak és egy postahivatalnak. A vásárai miatt híres. Római katolikus. — 1365 ház, 15 000 r. k., 11 g. k., 11 ref., 8 zsidó. Összesen 15 030.

Fülöpszállás, a Kisér patak mellett nyugat felé fekszik, helvét hitvallású, alsófokú iskolájával. Ref. — 548 ház, 18 r. k., 12 g. k., 4728 ref., 17 zsidó. Összesen 4775 lakos.

Halas (Halász), ennek a kerületnek kiváló mezővárosa, amelyet VI. Károly[79] idején 1721-ben vásárjoggal ajándékoztak meg. Római katolikus, magyar nyelvű iskolának, helvét hitvallású gimnáziumnak és postahivatalnak ad helyet. R. k. Ref. — 1887 ház, 2849 r. k., 15 g. k., 8496 ref., 68 zsidó. Összesen 11 428 lakos.

Kunszentmiklós, a Duna egyik ágánál síkságon fekszik, vásárjogát II. Lipóttól szerezte, r. k. triviális iskolája,[80] ref. gimnáziuma és postahivatala folytán híres. R. k. Ref. — 714 ház. 428 r. k., 15 g. k., 4256 ref., összesen 4699 lakos.

Szabadszállás, egy síkságot foglal el, vásárjogával, postahivatalával és ref. algimnáziumával válik ki. Ref. — 886 ház, 22 r. k., 17 g. k., 4894 ref., összesen 4933 lakos.

Községek

Dorozsma, gazdag falu, amelyben egy római katolikus, magyar nyelvű iskola van. R. k. — 1092 ház, 8002 r. k., 1 g. k., 28 zsidó, összesen 8031 lakos.

Lacháza, a Duna mellett fekszik, postahivatal van benne. Ref. — 684 ház, 6 r. k., 6 g. k., 4893 ref., összesen 4905 lakos.

Majsa római katolikus triviális iskolával van ellátva. R. k. — 708 ház, 5361 r. k., 2 g. k., 6 ref., 12 zsidó. Összesen 5381 lakos.

Puszták és tanyák

	Ház	Lakos		Ház	Lakos
Átokháza	—	—	Kígyós	—	—
Bábony	5	56	Kis Szállás	—	—
Balás (Kis)	—	—	Kis Telek	—	—
Balota	—	—	Kotsér	—	—
Bene	—	—	Lajos	—	—
Bodoglár	—	—	László (Sz.)	6	59
Bösztör	1	7	Mérges	—	—
Csóka	—	—	Mizse	4	50
Csólyás	1	7	Moritz Gattya	3	41
Egyháza (Agás)	10	125	Orgovány	32	406

	Ház	Lakos		Ház	Lakos
Erestó	—	—	Paka	2	20
Fehértó	**14**	**131**	Pálos	—	—
Ferencz Szállása	—	—	Pirtó	—	—
Földeak	—	—	Reketyés	—	—
Füzes	**19**	**205**	Szánk	19	181
Galambos	—	—	Tajó	—	—
Jakab Szállása	**20**	**226**	Telek (Kis)	—	—
Kara	—	—	Üllés	7	75
Kató	—	—	Zana, Zsana	—	—
			A pusztákon körülbelül		950

Van tehát 5 mezőváros, 3 község, 38 puszta és tanya. Lakosainak száma 60 783.

Az egész jászkun kerület pedig 16 mezővárost, 9 községet, 62 pusztát és tanyát foglal magában. Lakosainak száma 164 939.

A hivatalnoki kar személyi állománya 1 főkapitány, 1 alkapitány, 1 főjegyző, 2 aljegyző, 1 levéltáros, 2 főpénztáros, 1 részlegpénztáros, 1 számvizsgáló, 1 főügyész, 3 alügyész, 3 kerületi kapitány. 5 nádori táblabíró, 6 esküdt, 7 hadbiztos, 3 földmérő.

Az egri érsekség és a váci püspökség kebelébe tartozik.

Megjegyzés: A latin nyelvű mű eredeti címe: Notitiae Politico-geographico-statisticae Inclyti Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum auctore Ludovico Nagy, nobili Hungaro, ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum Officii Protocollii, et Exhibitorum Officiale Primario, nec non Inclytorum Comitatuum Lyptoviensis, ac Thurocziensis Tabulae Judicariae Assesor, elucubratae. Tomus I. Buda 1828. — A mű II. kötete ugyanott 1829-ben jelent meg a cím némi megváltoztatásával, amennyiben a kapcsolt részeket név szerint is felsorolja. Idézett részeink azonban valamennyien az első kötetből valók. — A puszták és tanyák kimutatásánál az elnevezéseket a helytörténeti kutatók kedvéért a szerző helyesírásában szöveghűen közöltük.

Puky Károly:

A MAGYAR HAZA

Kis Kúnság

A' kis Kún föld' lakosai azon Kúnoknak, kik Kuthénus Chán vezérlése alatt Magyar országba be jövén, IVdik Bélától lakhelyeket nyertek, a' maradékai. A' kis Kúnság két nagyobb, és három kisebb részekből áll; a' kis Kún föld legnagyobb részének napkeletről Csongrád, délről Bács, napnyugotról, és éjszakról pedig Pest vármegyék határos szomszédjai; a 'második rész minden felül Pest vármegye által környékeztetik: a' harmadik, de már kisebb rész Heves szomszédságában fekszik, és napkeletről Heves, délről, napnyugotról, és éjszakról azonban Pest vármegye határos vele; a' két legkisebb részei a' kis Kúnságnak a' Duna mellett Ráczkevi sziget szomszédságában vagynak helyheztetve. Kiterjedtsége a' kis Kún földnek 47 $^{8}/_{10}$ mértföldeket tészen. Termé-

szeti fekvésére nézve, némelly homok dombokat kivévén, a' kis Kúnságnak mind az 5 része sík térség. Folyó vizei a' Kígyós patakon kívül egy sincsen, de nem kevés mocsárok, és tavak áztatják a' kis Kúnság földét. Szántóföldjei némelly homokos részeket kivévén, termékenyek, a' gabonának minden neme bőséggel termesztetik, dohány, és dinnye sok, a' tágas legelőin pedig számtalan szarvas marhák, lovak, és juh nyájak tenyésznek; a' fának nagy szűkét száraz marha ganéjjal, náddal, és szalmával pótolják. Székső a' kis Kúnságban nagy mennyiséggel gyűjtetik, és sepertetik öszve. Lakosai a' kis Kúnságnak 133 Zsidókat kivévén, mind Magyarok, szabadságot szerető, és katonának termett nép. Vallásokra nézve római Katholikusok, Helvécziai vallást tartók, és Zsidók. Laknak öt mezővárosokban, 3 falukban, 38 pusztákban és csárdákban. Foglalatosságok a' mezei gazdálkodás, és marha tartás, némellyeknél a' kereskedés. Népessége a' kis Kúnságnak mint egy 61 ezerre megyen, mellynél foga egy mértföldre egyre másra 1271 lélek jut, melly kis népesség a' Jászságéhoz képest! Egyébbaránt a' Kúnok is, valamint a' Jászok, a' Nádor Ispány kormánya alá tartozandók. Ezen kerület köz tanácskozásait Félegyháza városában tartja.

Megjegyzés: A fenti szöveghű másolat eredetije a következő műben található a 368—369. oldalon: A Magyar Haza. Kiadta Bizáky Puky Károly, Tekintetes Pest, Nyitra és Neográd Vármegyék Táblabírája, Pesten, 1833. A könyv végén a szerző betűrendben közli az előfizetők névsorát. Érdekes megállapítani, hogy az előfizetők igen jelentős része a Kiskunságba való, és közöttük 28 kunszentmiklósi van.

Dóczy József:

EURÓPA TEKINTETE

IX. kötet: Magyar Ország, Erdéllyel, és a' Magyar Birodalmak

195—196. old. Ketskemét, roppant mező város (Pesthez 10 m.) 35 300 Lakossal: Nagy: és homokos határját számtalan szarvas marha, ló, és júh járja. Épületei közt jeles a' Plébánia, a' Piaristák Collegiuma, gyimnaziummal; és a' Protestans gimnazium. (A' Lakosoknak kevesebb része a' katholika.) Az Árva ház, a' szép nagy város háza, négy nagy Templom. Találni itt sok mester embert, jó veres bort, szép fejér kenyeret, sok jó szappant, és híres marha vásárokat.
318—319. old.

Kis Kunság

A' mostani kis Kunság 2 nagyobb, és 3 kisebb darabból áll, Tsongrád, Báts, Pest, és Heves mellett. A' homokos dombokon kívül tsupa rónaság. A' Kígyós patak minden folyó vize. De annál több tótsárok[81] vannak benne, ollyanok; a' Halas, Sós, két Fejér Pir tó, és Mi'sei Fertő. Egyébb ként igen jó földjei, és legelői vannak. A' folyók szűke miatt sok kutak ásatnak. Nevezetesen itt az Avaresek hoszszú Ringusa,[82] melly ördög árka név alatt a' Dunától (Baja mellett) kezdődvén ezen által meg a' Tiszáig, 's onnét Szeghalomig nyúlik Békes Vármegyében, 's a' Sárrét mellett végződik. Levegője igen egészséges.

Termések.

Sok gabona, dohány, sárga dinnye; legelőin számtalan szarvas marha, ló, júh-nyáj. Ferentz Szállása, és Majsa mellett dará's kő[83] ásattatik; székső is gyűjtetődik némelly helyeken.

Lakosok: 47 4/5 m. mintegy 60 000 vitézi bátorságú Magyar lakik. Több felinél katholikus, a' többi Protestáns, 300 'Sidó.

Lakhelyek, 3 mező város, 5 falu, 37 puszta. A' mező városok: Halas, a' Halas tó mellett, 11 981 lak. halmok közt fekszik; sok gabonát, és bort termeszt. Félegyháza, 15 340 lak. Szép épületjében találkozik a' kunok törvény táblája, és oklevél tárja. Jelesíti jó gyümöltse, és bora. Nevezetesek marha vásárjai. Határán Romai hamv vedrek ásattattak ki.

Kun Sz. Miklós, a' Bak ér mellett 4615 lak.

A' faluk: Látzháza, 3623 lakossal. Szabad Szállás, 4950 lakossal bort termeszt. Fülöp szállás 4756 lakossal, Dorosma 8320 lakossal, Majsa 5275 lakossal.

Posta állások, Budáról: (Soroksár 1) Latzháza 1 1/2, Kun Sz. Miklós 1 1/2, Szabad Szállás 1, I'sák 1, (Vadkert 2) Halas 1, Mélykút 1 3/4. Budáról Szeged felé: (Soroksár1, Otsa 1, Ináts 1, Örkény 1), Lajos 1, Ketskemét 1, Paka 1, Félegyháza 1, Péteri 1.[84]

Megjegyzés: Szöveghű másolat. A 12 kötetes eredeti mű címlapján a következőket olvashatjuk: Európa Tekintete Jelenvaló Természeti, Míveleti, és Kormányi Állapotjában. Szerkéztette DÓCZY JÓSEF, Ciszterczi Rendű Szerzetes Pap; Austriában a' ligetes Völgyi Sz. Kereszt', Honnában Sz. Gotthárd' Monostorának tagja. — Az egész Munkához Európa földképe járúl Magyar nyelven. Bétsben, 1829.

ÉRTEKEZÉS A JÁSZOK ÉS KUNOK EREDETÉRŐL, VALAMINT AZOK ALKOTMÁNYÁRÓL

Írta

Horváth Péter

ugyanezen jászok és kunok jegyzője, valamint a jászberényi királyi gimnázium igazgatóhelyettese kipróbált írók és hiteles okmányok alapján összeszedve 1801-ben. Pesten.

II. rész III. fejezet 232—254. old.

A Kiskun kerület

I. §. A Kiskun kerület vagy Kiskunság a Tisza és a Duna között terül el. Nevét a II. István és IV. Béla királyok alatt e vidékre beköltözött kunoktól kapta. (a) Ugyanazokat a jogokat és kiváltságokat élvezi, mint a Jász és a Nagykun kerület, és hasonlóképpen a nádor vagy a királyi helytartó bíráskodásának van alárendelve.

(a) A kiskunok, amint azt Halasnál bővebben is érinteni fogjuk, egykor leginkább a Halasszékhez tartoztak.

II. §. A fekvése sík, kivéve azokat a kisebb homokdombokat, amelyekkel be van szórva néhány helyen. Körülveszi pedig északról Pest, keletről Csongrád, délről Bács, nyugatról Solt vármegye. Hosszában 17, szélességében legfeljebb 9 3/4, legkevesebb 4 1/4 mérföld. A felső része, ahol Lacháza fekszik, az alsó részétől el van szakítva; hasonlóképpen Fülöpszállás alatt a közbeékelődő Pest megyei Izsák község ketté vágja ezt a kerületet, ennél fogva három részre van tagolva; negyedik részt jelentik Kocsér és Kara puszták, amelyek Nagykőrös mezővároson túl fekszenek. Egykor ez a vidék sokkal nagyobb területet foglalt el, de a háborúk viszontagságai sok helységet és pusztáját elszakították.
III. §. Termékeny talajnak örvend azokon a részeken, ahol a homoktakaró hiányzik. Tágas legelői is vannak, amelyek igen alkalmasak jószág tartására. Ezért a lakosok főleg állattenyésztéssel foglalkoznak. A jószág itatására leginkább ásott kutak szolgálnak. Ezeket annál nagyobb gonddal kezelik, mivel megposhadnak, és férgektől hemzsegnek, hacsak gyakran ki nem merik vagy ki nem tisztítják azokat. Mindazonáltal tavaszi vagy őszi időben az alkáli sóban gazdag tavakban egészséges vízhozamok keletkeznek. Ez a vidék is szegény tűzifában, és ennek hiányát nád vagy szárított trágya, avagy messziről odaszállított tűzifa pótolja. Az Ördögárok, amelyről a Nagykunságban már megemlékeztünk, ezt is átszeli. Ez Halas város közelében a Duna felé egészen Bajáig vezetve látható.
IV. §. Folyóktól meg van fosztva, kivéve Lacháza községet, amelynek területét a Duna mossa. Áradások alkalmával pedig a Duna az Agyagos-éren keresztül tovafolyva el szokta önteni Kunszentmiklós mezővárost, és a Bakér patakon keresztül a Kígyós patakig eljutva újból az anyafolyó fogadja be. Hasonlóképpen a Tisza az úgynevezett Maty ágon keresztül eljut egészen Dorozsma községig. Közben számos tava van e kerületnek. Közülük kiválnak a Halas-tó, Sóstó, Fejértó, Pirtó a halasiak területén, azután egy másik Fejértó Kisszállás pusztán, hasonlóképpen Mizse pusztán a Fertő, és még mások szerteszéjjel. Továbbá a Ferencszállása pusztán és Majsa községnél, valamint más pusztákon levő tavak körül magyarul „termés- vagy darázskőnek" nevezett köveket ásnak ki, és alkáli sót (székső) is bőségesen szoktak gyűjteni.
V. §. A lakosok magyarok, a kunok utódai, akik mint a jászok és a nagykunok más, polgárjoggal megajándékozott jövevényekkel gyarapodtak. Kb. 38 148 lelket tesznek ki.
VI. §. Ez a vidék 8 helységből áll, amelyek közül 3 mezőváros és 5 község, mégpedig:
a) Halas régi és halastóban gazdag mezőváros, (b) ettől a neve is szilárdan tartja magát. A pecsétjén halak láthatók. Ez onnan van véve, hogy az említett tó, amely majdnem egy órányi járásra elnyúlik, halakban bővelkedik. Ezt a várost két templom ékesíti, úgymint a római katolikusoké, amely Mária Terézia Őfelsége

(b) Hajdan ez a kiskunok fő széke volt, és itt szoktak törvényt ülni a kun kapitányok, főemberek és esküdtek, ami kitűnik Szerdahelyi Imre fiának, Györgynek az I. rész X. fejezetében[85] közölt határokmányából, valamint Ulászló királynak 1508-ban Szűz Szent Margit ünnepe utáni 4. napon Kubin László részére kiadott okleveléből, amelyek szerint a halasi kun szék konventjére tartozó hivatalos ügyeket a saját, nem pedig a kunok összességének döntése alapján kell intézni. A török iga alatt a kunoknak ez a széke majdnem megsemmisült, és így, amint azt az I. rész IX. fejezetében már érintettük, Solt vármegyéhez csatolva régi jelentőségét elvesztette. Ezért az 1670. és 1687. években összeírt kun helységek között nincs számba véve, de 1692-ben Lipót császár a kun porták közé vétette vissza. Halas mezővárosát III. Károly vásárjoggal gazdagította 1721. szeptember 21-én.

ajándékából épült, valamint a helvét hitvalláshoz tartozóké. Nem kis díszt jelentenek az előbb említett Halas-tó és az azon túl fekvő szőlőtermő dombok, amelyekhez az ugyanezen tóban épített töltésen keresztül vezet az út. Ugyanennek a tónak a közepén látszik egy sziget is, amely egykor sánccal körülvéve és a magasra növő nádtól eltakarva a törökök, tatárok és más ellenségek betöréseinél a lakosoknak menedékül szolgált. Említésre méltó még a királyi postaállomás, amely a Péterváradra vezető pesti úton épült. Hasonlóképpen három dombocska, úgymint az egyik a Sóstó melletti Zöld-halom, a második a város határában levő Piac-hegy, a harmadik a szőlőskertek végén található Nagyhalom; ezekről azt tartja a hagyomány, hogy azoknak az országban kóborló cseheknek a holttetemeiből emelték, akiket Kinizsi Pál itt megölt, valamint két másik, a város keleti oldalán levő halom, amelyek közül a magasabbat Feketehegynek, az alacsonyabbat Kuruc-halomnak hívják; az előbbit Korvin Mátyás fekete seregéről, amely Ulászló idejében Szeged felé tartva itt megállt, a másikat pedig azokról a kurucokról, akiket Kiba A. kapitány 1703-ban ezen a helyen szétvert, és akik közül 234-et itt temettek el, amint az a város jegyzőkönyvében fel van jegyezve. E város területéhez vannak csatolva Fejértó, Füzes, Balota, Zsana, Tajó és Bodoglár puszták. Ezeket egybevéve a lakosok birtokai négy tájon vannak kihasítva; úgymint a szántóföldek két helyen, a legelők ugyancsak kettőn, bár ezek olyan homokosak, hogy a gabonának nem felelnek meg, de a jószág nevelésére, különösen a német birkákéra éppen ellenkezőleg igen alkalmasak. Mivel a fel nem osztott területek nagyobb része homokban bővelkedik, ezért legelőül szolgál. Továbbá a szőlőskertek művelése is nem kis hasznot hajt. Kb. 7972 lakost számlál, akik közül 6750 helvét hitvallású, 1455 római katolikus, 22 görög, 45 bevándorolt zsidó. Ház pedig 1210 van.

b) Félegyháza hasonlóképpen népes mezőváros, amely az előbbitől keletre 5 mérföldre, Kecskeméttől északra[86] 3 mérföldre, a Tisza folyótól pedig 2 mérföldre terül el. Ékesíti kiváltképpen a tágas plébániatemplom[87] és a Kiskunság törvényszéke, valamint a királyi postaállomás. Igen jó gabonatermő földnek örvend, amely a lakosok között tanyákra van felosztva. Dicsérik szőlője és fáinak igen kiváló gyümölcse miatt. Állatvásárairól is híres. Mivel pedig az előző században a törökök támadása miatt elpusztult, 1743-ban Fényszaruról idehozott lakosokkal telepítették be. Római katolikusok lakják, akiknek a száma kb. 9100-at tesz ki, valamint 13 görög. A házak száma 1028. A mezővárosok sorába 1774-ben vették fel. Hogy itt egykor rómaiak is laktak, azt a földeken szanaszét talált római urnák mutatják. Ezekből van egy ajándékképpen a jászberényi gimnáziumban is.

c) Kunszentmiklós (c) elég népes mezőváros, amely Lacháza községen túl 3 mérföldre terül el a Bakér nevű ágnál, amely a Dunából szokott feltöltődni. Két templom díszíti, tudniillik a katolikusoké, amelyet Mária Terézia Őfelsége alapított, valamint a helvét hitvalláshoz tartozóké. Van itt egy királyi postaállomás is. Egykor földből emelt erődítménye is volt, de azt a törökök 1595-ben lerom-

(c) Egykor e szállást Tatárszentmiklósnak nevezték. Az idetartozó kunoknak II. Ferdinánd császár és király 1631. szeptember 20-án új diplomában adta ki ugyanazokat a kiváltságokat, amelyeket a Kolbász-székhez tartozó nagykunok számára Mátyás, Ulászló, János és I. Ferdinánd még ki is bővített. Ugyanezeket a kiváltságokat Lipót Őfelsége is megerősíti 1682. augusztus 29-én, különösen azt téve hozzá, hogy a szabad kunok és azok kapitányai és háznépük, valamint a hozzájuk tartozó közönség senkinek a kérésére semmiféle bíró vagy királyi vizsgáló által személyében el nem ítélhető, vagy azok bírósága elé állni nem kötelezhető.

bolták. Három nyomásos művelésre osztott földje gabonában termékeny. Csapadékos időjárás esetén nádban és sásban is bővelkedik. A lakosság száma eléri a kb. 3193 lelket; közülük 187 római katolikus, 6 görög, a többi a helvét hitvalláshoz tartozik. 492 házat foglal magában. A vásárjogot II. Lipót császár- és királytól kapta.

Községek

a) Lacháza. A Duna mellett fekszik a kerület felső sarkában, Pesttől 5 mérföld távolságra, Ráckevi mezővárossal pedig szomszédos. Azt mondják, hogy a nevét onnan kapta, hogy IV. László királynak itt üdülés céljából kastélya volt, amelyet Lackó házának neveztek. 1742-ben ez a község az előző helyéről, bizonyára a Duna partjáról házait az áradások miatt a mai helyére telepítette át. Területtel szűkösen van ellátva, ezért csak egy nyomásra van felosztva. Egyébként a szántóföldjei jó minőségűek, kaszálóban és legelőben azonban hiányt szenved. Van itt egy királyi postaállomás is. Lakosai kb. 2300-an vannak, valamennyien a helvét hitvalláshoz tartoznak, valamint 5 római katolikus, 8 görög, 391 háza van.

b) Szabadszállás Kunszentmiklóson túl két mérföldre települt. (d) Termékeny földnek örvend, kivéve egy homokos részét. Ez a homokos rész nyárfákkal és borókabokrokkal van szétszórtan benőve. Ugyanitt szőlőskertjei is vannak; a folyók és az erdők azonban hiányoznak. Egy királyi postaállomásnak is székhelyet nyújt. Kb. 3000 lakost számlál, akik mindnyájan a helvét hitvalláshoz tartoznak, valamint 4 görögöt, házat pedig 590-et. A szántóföldjei három nyomásra vannak felosztva.

c) Fülöpszállás az előzőtől $^1/_3$ mérföldre esik, a Kisér partjára települve, amely sok kanyargás után egészen a Kígyós patakig folyik. A földterülete két nyomásra van felosztva, és a gabona számára elég kedvező. Vannak azonban homokos részei is. A laposabb helyeken alkáli sót nyernek. Helvét hitvallásúak lakják, akik kb. 2300-an vannak, rajtuk kívül még 5 görög. 363 házat foglal magában.

d) Majsa (e) Halas mezővárostól keletre két mérföld távolságra van. A Széktónak nevezett tó mellett fekszik. Ennek a szélein olyan köveket ásnak ki, amelyekből meszet is lehet égetni. 1743-ban lakatlan volt. Homokos földterület jutott neki, amelyet csak itt-ott tanyákra osztva használ, és inkább állattenyésztésből, mint földművelésből van a haszna. Mintegy 4000 lelket kitevő római katolikusok lakják és 5 görög. 408 házat számlál.

e) Dorozsma. (f) A táj szélén helyezkedik el Szegedtől $^1/_2$ mérföld távolságra.

(d) Zsigmond király pártoló levelében, amelyet 1423-ban Budán Szent Mihály arkangyal ünnepén a Szombatszálláson és Buzgánszálláson lakó, kun Antal Lőrinc fiának és az ő kunjainak ugyanezen királyhoz benyújtott kérésére bocsátott ki, Szombatszállásnak (Zombat-szállás) nevezik, és ebből utóbb Szabadszállás lett, amint Buzgánszállás is Bugacra változott át.[88]

(e) Egykor Majószállásnak hívták. Korvin Mátyás 1475-ben Keresztelő Szent János ünnepét megelőző napon Tóth László és fivére, Domokos kapitánynak megengedte, hogy ugyanerre a szállásra, valamint Csolyószállásra, Fejértóra és Kömpöcszállásra, mivel azok lakossága a pestis csapása folytán lecsökkent, bárkinek a tulajdonából és birtokáról magyar törvény alatt álló népeket befogadhassanak, ha azok az ország törvénye és szokása szerint a földváltságot és más kötelezettségeiket teljesen leróták, és utána ezeket egyéb birtokosok szokása szerint maguknál tarthassák.

(f) Itt kell megemlíteni, hogy a Bába-homoknak nevezett helyen, amikor két öles kutat ástak, faácsolatot találtak, s ezért ezt a kutat a mai napig talpfás kútnak nevezik.

Mellette folyik el a Tiszának Maty nevezetű ága. A szántóföldjei két nyomásra vannak felosztva, és egészen jó gabonatermők. A lakosok tanyái pedig Átokháza és Üllés pusztákon vannak. Kiemelkedik ebben a községben az újonnan emelt templom. A lakosok római katolikusok, akik kb. 6435 főt számlálnak, valamint 4 zsidót. 655 háza van.

VII. §. Ebben a kerületben a következő puszták vannak: úgymint

a) Fejértó (g), Füzes, Balota (h), Zsana, Tajó (i) és Bodoglár, amelyek Halas mezőváros területéhez tartoznak.

b) Mérges, amely Füzes pusztával szomszédos, a Hármas Kerület közös birtokában van.

c) Átokháza és Üllés jogilag a dorozsmaiaké.

d) Kígyós, Ágasegyháza Majsa községhez tartoznak.

e) Pálos Jászkisér községhez tartozik.

f) Csólyos a félegyháziak birtokában van. Róla megemlítendő, hogy Balassa Bálint[89] grófot 1659-ben 900 magyarral együtt a törökök itt megölték, mivel a csapatot útjában a nagy homok akadályozta.

g) Szentlászló, amelynek két negyedét Jákóhalma, egy negyedét Mihálytelek, egy negyedét Felsőszentgyörgy jász községek tartják birtokukban. Dél felől egy esővizekből keletkezett patak öntözi, amelyben bőven vannak teknősbékák, és amely jó kaszálókat hoz létre. A lapos helyeken köveket lehet találni.

h) Szank, amely szomszédos az előbbivel, jog szerint a kunszentmiklósiaké. Egykor Zank-szállásának hívták.

i) Móricgát (Móritz gáttya) Lacháza községhez tartozik. Ennek a közepét is egy majdnem járhatatlan mocsár foglalta el, amely körül jó kaszálók vannak.

k) Ferencszállása és Galambos Félegyháza mezőváros területéhez tartozik. Az előbbiben az itt levő tavak körül jó köveket lehet kiásni. Egy része tanyákra van szétdarabolva. Itt az eke a földben sok római urnát tárt fel. Galamboson a félegyháziak jó szőlőskerteket telepítettek.

l) Kisszállás, amelynek egyik fele ugyancsak a félegyházi területhez van csatolva, a másik felét pedig az alsószentgyörgyiek tartják birtokukban. Ezeknek a részére benyúlik a Péteri-tó, amely itt majdnem 1000 holdat foglal el, és amelyet Fejér-tónak hívnak.

(g) A halasi puszták közül ez a legjobb. Két nyomásra van felosztva. A hely kellemességét növeli a csapadékos időjárás esetén halban és nádban bővelkedő Fejértó, valamint az evvel szomszédos erdőcske. Itt látható Tóth Domokos kapitány lakóházának helye, háromszoros sánc nyomaival, amelyet a mai napig Várhelynek neveznek.

(h) Egykor Baltaszállás, amelyet arról a Balta kapitányról neveztek el, akinek Zsigmond király idejében itt a Kőhalom dombon a Nádastó mellett lakóháza volt.

(i) Ezen a pusztán Majsa község határánál a hármas kerület nevében emelt méntelep van kényelmes épületekkel ellátva, a nyugati részén pedig maguknak a halasiaknak vannak a tanyáik.

(k) Félegyháza egykor a kunok széke volt. Az ide tartozó kunokat Mátyás király 1469-ben Szent Mihály arkangyal ünnepe előtti 3. napon Budán kiadott, bővített kiváltságával a kamara hasznának fizetésétől és mindenféle tehertől és adótól olyan módon mentette fel, hogy az eddig évenként 53 aranyforintnyi királyi adót (census regalis) 13 aranyforint elengedésével 40 aranyforintra csökkentette, és ezt az adót két egyenlő részletben kötelesek folyamatosan fizetni.

(l) Lajos Gereth Miklós lajosszállási kapitány szállása volt, akit Ferenc fivérével együtt II. Ulászló 1491-ben Szent Mátyás apostol ünnepe előtti 2. napon Csontos Andrásnak és a Kecskemét-székhez tartozó kunok jövendő főispánjainak védelmére bíz, hogy ne kényszerítsék őket semmiféle taxa vagy természetbeni adó szokásos megfizetésére, hanem tartsák meg őket az Albert királytól engedélyezett szabadságaikban.

m) Pálka a kecskemétiek határán van, és a Hármas Kerület közösen birtokolja.[90] Tanyákra van felosztva, és a kecskemétiek meg a félegyháziak bérlik. Egykor Pálkaszállásnak nevezték, ahol hajdan Thenkes Pál fiai, Lőrinc és Benedek laktak 1472 körül.

n) Jakabszállás az előzővel szomszédos. Egy negyed része Fülöpszállás, két negyede Szabadszállás, egy negyede Majsa birtokában van. A szabadszállásiak részén levő tavaknak az a hasznuk, hogy a széleiken jó kövek találhatók és áshatók ki. A majsaiak részén jó szántóföldek vannak. Itt lakott 1343 táján Buthemer kapitány, akit I. Lajos Szent Jakab apostol ünnepe utáni második napon Geleti Miklóshoz, a nádorhoz és a kunok bírájához intézett pártoló levelében grófnak (comes)[91] nevez.

o) Orgovány az előzőtől nyugat felé terül el, és Kunszentmiklós mezővároshoz tartozik. Egy része tanyákra van osztva. Itt is vannak tavak, amelyek nádat és sást szolgáltatnak.

p) Mizse Nagykőrös mezőváros szomszédságában helyezkedik el. Jászberény mezőváros birtokolja. Van itt egy szép nyírfaerdő. Tőle nem messze van a Fertő tó is, amely a barmok itatására rendkívül egészséges. Azután a közelében épült a város vendégfogadója is. (k)

q) Lajos az előzőtől keletre fekszik, jog szerint éppenúgy a jászberényieké. Jó minőségű földje van, és ezért egy része szántható is. Van tölgyfaerdeje is, amelyet Lajosi tölgyesnek neveznek. Továbbá a két oldalán két alkalmas vendégfogadó van. A nagyobbik mellett emelték a Kecskemét és Örkény közötti királyi postaállomást. (l)

r) Bene az előbbitől nyugat felé terül el, és egyik felét Jászberény mezőváros, a másik felét pedig Jászladány község tartja birtokában. Nagyobb részén ho-

(m) Arról, hogy Kecskemét régtől fogva kun szék volt, Zsigmond királynak az a kiváltságlevele tanúskodik, amelyet Budán 1423-ban Szent Mihály arkangyal ünnepén bocsátott ki, és amelyet e munkánk I. részének VII. fejezetében már kifejtettünk. Ennek értelmében a Szombatszálláson (most Szabadszállás) székelő kun Antal fia, Lőrinc és az említett szálláson meg Buzgánszálláson lakó más kunok, úgymint Balta fia, Lajos, ugyanezen kunok kapitánya is védelmet nyernek a kecskemétiek és kőrösiek támadásával szemben. Ugyanebből a kiváltságlevélből nyilvánvaló, hogy a Kederhankáig felsorolt puszták az említett Szombatszálláshoz és Buzgánszálláshoz tartoztak. Továbbá Kecskemétről mint kun székről van szó II. Ulászlónak a Lajos pusztánál fentebb említett kiváltságlevelében, valamint Mátyás királynak 1493-ban kiadott kiváltságlevelében, amelyet majd Othaszillisszállásnál fogunk érinteni. Az időpont azonban, hogy mikor csatolták el ezt a mezővárost a kunoktól, nem világos. Azt találjuk a jászok és kunok által birtokolt falvaknak 1670. és 1687. évi összeírásában, hogy Kecskemét székhez vannak sorolva Kisszállás, Mizse, Lajos, Szabadszállás, Kisbalázs, Fülöpszállás, Kocsér, Kara, Tatárszentmiklós, Kerekegyháza, Ferencszállás, Törtel, Pálka és Lacháza, amelyek tehát ekkor még mind lakatlanok voltak, következésképpen ezekből a szállásokból, amelyeket a török dühe elpusztított, a lakosok Kecskemétre húzódtak be. Közülük még sok család őrzi itt a kunok természetét és arcvonását.

(n) Kazalházáról a budai káptalan oklevele emlékezik meg, amely 1493-ban a Pünkösd utáni 4. napon kelt, és amelyet e munkánk I. részének X. fejezetében érintettünk.

(o) Harkát és Bugacot a budai káptalannak 1465-ben Szűz Szent Margit ünnepe előtti 2. napon kelt kiváltságlevele említi, amelyet e művünk I. részének VII. fejezetében idéztünk.

(q) Kaskantyúról is az I. rész VII. fejezetében történt említés, és Mátyás királynak ugyanerről szóló kiváltságlevele a X. fejezetben bővebben van megvilágítva.

(r) Othaszillisszállás Kecskemét székhez tartozott, amint azt Mátyás királynak 1472-ben a Boldogságos Szűz Máriának mennybe menetele előtti 4. napon kiadott és a VII. fejezetben bővebben kifejtett kiváltságlevele mutatja.

mokos, de a ladányiak részén meg is művelhető. Van itt egy célszerű tölgyerdő, valamint két nevezetes tó, úgymint a Madaras-tó és Csikós-tó nevezetűek; közülük az utóbbi sohasem szárad ki. Nem messze tőle a ladányiak vendégfogadója látható.

s) Kerekegyháza a kecskemétiek határán fekszik. Ennek $^3/_6$ része Árokszálláshoz, $^1/_6$-a Kunszentmiklós mezővároshoz, $^2/_6$-a pedig Fülöpszállás községhez tartozik. Legnagyobb részén homokos. A fülöpszállásiak részén a Szappan- és Szívós-tó elnevezésű tavak bőségesen nyújtanak alkáli sót. A kunszentmiklósiak részén is vannak nádat és sást szolgáltató mocsarak.

t) Kisbalázs Fülöpszállás és Szabadszállás községekkel szomszédos, amelyek között kétfelé van osztva. A fülöpszállásiak szántónak, a szabadszállásiak pedig kaszálónak és legelőnek használják.

u) Bösztör Kunszentmiklós mezőváros és Szabadszállás község között fekszik, és e helyek között kétfelé van osztva. Mivel pedig a földje jó minőségű, így vetésforgóval használják.

v) Bábonyt, amely Kunszentmiklós mezőváros területéhez van csatolva, szántónak és kaszálónak használják. Ezt ugyanez a mezőváros cserébe kapta Törtel pusztáért, amely most már a jeles Pest vármegye birtokában van.

w) Kátó és Csókás az őket birtokló Lacháza községtől kelet felé fél óra távolságra fekszenek. Földjük jó minőségű, és ezért vetésforgóra felosztva használják.

x) Jakabháza kis puszta, amely Lacháza területéhez csatlakozik észak felől. Van itt egy szép erdő, valamint egy biztonsággal szántható terület.

y) Kara a jeles Pest vármegye által bekebelezett Törtel községgel szomszédos, amelynek egyik felét Alsószentgyörgy, a másikat Fényszaru jász községek tartják birtokukban. Ámbár a földje homokos, mégis mindkét részen vannak felosztott tanyák. Csapadékos időben a Kőrösér patak öntözi.

z) Kocsér, amely Nagykőrös mezőváros szomszédságában fekszik, Jászapáti mezőváros birtoka. Homokos földje van, legeltetésre azonban mégis igen alkalmas. Jó kaszálója is bőven van. A folyók és erdők azonban hiányzanak. Egy ősi egyháznak a romjai még ma is láthatók. Innen nem messze van a mezőváros vendégfogadója. Ezen a pusztán nevezetes a Pálfihalmának nevezett dombocska, amely körül más, kisebb halmok láthatók annak jeléül, hogy egykor itt az ellenséggel ütközet volt, és a megölteknek holttetemeiből emelték ezeket a halmokat.

VIII. §. A Kiskunsághoz tartoztak még Kömpöc és Matkó puszták, amelyeket Szentandrás és Hevesiván pusztákért a jeles egri káptalannak cserébe átengedtek, amint azt a Jászság leírásánál már említettük. Hasonlóképpen a Nagykőrös mezőváros szomszédságában levő Törtel is, amely most a jeles Pest vármegyébe van bekebelezve, és amelyet a Kunszentmiklós mezővároshoz csatolt Bábony pusztáért adtak át.

IX. §. Ide tartozott egykor Kecskemét mezőváros, valamint a Buzgánszállás, Mindszent, Boldogasszonyháza (most Máréháza), Gengeltelek, Csókáshegy, Harasztya, Lamitha, Belkerhorkán, Kunjakabhorkán, Vetenek, Mámahomoka, Szombatkuta, Kederhanka nevezetű puszták. (m) Nem különben Kazalháza (n), Köncsög, másnéven Kenyteg (sic!) és Bócsa (o), valamint Harka, Bugac (p), Kaskantyú (q), Othaszillisszállás (r) és Kötöny, másnéven Kethen (s). Továbbá ide

(s) Kötöny vagy Kethenszállása a Halas székhez tartozó szállás volt, amint az a budai káptalan 1493-ban Pünkösd ünnepe utáni 4. napon kiadott és e mű I. részének X. fejezetében említett oklevélből kitűnik.

tartoztak Csengele, Mihálytelke, Adacs, Baracs, valamint Akasztó, Izsák, Tabd, Szentimre, Kiskőrös községek, Csengőd, Szücskő és több más puszta, amelyeket a háborúk viszontagságai e kerület testéről letéptek.

Megjegyzés: A latin mű eredeti címe: Commentatio de initiis, ac maioribus Jazygum et Cumanorum eorumque constitutionibus a Petro Horváth eorundem Jazygum et Cumanorum notario ac Regii Gymnasii Jász-beriniensis directore-locali. Ex probatis scriptoribus, et authenticis documentis depromta. Anno MDCCCI. Pestini.

xxx: A' Jász-, Nagy és Kis Kún kerületeknek földleirati (geographiai) ismerete

3. Kún-Szent-Miklós, az előtt Tatár Szent-Miklósnak neveztetett, fekszik Laczházán alól 3 mértföldnyire, a' Dunának Bakér nevezetű ága mellett. Két Szentegyházakkal ékesíttetik, mellyeknek egyike a Katholikusoké, másik pedig a' Helvetziai vallást követőké; vagyon pósta statioja is, és díszesen épült városháza emeletre. Régenten földből készített vára volt, melly 1595-dik esztendőben a' Törökök által, azután pedig Makszimilián Császár által elrontattatott. — Határbeli földje három nyomásokra vagyon felosztva, 's leginkább búzát és zabot terem, vizenyős időkben náddal, gyékénnyel és kákával is bővelkedik, vásár Privilégiumát 2-dik Leopold Császártól nyerte. — Lakosainak száma mintegy 6600, (mások szerint 4800), kik között: 1020 Katholikusok, 5480 Reformátusok, 50 Lutheranusok, 15 Görögök és 6 'Sidók léteznek. Házainak száma 840.

Megjegyzés: Ezt a részletet szöveghű másolatban a Tudományos Gyűjtemény 1938. évi IX. kötetéből vettük a 84—85. oldalról. Maga a cikk a fenti cím alatt a szerző megjelölése nélkül a folyóirat 54—94. oldalain jelent meg. Tartozik hozzá egy Toldalék A' Jász Kürtről, melly Leel Kürtjének is neveztetik. (94—99. old.) E toldaléknak latin nyelvű eredeti szövege — ha egyáltalában létezett — nincs benne Horváth Péter 1801-es Commentatiójában.

JEGYZETEK

Rövidítések:

Hóman—Szekfű = Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar Történet, I—V. Bp. 1935—1936.

Szinnyei = id. Szinnyei József Magyar írók élete és munkái, I—XIV. Bp. 1891—1910.

[1] Illyés Bálint—Szőts Rudolf: Bél Mátyás: A kunok és jászok avagy filiszteusok kerületei. In: Bács-Kiskun megye múltjából, I. Kecskemét, 1975. 7—51. l.

[2] Bél Mátyás: Adparatus ad historiam Hungariae, Decades II., Pozsony, 1735—46.

[3] Nicolai Olahi Hungaria et Atila. Edidit Adamus Franciscus Kollár. Lib. 1—2. Vindobonae, 1763.

[4] Matthias Belius Pannonius: Hungariae antiquae et novae prodromus cum specimene quomodo in singulis operis partibus elaborandis, versari constituerit auctor, Norinbergae, 1723. (A régi és új Magyarország előfutára mintával, hogy hogyan szándékozik a szerző eljárni műve egyes részeinek kidolgozásánál.)

[5] Bélnek ez a műve Bécsben 1735—42 között jelent meg. Az I. rész négy kötetből áll, a II. részből csak az V. kötet jelent meg, és a további kiadás Bél halálával félbeszakadt.

[6] Istvánffy Miklós (1538—1615) műve: Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV. Ab a. 1490 ad a. 1606. Coloniae Agrippinae, 1622.

[7] Compendium Hungariae geographicum ad exemplar Notitiae Hungariae novae

historico-geographicae Matthiae Bel, in partes IV. Posonii, 1753. — A 2. kiadás 1767-ben, a 3. 1777-ben és 1779-ben, a 4. pedig 1792-ben jelent meg.

[8] Ilyen művei: Commentatio de comitiis Hungariae. Megjelent Horvát István Bibliotheca iurisconsultorum Hungariae c. munkájának III. kötetében. (Szinnyei) — Introductio in orbis antiqui et hodeierni geographiam, 1777. (Hóman—Szekfű, IV. 657.)

[9] Benczúr József (1728—1784) előbb a pozsonyi evangélikus líceum tanára, majd igazgatója volt. Földrajzi, statisztikai, alkotmányjogi és történeti műveivel a Habsburg dinasztia abszolutisztikus törekvéseinek szolgálatában állt. Érdemei elismeréséül II. József udvari könyvtárnokának nevezte ki. Állását azonban már nem tudta elfoglalni, mert szélütésben meghalt. (Szinnyei)

[10] Horányi Elek (1738—1809) kegyes tanítórendi áldozópap és tanár. E művének teljes címe: Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum, quam excitat Alexis Horányi, Hung. Budensis, de CC. RR. Scholarum Piarum, I—III. Viennae, 1775—1777. I. 276—277. l.

[11] Csánki Dezső (1857—1933) történetíró és levéltáros. Fő műve Magyarország történelmi földrajza, I—V. Bp. 1890—1913.

[12] Pesty Frigyes: Magyarország helynevei, Pest, 1888. és Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából I. Jászkunság, Kecskemét—Szolnok, 1978. Közzétette Bognár András.

[13] Losontzi Hányoki István (1709—1780) a debreceni ref. kollégium elvégzése után előbb Cegléden volt rector, majd Utrechtben szerezte meg a theológiai doktorátust. Ezután lett a nagykőrösi particula első akadémiát végzett rektora. Theológiai munkákat is írt, és ref. egyházi énekeskönyvet is adott ki, sőt maga is írt egyházi énekeket. (Lásd Osváth Ferenc bevezetőjét a Magyar Irodalmi Ritkaságok 63. számaként megjelent 1773-as 2. kiadás facsimiléjéhez. Bp. 1942.)

[14] A fent említett facsimile kiadás 19., 59. és 67. lapján találhatók az idézetek.

[15] A Pesten 1848 januárjában megjelent kiadás 53. lapján.

[16] Illyés Bálint: Kedves kis Hazánk, Kunszentmiklós, 1978. 124—5. l.

[17] A kis füzet teljes címe: „Magyar ország' versekben való rövid le-írása, mellyet Zanathi Mihály nevedékeny ifjatska kívánságára Sz. Németi Pap István rendben szedett 's most legelőször ki-adott. A' Felsőbbeknek engedelmekből. Nagykárolyban, A' M. N. Karoli Gróf, Karoli Ferentz Úr ő Excellentziája Privilegizált Typographiájában, Nyomtattatott Sz. N. Pap István és Bíró Mihály Typographusok által 1756. Esztendőben." — A két mű közötti kapcsolatra Osváth Ferenc utal a 13. jegyzetnél említett facsimile kiadás bevezetőjében.

[18] „Sőre" tájjellegű szó, amely hizlalni való vagy hizlalt szarvasmarhát, különösen tinót, ökröt jelent. (Magyar Értelmező Kéziszótár, Bp. 1972.)

[19] Patachich Gáborra utal, aki kalocsai érsekségének ideje alatt (1733—1747) építtette a hajósi érseki kastélyt. Azonos avval a Patachich érsekkel, akinek erőszakos magyarításáról Hóman—Szekfű is szól. (V. 365. l.), de a keresztneve ott tévesen György. Viszont nem tévesztendő össze Patachich Ádámmal, aki 1776—1784-ig volt kalocsai érsek.

[20] Windisch Károly Gottlieb (1725—1793) történelmi és földrajzi művei a következők: 1. Politische, geographische und historische Beschreibung des Königreichs Ungarn, Pressburg, 1772. (Névtelenül.) — 2. Kurzgefasste Geschichte des Ungarn von den ältesten, bis auf die itzigen Zeiten. U. o. 1778. (Újabb kiadása u. o. 1784.) — 3. Geographie des Königreichs Ungarn. U. o. 1780. Két kötet. — 4. Geographie und Geschichte des Königreichs Ungarn für Juden, u. o. 1785. (Szinnyei) — A Pressburger Zeitungot 1764-ben alapította.

[21] Hóman—Szekfű V. 243. l.

[22] Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1772-ben névtelenül kiadott első történelmi és földrajzi munkájában még nem említi sem Halast, sem a kunszentmiklósi erődítményt. Úgy tűnik, hogy ebben a művében még a Compendium hatása érződik. Az 1780-as földrajzi munkája viszont már a maga önálló ismereteire támaszkodik.

[23] Illyés Bálint: Kiskunsági krónika, Kunszentmiklós, 1975. 51—53. l.

[24] Korabinszky János Mátyás Eperjesen született 1740-ben, és Pozsonyban halt meg 1811-ben. Tárgyalt művének teljes címe megtalálható a szemelvénynél.

[25] Magyarország helységeinek 1773-ban készült hivatalos összeírása. Kiadja a magyar békeküldöttség, Bpest, 1920. 309. l.

[26] Vályi K. András született Miskolcon 1764-ben, és meghalt Pesten 1801-ben. Lexikonának teljes címe a szemelvényeknél olvasható.

[27] Vályi II. 649. l.

[28] Vályi II. 651—663.

[29] Korabinszky 764—772.

[30] A topografus Michael Bonbardus (Bonbardi) (1683—1729) linzi jezsuita kollégium rektora volt; műve Topographia magni regni Hungariae, Bécs, 1718.

[31] Haán Lajos: Bél Mátyás. In: Értekezések a Történeti Tudományok Köréből 1879. VIII. kötet VIII. szám 37. l.

[32] Bedekovich Lőrinc született 1751-ben, és feltehetően 1839-ben halt meg.

[33] Tóth János: A Jászkunság helyzete a 18. sz. végén. (Bedekovich Lőrinc kéziratos könyve.) Jászsági füzetek. Jászberény, 1976.

[34] Cornides Dániel (1732—1787) bölcseletdoktor, egyetemi tanár és könyvtárőr. Felsőbb tanulmányait Pozsonyban Bél Mátyás vezetése alatt folytatta, és különösen a történelem vonzotta. Később a széki Teleki grófok könyvtárnoka lett. (Szinnyei)

[35] Honismeret, 1979. évi 1. szám 24—26. l.

[36] Horányi: Memoria I. 417—8. l.

[37] 276. l.

[38] Tóth János i. m. 52. l.

[39] Hübner Johann (1668—1731) merseburgi, majd hamburgi rektor. Bibliai és földrajzi tárgyú könyveket írt. A „Reales Staats-Zeitungs- und Conversations-Lexikon" 1. kiadása 1704-ben Hamburgban jelent meg, és számos kiadást ért meg; 1735-ben pl. már a 15. kiadás látott napvilágot. „Natur-Kunst-Berg-Gewerk- und Handlungs-Lexikon"-ját először 1712-ben adta ki. Ez is többször került kiadásra. Nagyon népszerű volt Vollständige Geographie c. műve is. Szinnyei sem Hübner, sem Fejér György nevénél nem emlékezik meg e lexikonról, pedig Fejér műveit hosszan és nagy részletességgel tárgyalja. Ugyanez a helyzet a Petrik-féle bibliográfiával is. Egyedüli forrásunk e tárgyban Ladvocat apát Historiai Dictionariuma, amelyet Mindszenti János fordított magyarra (I—VIII. darab, Komárom, 1795—1809); Hübnerről a IV. darab 145. lapján ír.

[40] Fejér György (1766—1851) theológiai doktor, prépost-kanonok és az egyetemi könyvtár igazgatója. Legismertebb műve a hatalmas oklevélanyagot felölelő Codex Diplomaticus. A lexikon teljes címét lásd a szemelvényeknél.

[41] Szepesházy Károly (1780—1829) Lőcsén született, majd rövid jegyzősegédeskedés után Bécsben a nemesi testőrség tagja lett. 1806 után a bécsi udvari kancelláriában szolgált, majd a kassai kerület helyettes biztosává nevezték ki. — Thiele J. C.-ről nem sikerült többet kiderítenünk, mint amennyit Szinnyei ír róla: „cs. orosz tanácsos Kassán". Lexikonjaink hallgatnak róla. Közös művük pontos címe a szemelvényeknél megtalálható.

[42] A mű címe: Das Kőnigreich Ungarn. Ein topographisch-historisch-statistisches Rundgemälde, das Ganze dieses Landes in mehr denn 12 400 Artikeln umfassend. Nach officiellen, von den löblichen Behörden eingesendeten Daten und anderen autentischen Quellen bearbeitet. Kassa, 1833. Hat kötet térképpel. (A Thiele örökösök költségén.) (Szinnyei)

[43] Nagy Lajosról Szinnyei sem tud többet, mint amennyit művének a szemelvényünkben feltüntetett, teljes címében maga a szerző mond magáról. Lexikonjainkban neve nem található.

[44] Bizáki Puky Károly (1789—1831) Pest és Nógrád vármegyék táblabírája és kitűnő képzettségű közjogi és statisztikai író.

[45] Dóczy (Hegedűs) József (1779—1856) szerzetes írónak idézett művén kívül még egy földrajzi tárgyú műve maradt fent: „Magyarország tökélletes mutató-könyve" (Index topographicus), Bécs, 1830. (Szinnyei)

[46] Gyárfás István: A jászkunok története, I—IV. kötet, 1870—1885. Előszó az I. kötethez VI. lap.

[47] Így pl. a Jászberényi Községi Kath. Főgymnasium Értesítője az 1894—95. iskolai évről, Jászberény, 1895. Ebben az évkönyvben Sápi József tanár A jászberényi községi katholikus főgymnasium története c. cikkében hosszan méltatja Horváth Péter érdemeit, aki az iskola második igazgatója volt.

[48] Ennek a kiadásnak a címe: „Értekezés a' kunoknak és jászoknak eredetükről, azoknak régi és mostani állapotjokról", Pest, 1823.

[49] Gyárfás i. m. Előszó VIII. lap.

[50] Peterka József Sebestyén (1768—1825) előbb papi pályára készült, majd az orvosi pályára lépett. Mint a Kiskunság orvosa a Tudományos Gyűjteményben többször értekezett egészségügyi problémákról. Cikkei a Tudományos Gyűjteményben pl. „A' székséből szappanfőzés" (1817. VII.), „A' közönséges levegőről" (1824. X—XII.), de írt a veszettségről, a bábamesterségről stb. is. (Szinnyei) — A szövegrészben ismertetett cikke a Tudományos Gyűjtemény 1818. évi VIII. számának 66—84. lapjain jelent meg.

[51] T. i. kiütéses tífuszban. — A patécsról a Magyar Nyelv Értelmező szótára azt mondja, hogy „némely lázas betegség (skarlát, himlő, pestis stb.) következtében a bőrön keletkezett kiütés, elváltozás", de lehet maga a járványos betegség (pestis, fekete himlő, skarlát stb.) neve is. Ifj. Szinnyei József Magyar tájszótára (I—II. Bp. 1897—1901) a himlő valamely fajtájának tartja. Más források, pl. Magyary-Kossa Gyula szerint (Magyar orvosi emlékek, I—III. Bp. 1929—1931. II. 306. l.) a kiütéses tífuszt jelenti. A kérdést jelen esetben véleményünk szerint az dönti el, hogy a statisztikájában Peterka külön rovatban tünteti fel a himlőben és a patécsbetegségben elhunytakat. Így a patécs nála a kiütéses tífuszt jelenti. — Nem tévesztendő össze a „patics" szóval, amely sövényből font és sárral betapasztott falat jelent.

[52] Az idézet Cicero de Oratoribus c. művéből való; értelme: „Ahhoz, hogy az állammal kapcsolatban tanácsot adjunk, az a fő, hogy ismerjük államunkat."

[53] Jeszenovai Csaplovics János (1780—1847) ügyvéd és jószágigazgató volt. Kiadta és szerkesztette a Topographisch-statistisches Archiv des Kőnigreichs Ungarn c. gyűjteményes munkát két kötetben Bécsben 1821-ben. (Szinnyei) — Idézett cikke a Tudományos Gyűjtemény 1821. évi VII. számának 66—75. lapjain jelent meg.

[54] Pósfay János (1778, Lacháza) református lelkészt, aki több gyakorlati tanácsokat adó cikket is írt; pl. a homokos pusztán hogyan kell falat építeni, vagy a szőlőművelésről, bor-, pálinka- és ecetkészítésről. — Halasról szóló cikke a Tudományos Gyűjtemény 1821. évi X. számának 3—34. lapjain olvasható. Idézeteink a 21., ill. 29. lapon találhatók.

[55] Fodor Ferenc: A Jászság életrajza, Bp. 1942. 477. l.

[56] Bellon Tibor: Nagykunság, Bp. 1979. 251. l.

[57] Podhradczky József (1795—1870.) kilépett bencés szerzetesként állami szolgálatot vállalt, és udvari számvetőtiszt lett. Tudományos munkásságának elismeréseként az Akadémia rendes tagjává választották. 1826-tól kezdve sok cikke jelent meg a Tudományos Gyűjteményben. (Szinnyei)

[58] Kele József: A Jász-Kunság megváltása, Bp. 1904. 121—127. l. A könyv függelékében a 489—497. lapokon az oklevél eredeti latin szövege is megtalálható.

[59] Fekete Lajos: A jászkunok története, Debrecen, 1861. 52. lap jegyzete.

[60] A kun szállásokat az oklevelek latinul általában „descensus"nak nevezik, de Bél Compendiuma „mansio"-nak is mondja. A „szállás" szó mellett nyelvünkben létezett az „ülés" kifejezés is település értelemben. A „sessio", amely a „sedere = ülni, időzni, tartózkodni" latin ige származéka, megfelelni látszik a magyar „ülés" szónak. A Páriz—Pápai szótár (1801) a „sessio" jelentéseként az „ülés, lakóhely" szavakat adja meg. A Szamota—Zolnai-féle Magyar Oklevélszótárban (Bp. 1906) pedig az „ülés" címszónál több idézett részletben a „sessio" szó olyan helységnevekhez kapcsolódik, melyeknek második felében az „ülés" található. Pl. 1337-ből „sessionibus Apsolumylese et Peterkeylese vocatis"; 1397-ből pedig a „mansio" szóval kapcsolja össze az oklevél az „ülés" szót: „terram seu locum mansionis Endusylese nuncupatum". Kétségtelen, a későbbiek folyamán a „sessio" szó „telek" értelemben fordul elő a Kiskunságban is, sőt földterületi mértékegység is lett belőle a magyarországi latin szóhasználatban, de jelen összefüggésünkben helyesebbnek látszott a „szállás" szóval fordítani.

[61] A római kori Sirmium a Száva bal partján feküdt. Itt született Probus császár, aki katonáival először ültetett szőlőt a város mellett levő Alma hegyen. Oláh Miklós a magyarországi borok között első helyen sorolja fel a szirmiumi bort. (I. m. 81—82. l.) Az elpusztult Sirmium Szávademeter néven épült újjá, ezt azonban a törökök 1521-ben feldúlták. A bornemissza, mohamedán törökök a szerémségi szőlőskerteket elpusztították. Így a Hegyalja a 16. század első felében vette át a minőségi borok termelésében az elsőséget. (Barta Gábor: Az erdélyi fejedelemség születése, Bp. 1979. 124. l.)

[62] Miksa főherceg (1558—1618) I. Miksa király negyedik fia volt. 1594—1600 között az úgynevezett 15 éves háborút vezette Magyarországon a törökök ellen. (Lásd a 74. jegyzetet is!)

[63] Mercy Claudius Florimund gróf (1666—1734) császári fővezér először a francia háborúkban tűnt ki, azután Savoyai Jenő mellett a török háborúk hadvezére volt. 1717—1733-ig a temesi bánság kormányzója volt. Ekkor kapta a grófi címet. Nevéhez fűződik a Temesvidék németekkel való betelepítése. (Hóman—Szekfű, IV. 431. és 434—435. l.) — Az „elégedetlenkedőkön" Thököly Imre felkelő hadait kell értenünk, akiket a törökökkel együtt nem Kunszentmiklós, hanem Balaszentmiklós (ma Törökszentmiklós) várából űzött ki Mercy tábornok.

[64] Az eredeti német szövegben a „Hülsensaft" szó szerepel, azaz „hüvelyeslé". Vagy a szerző, vagy a nyomdász hibájából lett a „Hirsensaft"-ból, amely „köleslé" jelentésű, „Hülsensaft".

[65] Néhány nyomdai hibát leszámítva Korabinszky a kunszentmiklósi változatot közli.

[6] Minthogy 1 magyar mérföld 8353,6 m, így a kecskeméti puszta Korabinszky szerint több mint 417 km². Adata természetesen téves, feltehetően 5 □ mérföldről, azaz 41,7 km²-ről van szó. (Lásd a 77. jegyzetet is!)

[67] Illyés Bálint szíves tájékoztatása szerint két azonos nevű tavat jelent; az egyik Kunszentmiklós, a másik Szabadszállás határában van. Ezek esős időszakban, áradáskor összefüggenek. Ha víz nincs, akkor lefolyástalanok maradnak. Feltehető, hogy Korabinszky idejében még folyóvíz volt. Bedekovich 1792. évi térképén Csin-tó néven szerepel Szabadszállás határában. Egyébként Varga Domokos: Vizek könyve (Bp. 1976. 29. l.) c. művében éppen a Csintováról beszélget a szerző két bábonyi öregemberrel.

[68] Nemes Kotzka István festő Félegyházán született 1759-ben. Garas Klára (Magyarországi festészet a XVIII. században, Bp. 1955. 227. l.) mindössze néhány adatot közöl róla. Így azt, hogy 1783—86 között a bécsi Képzőművészeti Akadémia növendéke volt. Téves azonban az az adat, hogy rajzai 1792-ben jelentek meg a Hadi és más nevezetes Történetek c. folyóiratban. A Görög Demeter és Kerekes Sámuel által szerkesztett politikai és vegyes tartalmú hírlap ugyanis 1791. december 31-én megszűnt, és a következő évben Magyar Hírmondó néven jelent meg. Igaz viszont, hogy a Hadi és más nevezetes Történetek 1789. évi gyűjteményes kiadásában két színes illusztráción megtaláljuk a „K. K. Félegyházi Fi,Kotzka írta" feliratot. Az egyik kép aláírása „Gróf Erdődi Regementje", a másiké „Fő Hertzeg Ferdinánd Regementje". Ez utóbbit az 1790-es évfolyamhoz is mellékelték. Mindkét illusztráción az 1789-es évszám olvasható. Halálozási évszámát a kiskunfélegyházi Kiskun Múzeum szíves segítsége ellenére sem sikerült kiderítenünk. Úgy tűnik, hogy Félegyháza Váry által felrótt adóssága még mindig fennáll festő szülöttével szemben.

[69] Szentmarja = Szentmária Szabadka régi elnevezése. Ma Subotica. (Lásd a 73. jegyzetet is!)

[70] Nyilván Péterváradról van szó, amely Újvidékkel szemben a Duna jobb partján terül el. Ma Petrovaradin a neve.

[71] A „semlyék" vizenyős, mocsaras helyet jelent, de lehet vízinövény, különösen szittyó is. Itt a „mocsaras ér" jelentés látszik valószínűbbnek.

[72] A széksót nemcsak szappanfőzésre, hanem puskapor készítésére és a gyógyászatban is használták. Az érdeklődők figyelmét felhívjuk Kovács Béla A debreceni salétromtermelés története (Debrecen, 1941) c. művére, valamint Weszprémi István Tentamen de inoculanda peste (London, 1755) c. értekezésére. A sok településen megtalálható Salétrom utca is ehhez a témakörhöz kapcsolódik.

[73] Maria Theresiopolis Szabadka régi neve. A török pusztítás után a 18. században újra betelepült város ugyanis 1779-ben Mária Teréziától kapta a szabad királyi városi jogokat. Ekkor adták neki ezt a görögös elnevezést. (Lásd a 69. jegyzetet is!)

[74] Vályi téved: nem Miksa császárról (1527—1576) van szó, hanem Miksa főhercegről (1558—1618), Miksa császár negyedik fiáról. (Lásd a 62. jegyzetet is!)

[75] Másutt sehol sincs szó Matty váráról. Bél Mátyás szerint Dorozsmán „a falu délnyugatra néző részén a közelben van a Matty nevű posvány . . ." (Illyés—Szőts i. m. 32. l.) Horváth Péternél is ezt találjuk: „Mellette folyik el a Tiszának Maty nevezetű ága".

[76] A Halason át Péterváradra vezető út Nándorfehérvárig folytatódott. Nándorfehérvárral, a mai Belgráddal szemben a Száva partján Zimonynál ért véget az út magyar szakasza. Zemlin, régi magyar nevén Sömlén tulajdonképpen Zimonyt jelenti. Zimony várában halt meg 1456-ban Hunyadi János a nándorfehérvári győzelem után. Zimony ma Zemun néven Belgrád peremvárosa.

[77] Ugyanaz a tévedés, mint amelyet Korabinszky követ el. Helyesen 5 mérföld. (Lásd a 66. jegyzetetis!) — Érdekes, hogy a kunszentmiklósi gimnázium könyvtárának tulajdonában levő példányban valami régi olvasó az ötös szám mögül a nullát már kivakarta.

[78] Ez is Vályi tévedése. Feltehetően Kunszentmártonra gondolt. Egyébként Bél Mátyás Jászárokszállás határában említi a Csörszárkát.

[79] III. Károly magyar király (1685—1740) VI. Károly néven volt német-római császár.

[80] Triviális iskola az alsóbb fokú iskolát jelenti, amelyben a hét szabad művészet (septem artes liberales) közül a grammatikát, a retorikát és a dialektikát tanították, azaz az alaki képzést szolgáló tárgyakat.

[81] A „tótsár" feltehetően a „tócsa" szónak tájjellegű alakja, de sem ifj. Szinnyei

József Magyar tájszótára (I—II. Bp. 1897—1901), sem Szarvas Gábor—Simonyi Zsigmond Magyar nyelvtörténeti szótára (I—III. Bp. 1890—1893) nem említi.

[82] Az avarok gyűrűire gondol itt a szerző; ezt általában Csörszárkának szokás nevezni, bár népies elnevezésként az Ördögárok kifejezést is használják. Ez az Ördögárok nem azonos a Budai-hegységben található, tektonikus eredetű Ördögárokkal.

[83] Darázskő, amelyet Horváth Péter Értekezésében terméskőnek is nevez. Tulajdonképpen mésztufa vagy egyszerűbben likacsos mészkő, rendszerint édes vízből rakódik le. Az ilyen homokkövet 2—3 ásónyomnyi mélységben tartalmazza a kiskunsági nyelvhasználat szerint „atkás" homok. Ezért kell ásni őket.

[84] A szerző által zárójelbe tett postaállomások nem tartoztak a Kiskunsághoz.

[85] Ezek az utalások Horváth Péter jelen művének I. részére vonatkoznak, amely 1823-ban magyarul is megjelent.

[86] A szerző elírása; Kecskeméttől délre van Félegyháza.

[87] Érdekes, hogy ennél a templomnál, amely pedig 1744—52-ig épült, nem hivatkozik Mária Teréziára.

[88] Népies etimológia. Bugac neve nem Buzgánszállásból alakult ki, hanem egy kun személynevet őriz. (Kálmán Béla: A nevek világa, Bp. 1973. 161 l.) Szabadszállás és Buzgánszállás együttes említése joggal feltehetően két egymáshoz közeli települést jelent. Így valószínűbb, hogy Buzgánszállás Fülöpszállás régi neve volt. Egyébként Fülöpszálláson helyi hagyományként ezt így is tanítják az általános iskolában.

[89] Nem azonos Balassa (Balassi) Bálint költőnkkel, aki 1554—94-ig élt. Ez a Balassa Bálint gróf (1626—1684) királyi tanácsos, honti főispán, majd királyi táblabíró volt. Részt vett a törökök ellen több ütközetben. Ő is írt verseket, főleg vallásos és szerelmi témákról. Ő volt Balassagyarmat város újratelepítője. Egyébként lexikonjaink egyértelmű tanúsága szerint 1684-ben halt meg, így feltehetően tévedés, hogy a törökök 1659-ben megölték.

[90] Páka és Mérges puszták osztatlan állapotban kerültek a redemptiokor a jászkun közbirtokosság tulajdonába. Ezek bevétele szolgálta a Hármas Kerület vezetőségének kiadásait. A szabadságharc után osztották föl az egyes települések közbirtokosságának a megváltáskor fizetett főösszege arányában. A nekik jutott terület jövedelmét mind Halas, mind Kunszentmiklós a gimnáziumának fenntartására használta fel.

[91] A „comes" szó ebben az esetben jelentheti a kunok főkapitányát, de jelenthet egyszerűen nemzetségfőt is.

HELYNÉVMUTATÓ

A, Á

Abaúj vármegye 45., 147.
Abony 67.
Adacs 164.
Adony 66.
Ágasegyháza 135., 154., 161.
Agyagos ér 158.
Akasztó 66., 164.
Alany 16.
Alberti 17., 67.
Albertirsa 17.
Almás (Bácsalmás?) 91.
Alpár (lásd: Tiszaalpár)
Alsó-Fentős (ma: Finteușul Mic) 112.
Alsó-Kiskunság 132., 140.
Alsómonostor (vagy Nagymonostor) 91.
Alsónémedi 66.
Alsó-Pannónia 20.
Alsószentgyörgy 163.
Anglia 74.
Apáti (lásd: Jászapáti)
Apostag 64., 66.
Aranymező (ma: Băbeni) 116.
Aranyosfalu (ma: Arieșul de Pădure) 106., 113.
Arbe (Dalmácia) 23., 25.
Árokszállás (lásd: Jászárokszállás)
Árva 41.
Aszód 67.
Átokháza 154., 161.
Ausztria 55., 88.

B

Bábony 133., 135., 148., 152., 154., 163.
Bács (Báchia) 74., 75., 76., 77., 83., 84., 85., 86., 87., 88., 91., 128., 143.
Bács-Bodrog vármegye 6., 66., 71., 95., 101., 128.
Bács-Kiskun megye 5., 71.
Bácsmonostora 143.
Bács vármegye 73., 74., 80., 83., 84., 88., 90., 144., 145., 151., 152., 154., 155., 156., 158.
Baja 18., 63., 65., 66., 73., 74., 75., 77., 86., 87., 90., 91., 148., 156.
Bak ér 151., 157., 158., 159., 164.
Balás (Kis) 154.
Balotaszállás 154., 159., 161.
Balti-tenger 81.
Baracska (lásd: Nagybaracska)
Baranya vármegye 75.
Basskút (lásd: Vaskút)
Bátya (Batisa, Bátha) 65., 74.
Bécs 49., 50., 52., 55., 56., 60., 98., 127., 139., 148.
Becske 67.
Begecs 75.
Békés vármegye 152., 156.
Belgrád 45., 47., 60., 75.
Belkerhorkán 163.
Belső-Szolnok vármegye 109.
Bene 135., 154., 162.
Bereg 75., 91.
Bereg vármegye 147.
Berentze (ma: Berința) 114.
Berkesz (ma: Berchez) 96., 105., 108., 112., 119.
Berkeszpataka (ma: Berchezoaia) 112.
Berszó 104., 107., 112., 115., 118.
Beszterce 106.
Bibkics 91.
Bicske 17.
Bizánc 56., 62.

Bócsa 135., 163.
Bodoglár 140., 154., 159., 161.
Bodrog 74., 143.
Bodrog vármegye 74.
Bogojevo 91.
Bogyán 75.
Bogyiszló 66.
Bokosinovicz 91.
Boldogasszonyháza (ma: Márébáza) 163.
Boroszló 77.
Bosznia 46.
Bösztör 154., 163.
Brétfalva (ma: Brebeni) 115.
Britannia (lásd: Anglia)
Bucsinovics 75.
Buda 11., 19., 43., 45., 52., 59., 60., 66., 157.
Bugac 135., 163.
Bugojova 75.
Bugyi 96.
Bukin 75.
Buzgánszállás 163.
Büdös-kút 107.

C, CS

Carpentoracte 48., 49., 50., 51.
Cegléd 14., 16., 67., 131.
Cinkota 67.
Coletia (lásd: Kalocsa)
Csaba 66.
Csanád 65., 66.
Csehország 31., 32.
Csekna bara (bara = mocsaras hely) 76.
Csengele 164.
Csengőd 164.
Csepel-sziget 64.
Cserim 45.
Cseriárka 64.
Csernefalva (ma: Cernești) 101., 115.
Csika bara 76.
Csikós tó 163.
Csintava 147., 148.
Csolt (ma: Ciolt) 118.
Csólyos (ma: Csólyospálos) 135., 154., 161.
Csóka 154.
Csókás 163.
Csókás hegy 163.
Csongrád 66.
Csongrád vármegye 17., 66., 74., 144., 145., 149., 151., 152., 154., 155., 156., 158.
Csula (ma: Ciula) 116.

D

Dab 64.
Dácia 56.
Dalmácia 25., 27.
Dánfalva (ma: Daneștii) 118.
Dávod (Dantova) 75., 91.
Dés 106.
Despotszentiván 91.
Diós-patak (ma: Văli şoara) 117.
Dnyeszter 37.
Dnyeszterfehérvár 37.
Dorog 66.
Doroszló 91.
Dorozsma 131., 135., 138., 140., 145., 148., 151., 154., 157., 158., 160.
Dömsöd 18., 64., 66., 131., 150.
Dráva 19.
Duna 17., 18., 20., 37., 46., 60., 61., 62., 63., 64., 65., 66., 73., 74., 75., 76., 77., 78., 80., 81., 83., 84., 86., 88., 89., 90., 91., 143., 147., 150., 151., 152., 153., 154., 155., 156., 157., 158., 159., 164.
Dunaegyháza 64.
Dunaharaszti 17., 66.
Duna—Tisza köze 7., 71., 95., 143.
Dunavarsány 67.
Dunavecse 64., 66., 131.
Durussa (ma: Durusa) 117.
Dusnok (Dussnach) 65.

E

Eger 67.
Egyháza (lásd: Dunaegyháza)
Ercsi 66.
Erdély 21., 95., 96., 97., 98., 103., 104., 105., 106., 107., 108., 111., 118., 119., 130., 133., 136., 156.
Erdőd 89.

Eresztő 140., 155.
Esztergom vármegye 66.

F

Fajsz 6., 65.
Fehérvár 66.
Fejér megye 17.
Fejér-Szék (ma: Fersig) 117.
Fejér tó (Fehértó) 149., 151., 155., 156., 158., 159., 161.
Fejér vármegye 66.
Fejeritz (ma: Fericia) 117.
Fekete-hegy (Halas mellett) 159.
Félegyháza (lásd: Kiskunfélegyháza)
Félegyháza sekélyes ér 150.
Felsőalmás 91.
Felső-Fentős (ma: Finteuşul Mare) 112.
Felső-Kiskunság 132., 140.
Felsőmonostor 91.
Felsőszentgyörgy 161.
Felsőszentiván 91.
Fényszaru 146., 159., 163.
Ferencszállás (Ferencz Szállása) 135., 155., 157., 158., 161.
Fertő 150., 162.
Fogtő (ma: Foktő) 65.
Fonátz 105., 115.
Fót 67.
Földeak 155.
Földvár 66.
Franciaország 74.
Frinkfalva (ma: Frîncenii Boiului) 116.
Futok 75.
Fülöpszállás 130., 131., 132., 135., 138., 140., 144., 145., 146., 147., 148., 151., 152., 154., 157., 158., 160., 162., 163.
Füzes 135., 155., 159., 161.

G, GY

Gábornagyfalva 107.
Galambos 155., 161.
Gara 91.
Garanc 77.
Gardinovácz 92.
Garbonácz (Szolnokfüred) 101., 114.
Gaura (ma: Valea Chioarului) 101., 117.
Géderlak 65.
Gengeltelek 163.
Gospodince puszta 92.
Gödöllő 67.
Groppa (ma: Groape) 101., 115.
Gutta 67.
Gyalu 106.
Gyertyános (ma: Carpinis) 114.
Gyertyános hegy 105.
Gyulafehérvár 98.
Gyurity 91.
Gyükeres (ma: Remeţ) 117.
Gzugástra (ma: Jugăstreni) 116.

H

Hagymás-Lápos (ma: Lăpuşel) 113.
Hajós 65., 131.
Halas (lásd: Kiskunhalas)
Halasi tó 149., 151., 157., 158., 159.
Hamzsabég 66.
Hannover 22.
Haraszti (lásd: Dunaharaszti)
Harasztya 163.
Harka 163.
Hármas-Kerület (Jász-Nagy és Kiskunterület) 135., 137., 139., 161., 162.
Harta 65.
Hatvan 67., 146.
Havasalföld 37., 38., 39.
Hegyi járás (a Kővári kerületben) 115., 119.
Hevesiván puszta 163.
Heves vármegye 17., 67., 131., 137., 152., 155., 156.
Hidegkút (ma: Hideaga) 113.
Hispánia 81.
Hódmezővásárhely 153.
Hollómező 109.
Horvátország 21.
Hosszúfalva (ma: Satulung) 115.
Hovrilla (ma: Hovrila) 117.

I

Inács (Ináts) 157.
Irsa (lásd: Albertirsa)

Istvánmegye 90.
Itália 81.
Ivánótz 101.
Izsák 17., 135., 148., 152., 157., 158., 164.

J

Jakabháza 163.
Jakabszállás 135., 155., 162.
János-Hídja 16.
Jászapáti 75., 143., 146., 163.
Jászárokszállás 146., 163.
Jászberény 131., 137., 146., 162.
Jászjákóhalma 137., 161.
Jászkisér 161.
Jászkunság 6., 12., 95., 97., 101., 128., 129., 130., 132., 133., 134., 135., 137., 138.
Jászladány 162.
Jászság 130., 136., 146., 150., 152., 156., 163.
Jeder (ma: Jadăra) 117.

K

Kács 91.
Kákony 66.
Kalocsa (Coletia) 19., 20., 21., 23., 46., 59., 60., 62., 65., 66., 75., 128., 131., 135., 136., 143., 148.
Kapálnak (folyó) 107., 114., 115., 119.
Kapálnaki járás 110.
Kapnik 96., 104., 107., 112., 119.
Kapnik (hegy) 105.
Kapnikbánya 102.
Kapnik patak 107., 118.
Kápolnak 96.
Kara 135., 155., 157., 163.
Karavukova 75., 91.
Karcag 131.
Karcagújszállás 146.
Kárpátok 104.
Karuja (ma: Coroieni) 113.
Kaskantyú 63.
Katalinfalva (ma: Cătălina) 113.
Kato 155., 163.
Káty 75.
Katymár 91.
Kazalháza 163.
Kécske 16., 17.
Kecskemét 14., 17., 66., 127., 131., 132., 135., 136., 137., 139., 142., 146., 147., 148., 149., 150., 151., 152., 153., 156., 157., 159., 162., 163.
Kecskeméti járás 13., 16.
Kederhanka puszta 163.
Kér 91.
Kerekegyháza 135., 163.
Kerepes 67.
Keresztúr 75., 92.
Késmárk 128.
Kígyós 154., 161.
Kígyós patak 156., 158., 160.
Kisbalázs 163.
Kis-Botsa (lásd: Bócsa)
Kis-Buny (ma: Topa) 115.
Kisér patak 154., 160.
Kiskőrös 66., 146., 164.
Kiskörtvélyes (ma: Curtuiuşe Mic) 114.
Kiskunfélegyháza 130., 131., 133., 135., 138., 139., 140., 145., 147., 148., 150., 151., 154., 156., 157., 159., 161.
Kiskunhalas 130., 131., 132., 135., 138., 139., 140., 143., 144., 145., 146., 148., 150., 151., 154., 156., 157., 158., 160., 161.
Kiskun kerület 157.
Kiskunlacháza 130., 131., 135., 138., 140., 145., 147., 149., 150., 151., 152., 154., 157., 158., 159., 160., 161., 163., 164.
Kiskunmajsa 130., 131., 133., 135., 138., 140., 145., 147., 150., 151., 152., 154., 157., 158., 160., 161., 162.
Kiskunság 127., 129., 130., 131., 132., 133., 135., 136., 137., 138., 139., 140., 141., 142., 144., 145., 146., 147., 148., 150., 151., 152., 153., 155., 156., 159., 163.
Kis-Nyíres (ma: Meşteacăn) 116.
Kiss-Boszonta (ma: Bozinta Mică) 113.
Kiss Miszt Tótfalu (ma: Tăuţii de Jos) 113.
Kiss-Sojmos (ma: Soimuşeni) 116.
Kisszállás 135., 154., 158., 161.

Kistelek 140., 154., 155.
Kisújszállás 131.
Kobila 91.
Kobill 75.
Kocsér 135., 154., 157., 163.
Koczkaszállás 147.
Kóka 16.
Kolbászszeg 146.
Kollut 75., 91.
Kolozsvár 106.
Koltó (ma: Coltău) 103., 113.
Koltzér (ma: Colţiren) 113.
Koszino 147.
Kovás (ma: Coaş) 105., 114.
Kováts-Kapálnak (ma: Făureşti) 114.
Kozla (ma: Cozlea) 101., 116.
Költse (ma: Culcea) 114.
Kömpöc 163.
Köncsög 135., 163.
Körmend 55.
Kőrös (ma: Nagykőrös) 14., 16.
Kőrös ér 163.
Köteles-Mező (ma: Trestia) 114.
Kötöny 163.
Kővár 96., 97., 98., 99., 104., 105., 106., 107., 108., 110., 111., 112., 116., 118., 119.
Kővár (hegy) 104.
Kővárvidék (Kővári kerület) 6., 12., 93., 95., 96., 97., 98., 99., 100., 101., 102., 103., 104., 105., 108., 110., 118., 128., 129.
Köves (hegy) 105.
Közép-Szolnok vármegye 96., 97., 104., 108., 111., 118., 119.
Kraszna vármegye 96., 97., 111.
Kuchnaallya 31.
Kucsura 92.
Kullen (Cyllene, Kyllene) 37.
Kunhegyes 131.
Kunhelység 146.
Kunjakabhorkán 163.
Kunság 146., 147., 149., 151.
Kunszentmiklós (Tatárszentmiklós) 130., 131., 132., 135., 138., 139., 140., 141., 145., 146., 147., 148., 150., 151., 152., 153., 154., 157., 158., 159., 160., 162., 163., 164.
Kupussina 91.
Kuruc-halom (Halas mellett) 159.
Kutsulád (ma: Cuciulat) 116.
Külső-Szolnok vármegye 17., 131.
Kürth 16.

L

Lacháza (lásd: Kiskunlacháza)
Ladány 135., 150.
Lajos 133., 135., 154., 157., 158., 162.
Lak (lásd: Géderlak)
Lamitha 163.
Lápos 106., 107., 111., 113., 114., 115.
Latzkonya (ma: Lăschia) 114.
Labrancz 92.
Legyen 91.
Lemény (ma: Lemniu) 116.
Lengyelország 56.
Letka 116.
Letowitz 56.
Liptó vármegye 153.
Lok 75., 92.
Lukátsfalva (ma: Lucăceşti) 117.

M

Madaras 146.
Madaras tó 163.
Madarász 131.
Magosfalva (ma: Mogoşeşti) 104., 107., 118.
Magura (Nagyhegy, ma: Măgureni) 101., 115.
Majsa (lásd: Kiskunmajsa)
Makád 131.
Mámahomoka 163.
Máramaros 97.
Máramaros vármegye 104., 118.
Mária Theresiopolis (lásd: Szabadka)
Matkó 163.
Maty (Tisza mellékága) 158., 161.
Mazuri hegy 76.
Mélykút 151., 157.
Mérges puszta 140., 154., 161.
Mihálytelek 146., 161., 164.
Mindszent 163.
Miske 65.
Miskolc 153.
Miszt (folyó) 106., 113.

Mizse (ma: Lajosmizse) 133., 135., 154., 157., 158., 162.
Mizsei Fertő 156., 158.
Mohács 84., 98.
Moldva 37., 38., 39., 96.
Mondschel hegy 105., 114.
Monor 13., 67.
Monostor (Bács-Bodrog vármegye) 75.
Monostor (Kővári kerület Kapálnaki járás) 114.
Monostorszegh 75.
Móriczgát 149., 154., 161.
Móricz tó 149.
Morva föld 56.
Mossorin 92.
Mostouka bara 77.
Mosztouka 91.

N, NY

Nagybánya (Rivulinus) 102., 103., 107., 113., 118., 133.
Nagybaracska 75., 91., 164.
Nagy-Bótsa (lásd: Bócsa)
Nagybuny (ma: Boiu Mare) 105., 115., 118.
Nagy-halom (Halas mellett) 159.
Nagykáta 16.
Nagykőrös 130., 158., 162., 163.
Nagy-Körtvélyes (ma: Curtuiușul Mare) 117.
Nagykunság 131., 133., 136., 144., 145., 146., 151., 152., 158.
Nagy-Nyíres (ma: Mireșul Mare) 117.
Nagyrév 16.
Nagy-Somkút 96.
Nagyszombat (Tirnau) 133.
Nemesnádudvar 65.
Németi 17.
Németország 44.
Nógrád vármegye 67.
Novoszelo 75.
Nyulak szigete 30.

O, Ó

Ó-Boszonta (ma: Bozinta Mare) 113.
Ócsa 66.
Oltsa (Olcha) 17., 157.
Ordas 65.
Orgovány 133., 134., 135., 150., 154., 162.
Otthaszillisszállás 163.

Ö

Ördögárok 158.
Örkény 157., 162.

P

Pahi 135.
Paka 155., 157.
Paks 66.
Palánka 75.
Pálfihalma 163.
Palicsi tó 145.
Pálka 162.
Pálos 155., 161.
Palota 67.
Pandur 66.
Pannonia 19., 20., 22., 24., 46., 54., 56.
Parabugy 92.
Paragha 91.
Pardinovácz 75.
Partiscum (?) 13., 14.
Partium 96., 97.
Passinada 91.
Pataj 62., 63., 64., 65., 66.
Patissus 81.
Paud 17.
Pentele 66.
Pest 11., 14., 29., 64., 66., 67., 147., 149., 150., 151., 152., 156., 160.
Pest megye 11., 16., 17., 74., 133., 134., 136., 144., 145., 148., 149., 150., 151., 152., 154., 155., 156., 158., 163.
Pest és Pilis vármegye 17.
Pest-Pilis-Solt vármegye 11., 66., 130., 136.
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 71.
Pereg 17.
Péteri 157.
Péteri tó 150., 151., 161.
Pétervárad 66., 75., 89., 90., 159.
Petovium 19.
Piac-hegy (Halas mellett) 159.
Pilis 17.

Pilisvörösvár 66.
Pionicza 91.
Pirosa (ma: Piraşa) 116.
Pirtó 140., 155., 158.
Plávna 75., 92.
Ploppis (Nyárfás) 101., 114.
Pojnicza (Kismező) 101., 116.
Pozsony 30., 55., 56., 101.
Prejaka 91.
Preluka (ma: Preluca Veche) 115.
Pribékfalva (ma: Pribileşti) 118.
Pulkeretz (ma: Purcăret) 117.
Puszta-Fentős (ma: Poşta) 113.
Püspökhatvan 67.

R

Ráckeve (Rátzkevi) 131., 160.
Rásztoltz (ma: Raştoci) 116.
Rékás 16.
Rekettyés 140., 155.
Remete (ma: Remetea Chiarului) 113., 118.
Révkörtvélyes (ma: Perii Vadului) 116.
Ringus (Csörszárka) 156.
Róma 24., 32., 48., 49., 50., 51., 54., 56.
Románfalva (ma: Românești) 102., 116.
Russor (ma: Ruşor) 114.

S

Saári 17.
Ságh 17.
Sajó 29.
Sári 66.
Sárköz 18., 66.
Sáros-Magyar-Berkesz 101.
Sárrét 156.
Sas 17.
Sásza (ma: Şasa) 116.
Sátorhegy 105.
Schove 91.
Sempronium (Ausztria) 88.
Sentova 75.
Simánd 128.
Solt 17., 62., 63., 64., 65., 66., 74., 131., 146.
Solt megye 144., 145., 149., 158.
Solti járás 7., 18., 62., 64., 151.
Soltvadkert 151., 157.
Sólyomkő 99.
Somkút (ma: Şomcuta Mare) 96., 118.
Somkútpataka (ma: Văleni) 117.
Sorin 75.
Soroksár 66., 152., 157.
Sósmező 118.
Sóstó 149., 151., 156., 159.
Sowa bara 76.
Spanyolország 51., 74.
Sterbacz 75.
Steser (ma: Stejera) 117.
Surány 67.
Sükesd (ma: Sükösd) 65.

SZ

Szabács 47.
Szabadka 92., 150.
Szabadszállás 130., 131., 132., 135., 138., 140., 144., 145., 146., 147., 150., 151., 152., 154., 157., 160., 163.
Szabolcs megye 152.
Szakálosfalva (ma: Săcălăşeni) 113.
Szakatura (ma: Săcătura) 107., 116.
Szalánkemén 75.
Szalkszentmárton 64.
Szállás 147.
Szamos 104., 106., 107., 115., 116., 117., 118.
Szank 155., 161.
Szántova 75., 91.
Szappan tó 163.
Szaszar (folyó) 106., 113.
Szászár (ma: Săsar) 113.
Szatmár 98.
Szatmár vármegye 96., 104., 113., 118., 119.
Száva 19., 46., 47.
Szécsény 67.
Szeged 14., 66., 147., 148., 149., 150., 151., 152., 157., 159., 160.
Szeghalom 156.
Székesfehérvár 32.
Szék tó 150., 160.
Szele 16.
Szelnicze (ma: Sălniţa) 101., 116.

Szenta (lásd: Zenta)
Szentandrás puszta 163.
Szent-Benedek 65.
Szentgyörgy 146.
Szentimre 164.
Szentiván 91.
Szent-Kalás 130., 143., 144.
Szentlászló 135., 149., 154., 161.
Szent-Lőrincz-Káta 16.
Szent Marja 148.
Szent-Márton 17., 22.
Szent-Márton hegye 44.
Szent-Márton-Káta 16.
Szentmiklós (lásd: Kunszentmiklós)
Szepesség 128.
Szeremle 66., 143.
Szerémség 46., 75.
Szetső 17.
Szilbas 91.
Szivacz 92.
Szívós tó 163.
Szlavónia 25., 90.
Szolnok 67.
Szolnok-Doboka vármegye 96.
Szolnok vármegye 108.
Szombathely 55.
Szombatkuta 163.
Szterbácz 91.
Sztezser 101.
Szurdik puszta 91.
Szurdok-Kapálnak (ma: Copalnik) 114., 119.
Szurdokkápolnak 105., 107.
Szücskő 164.

T

Tabd 164.
Tajó 155., 159., 161.
Taksony 17.
Tápió 13., 16.
Tapolcza 107.
Tass 64., 131.
Tatárszentmiklós (lásd: Kunszentmiklós)
Temerin 91.
Temes 151.
Temesvár 77.
Temes vármegye 74.
Tisza 13., 15., 17., 64., 73., 74., 75., 76., 77., 80., 81., 83., 84., 88., 89., 106., 145., 146., 148., 150., 151., 156., 157., 158., 159.
Tiszaalpár 17.
Titel 74., 75., 76., 89.
Tolna 66.
Tolna vármegye 66.
Tomor 45.
Topor (hegy) 105.
Tószegh 16.
Tóth-Almás 16.
Totina 75.
Totna 75.
Tovarissova 91.
Tölgyös (ma: Tulgheș) 117.
Törökfalva (ma: Bucium) 117.
Törökszentmiklós 132.
Törtel 135., 152., 163.
Tsokmány (ma: Ciocmani) 107., 116.
Tsokotes (ma: Ciocotiș) 105., 115.
Turia 92.
Túrkeve 131.
Túróc vármegye 153.
Tyros 37.
Tzegléd (lásd: Cegléd)

U, Ú

Újfalu (Váckisújfalu) 67.
Újlak 45.
Újszállás (Abaúj vármegye) 147.
Ully 13.
Uri 13.
Uszód 65.

Ü

Üllés 155., 161.
Üllő 67.

V

Vaadi (Kővárvidék kerülete) 96.
Vác 52.
Vád 114.
Vadkert (lásd: Soltvadkert)
Vajas 65., 66.

Vajas-meder 65.
Vajszka 75.
Várad 52., 58.
Váraly (Kőváralja) 101.
Varjú (ma: Văraiu) 117.
Varjúfalu 101.
Varsány (lásd: Dunavarsány)
Vaskút 91.
Velence 61.
Verbácz 92.
Veresegyháza 92.
Vetenek 163.
Vetse (lásd: Dunavecse)
Vilma (ma: Vima Mică) 116.
Visegrád 46.
Vörösvár (lásd: Pilisvörösvár)
Vragnos 75.

W

Worms 44.

Z, ZS

Zágráb 53.
Zagyva 13., 16.
Zana (lásd: Zsana)
Zaránd vármegye 96., 97.
Zenta 91.
Zilah 96.
Zombor 87., 88.
Zöld-halom (Halas mellett) 159.
Zsana 155., 159., 161.
Zugasztra 101.

TARTALOM

Előszó 5

Bél Mátyás: Pest-Pilis-Solt vármegye 9
Bevezetés a fordításhoz 11
Forrásközlés 13

Bél Mátyás: Bács-Bodrog vármegye 69
Bevezetés a fordításhoz 70
Forrásközlés 79

Bél Mátyás: A kővári kerület története 93
Bevezetés a fordításhoz 94
Forrásközlés 104

Kiskunság száz esztendő szakirodalmában (1731—1839) 125
Bevezetés a szemelvényekhez 126
Szemelvények 143

Helynévmutató 170

Tartalomjegyzék 179

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent: 16 A/5 ív terjedelemben
9041/82 — Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
Felelős vezető: Vymeták Ferenc